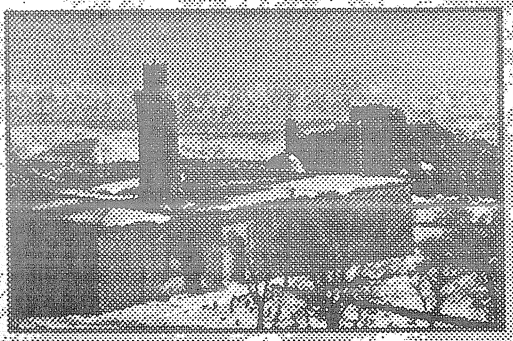
19. YÜZYILDA HARPUT

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKSIN

Elazığ -1999

19. YÜZYILDA HARPUT

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİN

ISBN : 975-9422-29-0-5

19. YÜZYILDA HARPUT

Yrd. Doç. Dr. AHMET AKŞIN

ELAZIĞ - 1999

Ön kapak resmi : Kurşunlu Camii, Ulu Camii ve Harput Kalesi
Arka kapak resmi : Harput Kalesi
Kapak Fotoğrafları : Recep Bağcı - Burhan Özdemir
Kapak Tasarımı-Dizgi : Nihat Öztürk - Sinem Keser - Ahmet Aksın

BASIM - DAĞITIM : CEREN OFSET VE MATBAACILIK & REKLAMCILIK
Gazi Caddesi Horasan Sokak No: 2/ B ELAZIĞ
Tlf. 0 424 2182010 Belgegeçer: 0 424 2367630

ISBN : 975 - 94229 - 0 - 5

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 8
KISALTMALAR 9
KONU VE KAYNAKLAR 12
I- KAYNAKLAR 13
1- Arşiv Kaynakları 14
a- Başbakanlık Arşivindeki Belge ve Defterler 14
b- Şer'iyye Sicilleri 17
2- Tetkik Eserler 19
GİRİŞ 20

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARE

(19 - 112)

I- OSMANLI DÖNEMİNDE HARPUT'UN İDARİ TAKSİMATI 24
1-1516-1845 Tarihleri Arasında Harput Sancağı 24
2- 1845-1888 Tarihleri Arasında Harput Eyaleti 29
3- XIX. Yüzyılda Harput'a Bağlı Köyler 36
II- ŞEHİR YÖNETİMİNİN TARİHÇESİ 50
1- Sancak Yönetimi 50
2- Eyalet Yönetimi 58
III- YÖNETİM ÖRGÜTLERİ VE GÖREVLİLERİN ŞEHİR YÖNETİMİNDEKİ YERİ 77
1- Yönetim Örgütleri 80
a- Eyalet Meclisi 80
b- Sancak Meclisleri 86
c- Kaza Meclisleri 86

2- Şehir Görevlileri 87
a- Vali 87
b- Defterdar 95
c - Sandık Eminliği 98
d- Kaza Müdürlükleri 100
e- Posta Müdürlükleri 103
f - Yargı Kurumu 106
f. a- Kadı 106
f. b- Mahkeme ve Mahkeme Görevlileri 112

İKİNCİ BÖLÜM
19. YÜZYILDA HARPUT ŞEHRİ
(117 - 151)

I- HARPUT KALESİ 117
II- MAHALLELER 118
1- Müslüman Mahalleleri 124
a- Sara Hatun Mahallesi 124
b- Kale Mahallesi 124
c- Mescid-i Müderris Mahallesi 125
d- Ahmed Bey Mahallesi 125
e- Karasofu Mahallesi 125
f- Ebu Tahir Mahallesi 125
g- Zahiriye Mahallesi 126
h- Alaca Mescid Mahallesi 126
ı- Ortak Mescidi Mahallesi 126
j- Ahi Musa Mahallesi 126
k- Esediye Camii Mahallesi 127
l- Hacılar Mahallesi 127
m- Ağa Camii Mahallesi 127

n- Meydan Mahallesi 127
o- Hoca Mescid Mahallesi 128
p- Cami- i Kebir Mahallesi 128
2- Gayrimüslim Mahalleleri 128
a- Şehroz Mahallesi 128
b- Sinabut 129
c- Gürcü Bey 129
d- Asuri Mahallesi 129
e- Çelebi Mahallesi 129
III- DİNİ VE SOSYAL YAPILAR 130
1- Camiler ve Mescitler 130
a- Ulu Camii 130
b- Meydan Camii 131
c- Sara Hatun Camii 132
d- Ağa Camii 132
e- Ahmed Bey Camii 133
f- Kara Sofu Camii 133
g- Esediye (Arslaniye) Camii 134
h- Kale Camii 134
ı- Zahiriye Camii 134
j- Kurşunlu Camii 135
k- Alacalı Camii 135
2- Mescitler 136
a- Ahi Musa Mescidi 136
b- Kozluca Mahallesi Mescidi 136
c- Peygamber Mescidi 136
d- Alaca Mescit 137
e- Kökçüzâde Mescidi 137
f- Hoca Mescidi 137

g- Müderris Mescidi 137
h- Zahiribaba Mescidi 138
ı- Ortak Mescidi 138
j- Tahiriye Mescidi 138
k- Şeyhü'l-kainat (Fatih Ahmet Baba)Mescidi 138
3- Medreseler 139
a- Esediye Medresesi 139
b- Kurşunlu Medresesi 139
c- Çötelizade Ahmet Ağa Medresesi 139
d- Hacı İbrahim Paşa Medresesi 140
e- Sara Hatun Medresesi 140
f- Zahiriye Medresesi 140
g- Çötelizade İsmail Ağa Medresesi 140
h- Tevfikiye Medresesi 141
ı- Cami-i Kebir Medresesi 141
j-Şifaiye 141
k- Cevheriye 142
l- Meydan Medresesi 142
m- Kamil Paşa Medresesi 142
n- Süleyman Paşa Medresesi 142
o- İshak Paşa Medresesi 142
4- Tekke ve Zaviyeler 142
5- Hamamlar 144
6- Kiliseler 145
a- Sürp Agop Kilisesi 145
b- Sürp Karabet Kilisesi 145
c- Yakubi (Meryem Ana) Kilisesi 146
IV- ÇARŞILAR VE HANLAR 147
V- MEZRA'ADAKİ MÜLKİ VE ASKERİBİNALAR 148

1- Hükümet Konağı 148
2- Kışla ve Askeri Hastane 149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU
(152 - 178)

I- 16. YÜZYILDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU 153
II- 17. YÜZYILDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU 155
III- 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU 158
1- 1821 Yılında Nüfus 159
2- 1830'lu Yıllarda Nüfus 161
IV- 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU 171
1- 1881 ve 1883 Tarihlerinde Nüfus 171
2- 1892 ve 1906 Yıllarında Nüfus 174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SOSYAL YAPI
(179 - 222)

I- MÜSLİMLER 179
II - GAYRİ MÜSLİMLER 187
III- HARPUT'TA MEYDANA GELEN TOPLUMSAL HUZURSUZLUKLAR VE YÖNETİM HALK MÜNASEBETLERİ 194
1- Eşkiyalık Hareketleri ve Yerel Ayaklanmalar 194

2- Tanzimatın Uygulanması Sırasında
Karşılaşılan Güçlükler ve Halkın Tepkisi..... 198
a- Mali Alanda Uygulanan Yeniliklere
Tepkiler..... 199
b- Askeri Alanda Uygulanan Yeniliklere
Tepkiler..... 205
IV- HARPUT'TA AİLENİN SOSYO- EKONOMİK
DURUMU..... 209
1-Harput Şehir Merkezinde Sakin Müslim
Ailelerin Sosyo- Ekonomik Durumları..... 211
2- Köylerde Sakin Müslim Ailelerin
Sosyo-Ekonomik Durumu..... 217
3- Harput ve Köylerinde Sakin Gayrimüslim
Ailelerin Sosyo- Ekonomik Durumu..... 220

BEŞİNCİ BÖLÜM
İKTİSADİ YAPI
(223 - 274)

I- HARPUT ŞEHRİNİN GELİRLERİ..... 230
1- Zirai Gelirler..... 231
a- Buğday ve Arpa Aşarı..... 231
b- Diğer Aşar Gelirleri..... 237
c- Ağnam ve Keçi Rüsumu..... 238
2- Ticari Gelirler..... 240
a- Gümrük ve Ruhsatiyye-i Duhan..... 240
b- Müskirat Rüsumu..... 242
c- Varidat-ı Rüsumiye..... 243
3- Cizye..... 246
II- GİDERLER..... 253

1- Sancak Giderleri 253
2- Eyalet Giderleri 254
III- ÜCRETLER 256
IV- FİYATLAR 260
1- Hububat Fiyatları 261
2- Diğer Gıda Maddelerinin Fiyatları 264
3- Gayrimenkul fiyatları 268
a- Ev Fiyatları 268
b- Dükkan Fiyatları 270
c- Diğer Gayrimenkul Fiyatları ve inşaat Bedelleri 271
4- Kitap Fiyatları 272
5- Canlı Hayvan Fiyatları 274
SONUÇ 275
BİBLİYOGRAFYA 279
İNDEKS 294

ÖNSÖZ

Türk tarihçiliğinde son dönemlerde 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında bir çok şehir araştırmalarının hazırlanması ve yayınlanması sosyo- iktisat tarihin ne kadar öneme haiz olduğunun göstergesidir. Osmanlı şehirlerinin bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesi yönünde çalışmalar arttıkça, Osmanlı Devletinin siyasi tarihi yanında sosyal, iktisadi, demografik ve idari yapısı da büyük oranda aydınlanacaktır. Bu sebeble biz de 19. Yüzyılda Harput adlı bu çalışmamızda 1833-1876 yılları arasında bir Osmanlı şehrini fiziki, idari, demografik, sosyal ve iktisadi yönleriyle incelemeye çalıştık.

Harput önceleri Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak iken 1845 yılında bu bölgenin tanzimat'a dahil edilmesiyle otuz kazadan oluşan bir Eyalet haline getirilmiştir. Başbakanlık Arşivindeki belge ve defterlerin özellikle Harput'un Eyalet merkezi olduğu dönemlerde yoğunlaşmasından dolayı şehir bu tarihler arasında incelenmiştir.

Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan bu yıllar arasında daha önce bir şehir araştırmasının yapılmamış olmasından dolayı bir çok zorluklarla karşılaştım. Bu ve benzeri zorlukları aşmamda araştırmaya başladığım ilk günden bu yana bana destek olan ve her türlü kolaylığı sağlayan muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Ergünöz Akçora'ya teşekkür ediyor, şükran borçlu olduğumu ifade etmek istiyorum. Ayrıca yapıcı tenkidleriyle araştırmamıza katkıda bulunup yardımcı olan hocam Prof. Dr. Mustafa Öztürk'e ve araştırmamızın her safhasında yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. İbrahim Yılmazçelik'e de teşekkür ederim.

Ahmet AKSIN

ELAZIĞ - 1999

KISALTMALAR

A. AMD.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Alî Evrak Odası Sadaret Evrakı *Amedi Kalemi*
A. MKT.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Alî Evrak Odası Sadaret Evrakı *Mektûbî Kalemi*
A. MKT. MHM.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Alî Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektûbî *Mühimme Kalemi*
A. MKT. MVL.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Alî Evrak Odası Sadaret Evrakı *Meclis-i Vâlâ*
A. MKT. NZD.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Alî Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektûbî Kalemi *Nezaret ve Devair*
A. MKT. UM.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Alî Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektûbî Kalemi*Umum Vilayet*
B.A.	: Başbakanlık Arşivi
D. CRD.	: Başbakanlık Arşivi Bab-ı Defterî *Ceride Odası*
Harput Yollarında	: Sunguroğlu, İshak; *Harput Yollarında,* İstanbul, 1958.
HŞS.	: Harput Şer'iyye Sicili

ML. CRD.	:	Başbakanlık Arşivi Maliye Nezareti *Ceride Odası Defterleri*
ML. MSF.	:	Başbakanlık Arşivi Maliye Nezareti *Mesarifat Defterleri*
ML. VRD.	:	Başbakanlık Arşivi Maliye Nezareti *Varidat Defterleri*
ML. VRD. CMH.	:	Başbakanlık Arşivi Maliye Nezareti *Cizye Muhasebesi Defterleri*
Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri	:	Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* , Ankara, 1991.
Tanzimat'a Girerken Şehir İdaresi	:	Çadırcı, *Musa; Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi* , (Ank. Ünv. DTCF. Yakınçağ Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1972.
VA.	:	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
XIX. Yüzyılda Ankara	:	Özdemir, Rifat; *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara , (Fiziki, Demografik, İdari, Sosyal, Ekonomik yapısı) 1785-1840*, Ank. 1986.
XIX. Yüzyılda Diyarbakır	:	Yılmazçelik, İbrahim; *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Diyarbakır ,(Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik yapı) 1790-1840*, (Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ, 1991.

XVI. Yüzyılda Harput : Ünal, Mehmet. Ali; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518- 1566)* , Ankara, 1989

Yönetimde Yenilikler : Çadırcı, Musa; *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler1826-1856*, (Ankara Ünv. Yakınçağ Kürsüsü Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1979.

KONU VE KAYNAKLAR

Araştırmamızın konusu isminden de anlaşılacağı üzere bir Osmanlı şehrinin 19. yüzyıldaki idari, fiziki, sosyal, iktisadi ve demografik yapısını incelemektir. Osmanlı Devlet yönetimi, bütün eyalet ve sancaklarda belirli kanun ve yönetmelikleri uygulamamış, bölgelerin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarına göre değişik düzenlemeler yapmıştır. İşte bu farklılıkları yani eyalet ve sancaklardaki değişik uygulamaları ortaya koyup genel sonuçlar çıkarabilmek için ise şehir tarihi araştırmaları büyük bir önem kazanmıştır.

İnceleme konusu olarak Harput'u seçmemizin elbette bazı sebebleri vardır. Özellikle 16. yüzyıl ile ilgili bir şehir tarihi araştırmasının yapılmış olması[1] sebebiyle, bölge tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunmak ve tarihi seyrini tamamlamak istedik. Harput 19. yüzyıl içerisinde gösterdiği değişiklikler açısından dikkate değer bir şehir durumundadır. Şöyleki 1516 tarihinde Osmanlı hakimiyetine giren ve 1845 yılına kadar Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak olarak kalan Harput, bu tarihden sonra Tanzimat'a dahil edilerek eyalet haline getirilmiştir. Bunun yanında yüksek bir tepede kurulu olan Harput şehri, gerek yöneticilerin gerekse ahalinin 1834'den sonra aşağıdaki ovaya taşınması neticesinde fiziki değişime uğramıştır. Bu bakımdan çalışmamızda gerek şehrin yer değiştirmesinin ve gerekse

---

[1]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.

Harput'un Eyalet olması ve tanzimatla birlikte yeniliklerin uygulanış şekillerinin özellikle üzerinde durulmuştur.

Tanzimat Dönemi (1845-1879) içerisinde devlet teşkilatında uygulanmaya başlayan yeniliklerin büyük zorluklarla tatbik edildiği tespit edilmiştir. Bazen yeni bir uygulama yürürlüğe konulurken eski kanun ve yönetmeliklerin de geçerli olduklarını izlemekteyiz. Osmanlı Devleti açısından hayli zor bir dönem olan bu yılların bir Osmanlı şehrine yansımasını belirlemeye çalışırken bu dönemle ilgili çalışmaların oldukça az olması ve özellikle tanzimat döneminde benzer bir şehir araştırmasının olmaması araştırmamızı oldukça güçleştirdi.

Bu dönem içerisinde 1867 yılına kadar Eyalet olarak kalan Harput bu tarihde yayınlanan *Vilayet Nizamnamesi ile* tekrar Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak olmuştur. 28 Haziran 1875'de şehrin büyüklüğünden dolayı müstakil bir mutasarrıflık haline dönüştürülen Harput 1879'dan itibaren Vilayet haline getirilmiştir.

I- KAYNAKLAR

19. yüzyılda bir Osmanlı şehrini bütün yönleriyle inceleyebilmek için ilk başvuru kaynakları *Başbakanlık Arşivi* ve bahse konu olan şehrin *şer'iyye sicilleri*'dir. Tanzimat dönemi biraz önce de belirttiğimiz üzere çalışmamızın ağırlık noktasını teşkil etmiştir. Bu döneme ait Harput Şer'iyye Sicillerinin eksik olmasından dolayı özellikle bu döneme ait sosyal ve iktisadi konuları yazarken zorluklar yaşadık. Ancak Başbakanlık Arşivinden elde ettiğimiz belge ve defterlerden bu eksikliği bir ölçüde gidermeye çalıştık. Araştırmamız boyunca kullandığımız bu arşiv kaynaklarını ve bazı tetkik eserleri şu şekilde bir tasnife tabi tutmak mümkündür.

1- Arşiv Kaynakları

a- Başbakanlık Arşivindeki Belge ve Defterler

Osmanlı Devletinin hemen hemen bütün yazışmalarının bulunduğu ana arşiv durumunda olan Başbakanlık Arşivi, çalışmamızın temel kaynaklarını elde ettiğimiz bir arşivdir. Özellikle şehir tarihçiliği alanında yapılacak olan araştırmalarda bu arşivin vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Biz çalışmamız süresi içerisinde bu arşivde konumuzla ilgili bütün belgeleri elde etmeye çalıştık. Başbakanlık Arşivinden faydalandığımız başlıca tasnifler şunlardır[2].

- İrade Tasnifi:

1832'den önce herhangi bir mesele hakkında padişahın mütalaasına lüzum görüldüğünde, meselenin özeti padişaha sunulur, padişah da bunu okuyarak fikrini kısaca üzerine yazardı. Bu tarihden sonra sunulan bu tezkireler padişahın *Ser Katib-i Şehriyari* denilen hususi baş katibine hitaben yazılması usül olmuştur. Baş katib, bu metni padişaha okur şifahi olarak aldığı cevabı arz tezkiresinin altına eğik olarak yazardı.

Dahiliye, Meclis-i Vala, Şurâ-yı Devlet ve *Hariciye* olmak üzere dört konu başlığı altında toplanmışlardır. İrade tasnifindeki belgeler 1839 - 1892 yıllarını ihtiva etmekte olup katalogların mevcudu toplam 54 cilt'tir.

---

[2]Başbakanlık Arşivindeki tasnifler hakkında verilen bilgiler, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından 1992'de yayınlanan *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* adlı eserden verilmiştir.

- *Cevdet Tasnifi*

Muallim Cevdet başkanlığında 1932 başlayıp 1937 yılında bitirilen bu tasnifdeki belgeler, konularına göre bölümlere ayrılarak kataloglara geçirilmiştir. 1553-1904 yıllarına ait belgeleri ihtiva eden bu tasnif Adliye, Askeriye, Dahiliye, Hariciye, Belediye, Darphane ve Meskukat, Evkaf, İktisat, Maliye, Nafia, Sıhhiye, Bahriye, Tımar, Saray, Eyalet-i Mümtaze ve Zaptiye başlıkları altında toplam 34 ciltlik bir katalog serisinden oluşmaktadır.

- *Bab-ı Ali Belgeleri*

Divan-ı Hümâyûn toplantılarının terkedilmesinden sonra devlet işlerinin görülmeye başlandığı Bab-ı Asâfi 18. yüzyıl sonlarına kadar bu faaliyetini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra Bab-ı Âli tabiri Osmanlı Hükümetini ifade eden bir tabir olmuştur. Devletin en önemli işlerini yürüten kurumlar olan, Sadaret, Meclis-i Vükela, Meclis-i Vâlâ, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti ve Deavi Nezareti Bab-ı Âli teşkilatını oluşturmuştur. Bu kurumların defter ve belgelerinin bir arada işlem görmesi ve muhafazası için 1851 yılında Bab-ı Âli Evrâk Odası kurulmuştur.

Tasnif edilen bu evraklar 1840 - 1922 yılları arasındaki mülki, askeri, adli, mali ve siyasi vb. gibi değişik konularda bilgileri ihtiva etmektedir. Değişik konulara ait bu belgeler 13 kısım altında incelenmiş ve tasnif edilmiştir. Bu tasniflerin başlıcaları 10 ciltten oluşan ve 34675 belgeyi ihtiva eden Mektubi Kalemi ve birer ciltten oluşan, Mektubî Kalemi Umum Vilayet, Mektubî Kalemi Nezaret ve Deva'ir, Mektubî Kalemi Meclis-i Vala ve Amedi Kalemi'dir.

- ***Hatt-ı Hümayun Tasnifi***

Padişah Tarafından herhangi bir mesele hakkında sadır olan yazılı emir, buyruk demektir. Tasnifte sadece Hatt-ı Hümayunlar olmayıp, irade, nâme ve çeşitli evraklar bulunmaktadır. 1708 -1880 tarihlerini ihtiva eden ve 31 ciltten oluşan bu tasnifte toplam 62312 adet belge mevcuttur.

- ***Mühimme Defterleri***

Divan-ı Hümâyûnda görüşülen konular içerisinde divan kalemlerinin şefi olan reisü'l-küttab *mühim* telakki ettiği ferman ve hükümleri ayrı defterlere kaydettirmekteydi. Bu defterlere *Mühimme Defteri* denilmektedir. Mühimme defterleri 265 adet defterden oluşmuş olup bu defterlerin toplam sayfa sayısı 82746'dır. 19. yüzyıla ait defter sayısı ise 39 adet olup katalogları yapılmamıştır.

-Maliye Nezareti Defterleri

Maliye Nezaretine bağlı olarak devletin hertürlü gelir ve giderlerinin yazıldığı defterleri ihtiva etmektedir. Özellikle 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinin ekonomik yapısı hakkında tafsilatlı bilgileri bu tasniften elde etmek mümkündür. Bu tasnif 9 ana guruba ayrılmış olup toplam 26 ciltten oluşmaktadır. Bunlar: Maliye Nezareti Mesarifat (10 cilt), Maliye Nezareti Varidat (3 cilt), Maliye Nezareti Temettüat (9 cilt), Maliye Nezareti Ceride (1 cilt), Maliye Nezareti Cizye (1 cilt), Maliye Nezareti Mektubi Kalemi (1cilt) ve Evamir-i Maliye (1 cilt) defterleridir.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu tasniflerin dışında (19. Yüzyıla ait) Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi, Kamil Kepeci Tasnifi, Bab-ı Defteri Tasnifi, çalışmamızın ana kaynaklarından oldular.

b- Şer'iyye Sicilleri

Kadılar mahkemelerde görevlerini yaparlarken, defterler halinde kayıtlar tutmuşlardır. Bu defterlere *Kadı Sicilleri*, denilmektedir. Defterlerin bir tarafı mahalli hadiseleri (evlenme, boşanma, alım-satım, nafaka, hibe, cinayet v.b.) ihtiva eder ki bu kısıma *Sicill-i Mahfûz* denilmektedir. Diğer tarafı ise merkezden gelen ferman, emir, gibi belgelere tahsis edilmiş olup, bu kısım ise *Sicil-i Mahfûz Defterlû* olarak adlandırılmıştır.

Bu siciller XV. asrın son senelerinden başlayarak XIX. asır sonlarına kadar gelen ve en aşağı dört asırlık Türk tarihini, Türk sosyal hayatını toplamış olmaları itibariyle Türk tarihinin ana kaynaklarındandır. Bundan dolayı her vilayet ve kaza merkezlerindeki mahkeme sicilleri, o bölgenin en güvenilir tarihi kaynaklarından sayılmaktadır[3].

Osmanlı devletinin en önemli tarihî kaynaklarından biri olan şer'iyye sicilleri kadıların gittikçe genişleyen selahiyetleri karşısında bir hayli önem kazanmıştır. Osmanlı döneminde kaleme alınan vekayiname ve diğer hususi tarihlerdeki şehir, kasaba ve köylere ait malumatın yokluğu veya azlığı gözönüne alındığında bu malzemenin sadece bizim kültürümüz için değil, bugün Osmanlı toprakları üzerinde kurulmuş bir çok ülke için ne kadar büyük değer ifade ettiği görülür[4].

---

[3]Ahmet Aksın; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1249- 1256 (M. 1833-1840)*, Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990, s.XXIII.

[4]Ahmet Aksın; "218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *30 Mayıs 1995 Tarihinde yapılan Bahaeddin Ögel Sempozyumuna Sunulan Tebliğ* , Elazığ 1995.

Osmanlı sosyal - iktisat tarihinin incelenmesi söz konusu olduğunda akla gelen ilk kaynak şer'iyye sicilleridir. Bunun yanıda ait olduğu şehrin fiziki yapısı hakkında da tafsilatlı bilgilerin olması sicillerin değerini daha da artırmaktadır Diğer taraftan Osmanlı idari teşkilatlarından kaza, sancak, Eyalet taksimatı, Beylerbeylik, sancak beyliği, kadı ve naiblik, voyvodalık ve diğer görevlileri ve kurumları şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan tafsilatlı olarak öğrenmek mümkündür[5].

Çalışmamızın ana kaynaklarından olan Harput Şer'iyye Sicilleri bugün Milli Kütüphanede muhafaza edilmekte olup, araştırmamızda Fırat Ünv. Fen-Edb Fak. Tarih Bölümündeki kopyalarını kullandık. Harput Şer'iyye Sicillerinin büyük bir kısmı eksik olduğu için ancak mevcut olan sicilleri kullanabildik. Bunun yanında Harput Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılan transkripsiyon çalışmalarından da istifade ettik. Yapılan bu tez çalışmaları ve diğer kullandığımız Harput Şer'iyye Sicilleri ise şunlardır.

EnvanterNumarası	Tarihi
362[6]	1671- 1672
391[7]	1691- 1692
396	1723- 1726
398[8]	1814- 1839

[5]İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü Mecmuası*, Ankara, Temmuz 1935, s.367.

[6]Bekir Koçlar; *362 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1082-1083 , (M. 1671-1672),* (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1991.

[7]Erdinç Gülcü; *391 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1691-1692* , (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1993.

[8]Fahrettin Tızlak; *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H1230-1255 (M. 1814-1839*, (Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1987

218[9]	1833- 1840
393	1837-1840
392[10]	1844- 1848
389	1862- 1864
390	1863- 1865
381[11]	1866- 1868

2- Tetkik Eserler

Araştırmamızın ağırlık konusunu Tanzimat dönemi teşkil ettiği için bu dönemle ilgili bir çok araştırması yayımlanan Prof. Dr. Musa Çadırcı'nın eserleri bize oldukça yardımcı oldu. Özellikle idari ve iktisadi yapı ile bölümlerde bu araştırmaların büyük ölçüde faydasını gördük. Bu araştırmalardan başka, Doç. Dr. Mehmet Ali Ünal'ın *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* adlı eseri ve Tanzimat Dönemi ile ilgili olmasa dahi19. yüzyılda şehir araştırmaları olarak Yrd. Doç. Dr. Rifat Özdemir'in *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara ve* Yrd. Doç. Dr. İbrahim Yılmazçelik'in *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Diyarbakır* adlı eserlerinden gerek metot gerekse kaynaklar bakımından istifade edilmiştir. Bu eserlerin dışında İshak Sunguroğlu'nun 4 ciltlik Harput Yollarında isimli çalışması ise özellikle fiziki bölümde faydalandığımız bir eserdir.

---

[9]Ahmet Aksın; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1249- 56,(M. 1833-40)*, (Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1990.

[10]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1260-64 (M. 1844-48)* , (Ank. Ünv. İnk. Tar. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1987.

[11]Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1283-84 (M. 1866-68)* , (Ank. Ünv. İnk. Tar. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1986.

GİRİŞ

Harput ve çevresi tarihin en eski devirlerinden beri bir yerleşim merkezi olma özelliğini korumuştur. M.Ö. 4 ve 3 binli yıllarda *Subarların* bu çevrede yaşadıkları, madeni ilk işleyen kavim olan Subarların *Fırat* ismini de verdiği bölge dahilinde yapılan arkeolojik kazılar da ortaya çıkmıştır[12].

Subarlardan sonra sırasıyla Hititler ve Urartular bu bölgeye hakim olmuşlardır. Urartuların hakimiyetine M.S. 1. yüzyıl içerisinde Roma Devleti son vermiş ve bölgeyi ele geçirmişlerdir. Roma İmparatorluğunun hakimiyeti, İran tarafından sürekli olarak tehdit edilmişse de 7. yüzyıla kadar bu hakimiyetini devam ettirmiştir. Bu yüzyılda Hz. Ömer'in Halifeliği döneminde bölgeye gelen Arap Orduları Harput'u kuşatarak şehri ele geçirmişlerdir. Arap fethinden sonra Harput 10. yüzyıla kadar müslüman olan *Hamdanoğullarının* elinde kalmıştır[13].

Arap hakimiyetinin son bulmasıyla birlikte bölgede meydana gelen otorite boşluğu uzun sürmemiş Malazgirt zaferinden sonra Anadoluya yerleşmeye başlayan Türkmen gurupları Harput ve çevresine de gelmişlerdir. *Emir Çubuk* komutasındaki Türkler bölgeye

---

[12]Kılıç Kökten; "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara 1971, . 13- 16. Zikreden Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* (1518- 1566), Ankara 1989.

[13]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput*,, s 14. ; Nurettin Ardıçoğlu; *Harput Tarihi*, s. 31.

geldiklerinde Harput ve çevresine, Bizans Devletinin Maraş eski Garnizon komutanı olan *Philateros Brakhamios* (Filaret) isimli bir Ermeni hakimdi. Bu Ermeni komutanı mağlup ederek safdışı bırakan Türkmen beyi Emir Çubuk çevredeki diğer yerleşim bölgelerini de ele geçirerek *Çubukoğulları Beyliğini* kurmuştur[14]. Bu beyliği kurmaktan daha önemli bir unsur ise bölgedeki Türk iskanının düzenli bir şekilde başlaması olmuştur. Bu bakımdan Emir Çubuk Harput ve çevresinin Türkleşmesinde çok önemli bir görevi ifa etmiştir denilebilir.

Çubukoğulları Beyliğinin Harput'taki hakimiyeti 1113 yılında son bulmuştur. Bu tarihde kendi hamiyet sahası olan Suruç'tan askerleriyle birlikte Harput'a gelen Artuklu hanedanından Belek Gazi bölgeye tamamen sahip olarak Çubukoğulları hakimiyetine son vermiştir. Artukoğullarının birliğini de sağlayan ve çok iyi bir asker ve komutan olan Belek Gazi, Haçlılara karşı bir çok zaferler kazanmış ve haklı bir şöhret elde etmişti[15].

Belek Gazi 1124 yılı Suriye seferinde Menbiç Kalesini muhasara ederken şehit olmuştur. Kendisinden sonra devletin başına gelen akrabaları Artuklu birliğinin dağılmasını önleyememiş, Harput ve çevresindeki Artuklu hakimiyeti 1234'de Selçukluların eline geçmiştir[16].

1243 yılında Selçuklular ve Moğollar arasında meydana gelen *Kösedağ* savaşının Selçuklular aleyhine sonuçlanması neticesinde

---

[14]Nureddin Ardıçoğlu; *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966, s. 2. ; Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , İstanbul 1984, s. 76.

[15]Belek Gazi ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mükrimin Halil Yınanç; "Belek "*İ.A.* C. II, İstanbul 1979, s. 468-473. ; Nureddin Ardıçoğlu; *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966.

[16]J. H. Kramers; "Kharput", *The Encyclopaedia of İslam* , Volume II, Leiden 1983, s. 915

Harput ve çevresi de diğer Anadolu şehirleri gibi Moğol hakimiyeti altına girmiştir. Bölgedeki Moğol hakimiyeti 14. yüzyılın başlarına kadar İlhanlılar vasıtasıyla devam etmiştir. Bu tarihlerde İlhanlı Devletinin otoritesi zayıflamaya başlayınca Harput ve çevresi Dulkadiroğulları, Timur, Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri arasında mücadele sahası haline gelmiştir[17].

Bu mücadeleler neticesinde 1339 tarihinde Harput ve çevresi Dulkadiroğulları Beyliğinin hakimiyeti altına girmiştir[18]. Memlukluların tabîliği altında olan Dulkadiroğullarının bu devlet ile arasının açılması sonucunda Harput 1366 tarihinde üç ay boyunca Memlukluların muhasarasına maruz kalmıştır. Memluklular bu muhasaradan bir netice alamamışlar ve geri dönmüşlerdir. Bu tarihden sonra Harput'un bir süre Kadı Burhaneddin Devletinin hakimiyeti altına geçtiği belirtilmekte ise de bu konu hakkında kesin bir bilgi yoktur[19].

Dulkadiroğulları Beyliğinin zayıflamasıyla birlikte bölgenin hakimiyeti için mücadele eden Akkoyunlu Devletinin Hükümdarı *Uzun Hasan* 1465 yılında Harput'u ele geçirmiştir. Akkoyunlu devleti hakimiyeti altında kaldığı 40 yıl boyunca Harput, bu devletin önemli merkezlerinden biri olmuştur[20].

1507 yılında Safevi Devleti tarafından ele geçirilen Harput 1516'ya kadar dokuz yıl boyunca bu devletin idaresinde kalmıştır.

---

[17]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput,*, s 21.

[18]Osman Turan; *Anadolu Beylikleri*, İstanbul 1984, s. 169.

[19]J. H. Kramers; "Kharput", *The Encyclopaedia of İslam* , Volume II, Leiden 1983, s. 915 ; Besim Darkot; "Harput" *İ.A.* , C. 5, s. 297.

[20]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput,*, s 21.

1514 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in Safevilere karşı kazandığı Çaldıran Meydan muharebesini müteakkip Osmanlılar tarafından Doğu Anadolu Bölgesini Safevilerden arındırma hareketi başlatılmıştı. Bu bölgede Safevilerin ellerinde bulunan bir çok şehir gibi Harput'ta 1516 baharında Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir[21].

[21]Harput'un ilk çağlardan Osmanlı dönemine kadar olan tarihi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nureddin Ardıçoğlu; *Harput Tarihi*, İstanbul 1964. ve *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara 1966. ; Mehmet Ali Ünal;*XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* (1518- 1566), Ankara 1989. ; İshak Sunguroğlu; Harput Yollarında, C. 1, İstanbul 1958.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARE

I- OSMANLI DÖNEMİNDE HARPUT'UN İDARİ TAKSİMATI

1-1516-1845 Tarihleri Arasında Harput Sancağı

Harput 1516 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve bu tarihden sonra ülkenin coğrafi konumu ve tarihi şartlarından dolayı önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Harput 1516 tarihinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır eyaletine tabi bir sancak olarak kalmıştır. Diyarbakır eyaletine tabi diğer bazı sancaklar, XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca *yurtluk ocaklık* veya *hükümet* statüsü altında *mülkiyet* üzere tasarruf edildiği halde[22], Harput daima, klasik Osmanlı sancağı olmak özelliğini korumuştur[23].

1516 yılında Osmanlı idaresine girdikten sonra 1518, 1523 ve 1566 tarihlerinde üç ayrı tahrire tabi tutulmuştu. Bu dönemlerde

---

[22]Yurtluk Ocaklık hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç; "Osmanlı Döneminde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *14-17 Ekim 1993 Tarihlerinde Yapılan Fırat Ünv. I. Tarih Sempozyumuna Sunulan Tebliğ.*

[23]M.Ali Ünal; *XVI.Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566),* Ankara, 1989 s,33. (Bu eser sonraki dipnotlarda "XVI. Yüzyılda Harput" şeklinde kısaltılacaktır).

Diyarbakır eyaletine tabi bir sancak olan Harput'un idari taksimatı şöyleydi (Bkz. Tablo: 1).

Tablo 1: 1518/1566 Tarihlerinde Harput Sancağının İdari Taksimatı [24]

1518	1566
1-Harput Nahiyesi	1-Kuzâbâd Nahiyesi
2-Ebutâhir Nahiyesi	2-Uluâbâd Nahiyesi
3-Gölcük-i Süflâ Nahiyesi	3-Ebutâhir Nahiyesi
4-Gölcük-i Ülyâ Nahiyesi	4-Gölcük-i Süflâ Nahiyesi
5-Hersini Nahiyesi.	5-Behrimaz Nahiyesi
	6-Sarıkamış Nahiyesi
	7-Hersini Nahiyesi
	8-Harput Nahiyesi

Görüldüğü üzere 1518'de Harput Sancağının nahiye sayısı beş iken 1523 ve 1566 tahrirlerinde sekize yükselmiştir. Bu sekiz nahiyenin dördü 1518 de olmasına rağmen Gölcük-i ülya Nahiyesi bu tahrirlerde zikredilmemiştir. Yeni nahiyeler olarak ise Uluabad, Kuzabad, Behrimaz ve Sarıkamış görülmektedir.

[24]M.Ali Ünal; *XVI.Yüzyılda Harput*, s,35-38.; Tuncer Baykara; *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s.199.

Tablo 2: 1691 Tarihinde Harput Sancağının İdari Taksimatı [25]

1-Harput Nahiyesi	7-Danişmend Nahiyesi
2-Ebutahir Nahiyesi	8-Kuzabad Nahiyesi
3-Mürüdü Nahiyesi	9-Obuz Nahiyesi
4-Ortak Nahiyesi	10-Ozan Nahiyesi
5-Pincirik Nahiyesi	11-Behrimaz Nahiyesi
6-Şüşnaz Nahiyesi	12-Uluabad Nahiyesi

1691 tarihinde ise Harput Sancağına bağlı Nahiyelerde bir artış söz konusudur. (Bkz. Tablo 2) 1523-1566 tarihli liste ile kıyaslandığında yenilerinin eklenmesiyle birlikte bazı nahiyelerin de ortadan kalktığını görüyoruz. Daha önceki tahrirde olup bu tarihlerde adları geçmeyen nahiyeler, Gölcük-i Süfla, Sarıkamış ve Hersini nahiyeleridir. Yeni ilave edilen nahiyeler ise Mürüdü, Ortak, Pıncirik, Şüşnaz, Danişmend, Obuz ve Behrimaz nahiyeleridir.

Klasik Osmanlı döneminde nahiye cihet, yön, taraf, bölge ve vilayet manasında kullanıldığı gibi en küçük idari ünite olarak daimi ve sınırlandırılmış bir bölgeyi ifade ettiği de olmuştur[26]. Nahiyenin doğrudan idari teşkilata ait terim manası olmamakla birlikte XVI.yüzyıl sonlarına kadar sancağın bir alt birimi olarak kabul edilmiştir[27].

---

[25]Erdinç Gülcü; *391 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili* , (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1993. Bu eser sonraki dipnotlarda "391 Numaralı HŞS."olarak kısaltılacaktır).

[26]Nejat Göyünç; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s. 38.(12 Numaralı dipnot)

[27] Tuncer Baykara; *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s,34.

Harput'un, eyalet haline getirilmeden önceki dönemde Maden-i Hümâyûn emanetiyle yakın bir ilişkisi vardır[28]. Maden-i Hümayun Emanetinin kuruluşundan itibaren bu birimin içerisinde yer almış XVIII.yüzyılın sonlarına doğru Palu, Çarsancak, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş kazalarıyla birlikte mali açıdan *Maden-i Hümâyûn* 'a, idari bakımdan ise Diyarbakır Eyaletine bağlılığını sürdürmüştür[29]. Maden-i Hümayun'un kuruluşunu takiben atanan Diyarbakırın Valilerinin aynı zamanda "Maden-i Hümâyûn Emini" olarak da atanmaları, yine bu bölgenin yani Ergani ve Keban Madenlerinin tam ortasında kalan Harput'un önemini daha da artırmıştır. Nitekim XIX.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra artık Diyarbakır valiliğine atanan valiler, idare merkezi Diyarbakır olmakla birlikte umumiyetle Diyarbakır'da değil Harput'ta oturmaya başlamışlar ve buranın 1845-46 tarihinde Eyalet haline getirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır.[30].

---

[28]1775 tarihinden itibaren Keban ve Ergani madenleri *Maden-i Hümâyûn Emâneti*'ni oluşturmuşlar ve bu isimle idare edilmişlerdir. Bu tarihten itibaren Harput'un da dahil olduğu bir kısım sancaklar malî açıdan bu emanete bağlanmıştır. Maden-i Hümayun emanetini oluşturan sancaklara bakıldığında bunun bir kaç eyaleti havi olduğu görülecektir. Bu durum ileriki tarihlerde idari açıdan bir kısım karışıklıkların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Maden-i Hümayun emanetinin kuruluşundan hemen sonra Harput sancağı, bu birim içerisinde önemli bir yere sahip olmuş ve daha sonraki tarihlerde bu özelliğine bağlı olarak eyalet merkezi olmasını kolaylaşmıştır. Maden-i Hümayun hakkında geniş bilgi için bakınız, Fahrettin Tızlak; *Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik 1780-1850,* (Fırat Ünv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ1991.

[29]BA, *Cevdet İktisat*, 1296. ; İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Diyarbakır (1790-1840) Fiziki, İdari, Sosyo- Ekonomik Yapı*, (Fırat Ünv. Sosyal Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1991 , s. 249. (Bu eser sonraki dipnotlarda *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* olarak kısaltılacaktır).

[30]Diyarbakır Valilerinin Harputta oturdukları hakkında bkz. Ahmet Aksın; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1833-1840*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1990, s. 433. (Bu eser daha sonraki dipnotlarda *218 Numaralı HŞS.* olarak kısaltılacaktır) ; İbrahim Yılmazçelik;*XIX. Yüzyılda Diyarbakır* ,,s. 340.

Diyarbakır Eyaletine bağlı olarak kurulan Maden-i Hümâyûn Emanetine bağlı olan kazalar çeşitli tarihlerde değişiklik göstermiştir.1837 tarihinde Harputla birlikte Maden-i Hümayun emanetine tabi olan kazalar şunlardı[31].

1-Harput
2-Çemişgezek
3-Kemah
4-Kuruçay
5-Ergani ma'a Nevahi
6-Çermik
7-Ebutahir
8-Şiro
9-Çarsancak
10-Arapgir
11-Gürcanis
12-Palu
13-Eğin
14-Çüngüş
15-Siverek

Tabiidir ki Maden-i Hümâyûn'a bağlı kazaların sayıları yıllar içerisinde değişiklikler arzetmiştir. Yukarıda1837 tarihli sicil kayıtlarına dayanılarak bu tarihteki kazalar verilmiştir. Harput Eyaleti kurulduktan sonra Maden-i Hümâyûn da bu Eyalete bağlanmıştır. 1849 tarihli bir nüfus yoklama defterine göre Harput Eyaletine tabii Maden-i Hümâyûn'a bağlı kazalar ise şunlardı[32].

1- Arguvan
2- Çarsancak
3- Çüngüş
4- Eğil
5- Gürcanis
9-Ayvalıdere
10- Çermik
11- Ebutahir
12- Ergani ma'a Nevahi ve Hazran
13-Hasançelebi

[31]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s.414 ve 186.
[32]BA, *ML.CRD* , 1296.

6-Hekimhanı	14-Kemah
7-Kuruçay	15-Maden-i Ergani
8-Maden-i Keban	16-Palu

2- 1845-1888 Tarihleri Arasında Harput Eyaleti

Harput Maden-i Hümâyûn Emaneti kurulmadan önce Sancak Beyleri vasıtasıyla idare edilmiştir. Ancak XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyıla ait belgelerde Harput'da sancakbeyinin varlığı ile ilgili bir kayıta tesadüf edilememiştir. Bu dönemlerde Harput'un bir sancak merkezi olmasına rağmen, sancak beylerinin görev yaptıklarına dair herhangi bir belgeye rastlanamamasının sebepleri şöyle izah edilebilir: Maden-i Hümayun emanetinin oluşturulmasından sonra, bu emanetin Eminliğinin çoğu kere Diyarbakır valilerine tevcih edildiği bilinmektedir[33]. Dolayısıyla bu tarihlerden sonra Harput malî ve idarî açıdan büyük bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda Diyarbakır valileri olan Maden Eminleri, Keban ve Ergani madenlerinin tam ortasında olması sebebiyle çeşitli tarihlerde Harput'da oturmuşlardır. Bu itibarla Harput idarî açıdan önemli bir hale geldiğinden buraya sancakbeyi olarak yeni bir görevli tayin edilmemiş olmalıdır[34]

Harput 1845 yılına kadar bu idari yapısını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra 20 Eylül 1845 tarihli bir fermandan anlaşıldığına göre, Harput'a bağlı bütün kazalar ve Maden-i Hümâyûnun bazı kazaları

---

[33] İbrahim Yılmazçelik;*XIX. Yüzyılda Diyarbakır* , ,s. 329

[34] Vali Mehmet Reşit Paşa'nın 30 Kasım 1835 tarihli bir buyuruldusunda şöyle denilmektedir. *..Muvahhel-i uhdemizde bulunan Diyarbekir'e avdetimiz icab itmiş ...her bir umur-ı vakı'ayı tarafımızdan bi'l-vekale rüyet eylemek üzere merkez maslahat-ı ittihaz olunan Harputta dergah-ı ali kapucubaşılarımızdan kethüdamız gayretlü İsmail Beğ bırakılmış olduğu..."* Bkz. Ahmet Aksın; *218 No'lu H.Ş.S.*, s.160.

Diyarbakır eyaletinden ifraz edilerek ayrı bir Mutasarrıflık haline getirilmiş, ilk mutasarrıf olarak da Ömer Faiz Paşa tayin edilmiştir[35]. Bu tarihten kısa bir müddet sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput müstakil bir eyalet haline getirilerek valiliğine Yakup Paşa tayin olunmuştur[36].

Harput'un Eyalet haline gelmesinden sonraki idari taksimatı ise şu şekildedir (Bkz Tablo 3).

Tablo 3: 1846 - 1850 Tarihlerinde Harput Eyaletinin İdari Taksimatı [37]

HARPUT SANCAĞI KAZALARI	1-Harput
	2-Çemişgezek
	3-Eğin
	4-Arapgir
	5-Malatya
	6-Şiro (Pötürge
	7-Akçadağ
MADEN-İ HÜMAYUN SANCAĞI KAZALARI	1-Maden-i Keban
	2-Maden-i Ergani
	3-Palu
	4-Çarsancak
	5-Eğil
	6-Çermik

[35]B.A., *Cevdet Dahiliye*; 13142. ; İbrahim Yılmazçelik; "1840/ 1850 Yıllarında Harput", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* , Sayı: 52, s.123-142.İst.1988.

[36]BA, *İrade Dahiliye*; 6090 ; BA, *A.MKT.*, Dos 39, Sıra 30.

[37]BA, *D.CRD.*, Genel 40719 , Özel 843 ; BA, *Cevdet Dahiliye*; 14542 ; BA. , *ML.VRD.* , 2335.

	7-Çüngüş
	8-Ebutahir
	9-Hekimhanı
	10-Ergani
DERSİM SANCAĞI KAZALARI	1-Dersim
	2-Gürcanis
	3-Kuruçay
	4-Ovacık
	5-Mazgird
	6-Kozican
	7-Koçgiri
	8-Kemah
BEHİSNİ SANCAĞI KAZALARI	1-Behisni
	2-Hısnımansur
	3-Samsad
	4-Siverek
	5-Gerger

1845 tarihinde Diyarbakır'dan ayrılarak ayrı bir eyalet haline getirilen Harput Eyaleti için en önemli husus Maden-i Hümâyûn'un Harput Eyaletine dahil edilmesidir. Böylelikle Harput Eyaleti dört sancak ve otuz kazadan oluşan büyük bir Eyalet haline gelmiştir.

13 Kasım 1848 tarihli bir tahrirat hülasasından anlaşıldığına göre Dersim, Kozican, ve Mazgirt gibi yerlerin büyük mahaller olduğu belirtilerek, Koçgiri Aşiretiyle birleştirilip toptan bir sancak itibariyle kaymakamlık suretiyle idaresi uygun görülmüştür. Ancak Koçgiri ile Dersim arasında yer alan Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazaları

bunların birleşmesine engel olarak görüldüğünden, bu Kazaların Maden-i Hümâyûna merbut, ve Dersim'in de Maden muzafatından olması sebebiyle bu kazaların Dersim Sancağına iltihakıyla bunların Diyarbakır veya Harput Eyaletlerinden birisine bağlanması istenmişti[38]. Nitekim bir müddet sonra Dersim Sancağı ve kazaları Diyarbakır Eyaletine bağlanmıştır.

6 Temmuz 1851 tarihinde Dersim Sancağının Harput'a daha yakın olması sebebiyle, Diyarbakırdan tefrik edilerek Harput Eyaletine ilhak edilmesi hususunda irade çıkmış ve Dersim tekrar Harput Eyaletine bağlanmıştır[39].

---

[38]BA, *A.MKT. MVL* , Dosya 10, Sıra 85.
[39]BA, *İrade Meclis-i Vala*; 7106.

Tablo 4: 1856-1859 Tarihlerinde Harput Eyaletinin İdari Taksimatı [40]

HARPUT SANCAĞI KAZALARI	1- Harput
	2- Akçadağ
	3- Balaban
	4- Çemişgezek
	5- Arapgir
	6- Malatya
	7- Şiro
	8- Eğin
MADEN-İ HÜMAYUN SANCAĞI KAZALARI	1- Arguvan
	2- Hasan Çelebi
	3- Ebu Tahir
	4- Hekimhanı
	5- Ergani
	6- Ayvalıdere
	7- Palu
	8- Eğil
	9- Keban Madeni
	10- Çüngüş
	11- Çermik
	12- Ergani Madeni
DERSİM SANCAĞI KAZALARI	1- Kuruçay
	2- Kemah
	3- Gürcanis

[40]BA, *Maliyeden Müdevver*; 13190 ; BA, *ML.VRD*; 3057 ; Tuncer Baykara; *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s.255-256.

	4- Çarsancak
	5- Koçgiri
	6- Dersim ma'a Hozat
	7- Ovacık
	8- Mazgird
BEHİSNİ SANCAĞI KAZALARI	1-Gerger
	2-Samsad
	3-Besni
	4-Siverek
	5-Hısn-ı Mansur

1846-1850 ile 1856-1859 tarihleri arasında Harput Eyaletinin idari taksimatının pek değişmediği tesbit edilmektedir. (Bkz. Tablo 4) Ancak Harput Sancağına Balaban kazası ilave edilmiş, Maden-i Hümâyûn Sancağından ise Çarsancak tefrik edilerek Dersim'e bağlanmıştır. Arguvan, Hasan Çelebi ve Ayvalıdere kazaları da Maden-i Hümayun'a dahil olmuşlardır. Behisni Sancağında ise bir değişiklik olmamıştır.

12 Şubat 1867 tarihli bir irade kaydında bu tarihe kadar Harput'ta oturan halkın çoğunun artık buradan ayrılarak *Mezraa* [41] olarak adlandırılan ovaya yerleştiği belirtilmektedir. Bu mezraanın gün geçtikçe genişlediği ve kalabalıklaştığı ifade edilmiş, bu sebebten Hükümet merkezinin de bu bölgeye taşındığı ve artık Harput şehrinin önemini kaybettiği vurgulanmıştır. Aynı belgede Harput isminin

[41] *Mezra'a* bugünkü Elazığ şehrinin kurulduğu mıntıka olup Harput'a 4 km. uzaklıktadır.

değiştirilerek Padişah Abdülaziz'in ismine izafeten *Ma'mûratü'l-Aziz* olarak isimlendirilmesi de istenmektedir [42].

1867 yılından sonra Ma'mûratü'l-Aziz Eyaleti tekrar Diyarbakır Eyaletine bağlanarak bir sancak haline getirilmiştir[43]. 1875 tarihinde yapılan yeni bir idari düzenleme ile Diyarbakır Eyaletinden yeniden ayırılarak müstakil mutasarrıflık haline[44], (Bkz. Tablo 5) 1878 tarihinde ise tekrar Vilayet haline getirilmiştir[45]. (Bkz. Tablo 6).

Tablo 5: 1876 Tarihinde Ma'muratü'l-Aziz Mutasarrıflığı İdari Taksimatı [46]

MA'MURATÜ'L AZİZ SANCAĞI	1-Ma'mûratü'l-Aziz Kazası
	2-Arapgir Kazası
	3-Eğin Kazası
	4-Keban Madeni Kazası
	5-Çarsancak Kazası
ERGANİ MADENİ SANCAĞI	1-Ergani Kazası
	2-Siverek Kazası
	3-Palu Kazası
	4-Bakır Madeni Kazası

[42]BA, *İrade Dahiliye*; 38901.(Vali ve Meclis azalarının bu teklifi merkez yönetimince uygun görülmüş ve şehrin isminin *Ma'mûratü'l-Aziz* olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir).

[43]B.A., *İrade Şura-yı Devlet*, 259 ; Hicri *1301 Tarihli Ma'mûratü'l-Aziz Salnamesi*, s.97

[44]BA, *İrade Dahiliye*, 49973.

[45]*1301 tarihli Ma'mûratü'l-Aziz Salnamesi*, s.97.

[46]*1298 Tarihli Ma'mûratü'l-Aziz Salnamesi*, ; Tuncer Baykara; *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s.135.

Tablo 6: 1883 Tarihinde Ma'mûratü'l-Aziz Vilayeti'nin İdari Taksimatı [47]

MA'MURATÜ'L AZİZ SANCAĞI	1-Ma'mûratü'l-Aziz Kazası
	2-Arapgir Kazası
	3-Eğin Kazası
	4-Keban Madeni Kazası
MALATYA SANCAĞI	1-Malatya Kazası
	2-Akçadağ Kazası
	3-Hısnımansur Kazası
	4-Kahta Kazası
	5- Behisni Kazası

1888 tarihinde ise Dersim Vilayeti lağvedilerek Ma'mûrâtü'l-Aziz vilayetine bağlanmıştır. Böylelikle M.Aziz üç Sancak ve onsekiz kazadan oluşan bir Vilayet halini almıştır[48].

3- XIX. Yüzyılda Harput'a Bağlı Köyler

İdari taksimatın en küçük birimi diyebileceğimiz köyler, idari taksimatın yanında sosyal, kültürel, iktisadi ve etnik açıdan da büyük önem arzederler. Zira Osmanlı toplumunun büyük bir kısmı tarımla uğraşmakta ve dolayısıyla köylerde meskûn bulunmakta idi. Bu bakımdan devletin ekonomik yükünü büyük oranda köyler çekmekteydi. Elimizdeki mevcut kaynaklara göre Harput'a bağlı bulunan bu köyleri çeşitli tarihleri kapsayan aşağıdaki listelerde vermeye çalışacağız.

---

[47] *1301 Tarihli Ma'mûratü'l-Aziz Salnamesi*.

[48] İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul, 1958, s . 215. (Bu eser sonraki dipnotlarda "Harput Yollarında" şeklinde kısaltılacaktır).

1518-1566 [49]

1- Açedepecik
2- Ağınsı
3- Ahur
4- Akçakale
5- Akseki
6- Alaca
7- Alıncık
8- Alişam
9- Aluslu
10- Antayik
11- Ardak
12- Arındık
13- Asdo
14- Aşvan
15- Avcı
16- Avsiya
17- Aysor
18- Ayvoz
19- Bahri
20- Bekerme
21- Bersuti
22- Bertecik
23- Bervi
24- Beşki
25- Bişirto
26- Bızmişen
27- Boyraz
28- Buncu
29- Caferi
30- Camkunut
31- Cedik
32- Cevlani
33- Cevli
34- Cip
35- Cüğe
36- Cünd
37- Çakmak
38- Çomak
39- Çorkiğ
40- Çöte
41- Çulçapur
42- Dadaş
43- Dadayim
44- Daldik
45- Dambüyük
46- Dermi
47- Dişidi
48- Düzterik
49- Ebûtahir
50- Ekrüz
51- Elamanlu
52- Elbistan
53- Elgük-i Süfla
54- Elgük-i Ülya
55- Elki
56- Emlikkaçmaz
57- Emlikkürd
58- Erzük
59- Etminik
60- Etminik-i Süfla
61- Etminik-i Ülya
62- Evmen
63- Fenk
64- Garaksin
65- Genepi
66- Germilü
67- Gidefik
68- Gölcik-i Süfla

[49]M.Ali Ünal; *XVI. yüzyılda Harput*, s.77.

69- Gölcik-i Ülya
70- Görgüşan
71- Güdeyik
72- Gülekrük
73- Güllü
74- Güney
75- Habusu
76- Haceri
77- Hacıseli
78- Hâl
79- Hamedi
80- Han ibrahimşah
81- Hankâh
82- Hanzid
83- Harlı
84- Hâr
85- Hasudek (Fatmalı)
86- Hatunkendi
87- Havidi
88- Havik
89- Havri
90- Hayro
91- Hecemerek
92- Hefthisar
93- Helâl
94- Helezür
95- Helindir
96- Herdi
97- Hersenk
98- Hırhik
99- Hinsor
100- Hirso
101- Hoğu
102- Holvenk
103- Hornik
104- Hoş
105- Hozekdek
106- Huh
107- Hurkenk
108- Hünekrek
109- Hüseynik
110- İçme
111- İğiki
112- İringil
113- İrtimnik
114- Kamışlık
115- Karıkşah
116- Karingid
117- Kavak
118- Keferdiz-i Büzürk
119- Kehli
120- Kemahas
121- Kesrik
122- Kevadçerkes
123- Kezin
124- Kırkuyu
125- Kızari
126- Kiçvan
127- Kiğıvank
128- Kinederiç
129- Koçkale
130- Koçulu
131- Konakalmaz
132- Kozaklı
133- Könk
134- Körpe
135- Kuyulukend
136- Kürdemlik
137- Kürk
138- Ledi
139- Malato
140- Malatyâ-yı Büzürk
141- Malatyâ-yı Küçük
142- Malatyacık
143- Melek
144- Melik
145- Mereni
146- Mesken
147- Mezrea (Ebûtâhir)
148- Mezrea (Behrimaz)

149- Mığı
150- Millu
151- Miryeri
152- Mişki
153- Miyadun
154- Mollakendi
155- Mornik
156- Muşyek
157- Mürü
158- Mürüdü
159- Norşin
160- Pağnik
160- Pağnik
161- Parçekanlı
162- Pekinik
163- Pelte
164- Perçenç
165- Perdik
166- Pırnos
167- Pinçirik
168- Pirinçci
169 Ribât (Gökköprü)
170- Ribât-ı Hersini
171- Samahto
172- Sanuk
173- Sarpulu
174- Saruni
175- Sefernik
176- Selfur
177- Seli
178- Sünkürd
179- Süntürk
180- Sürsürü
181- Şahaplu
182- Şemsi
183- Şeyhkatil
184- Şintil
185- Tadım
186- Tahto
187- Tavilidepecik
188- Temte
189- Tilenzid
190- Tilk
191- Tüvân
192- Umudkendi
193- Uslu
194- Üçağaç
195- Ülgel
196- Üngüzek
197- Vartanik
198- Vertetil
199- Yağmadere
200- Yalnıztoros
201- Yaylakçı
202- Yenice
203- Yüvân
204- Zağfiran
205- Zalunı
206- Zarato
207- Zarok
208- Zaviye-i Abdurrahman
209- Zaviye-i Hersini
210- Zaviyecik
211- Zelihan
212- Zertariç
213- Zeyve

1671-1700[50]

1- Ağcakal'a
2- Ağınsı
3- Ahur
4- Akseki
5- Alaca
6- Alıncık
7- Alişam
8- Alpavut
9- Antayik
10- Arındık
11- Aşvan
12- Avcılı
13- Bağçecik
14- Balıbeğ
15- Ballıca
16- Bervi
17- Bızmişen
18- Birvan
19- Bişirto
20- Boyraz
21- Bulduk
22- Caferi
23- Cib
24- Cünd
25- Çakmak
26- Çeko
27- Çorçuk
28- Çöteli
29- Çulçapur
30- Daldik
31- Daldik
32- Dambüyük
33- Dişidi
34- Ebutahir
35- Ekrüz
36- Elbistan
37- Ertminik
38- Erzürük
39- Esbdere
40- Fatmalu
41- Genepi
42- Germili
43- Gidefik
44- Goran
45- Göl
46- Görgüşan
47- Güdayik
48- Günay
49- Habusu
50- Haceri
51- Hacıseli
52- Haftahisar
53- Hal
54- Halfecik
55- Hamedi
56- Han
57- Hanibrahimşah
58- Har
59- Hatungüzel
60- Hatunkendi
61- Hazar
62- Helezür
63- Helindir
64- Herdi
65- Hersenk
66- Hırhik
67- Hinisor
68- Hoğu
69- Holvenk
70- Hoş

---

[50]Bekir Koçlar; *362 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1082-1083 , (M. 1671-1672)*, (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1991. ; Erdinç Gülcü; *391 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili* , (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1993.

71- Hozektek
72- Hüseynik
73- İçme
74- Iğiki
75- İlimil
76- Iringil
77- Kamışlı
78- Karaçor
79- Karamani
80- Karamezra
81- Karıngid
82- Kavak
83- Kehli
84- Kemahsı
85- Kesrik
86- Kinederiç
87- Koçkal'a
88- Koruk
89- Köğank
90- Könk
91- Körpe
92- Körpe
93- Kuyulu
94- Kürdamlik
95- Kürk
96- Malato
97- Malatyacık Abdal
98- Malatyacık Sefer
99- Mesti
100- Mığı
101- Miyadun
102- Monlakendi
103- Mornik
104- Mürü
105- Mürüdü
106- Nekerek
107- Norşun
108- Obuz
109- Pağnik
110- Parçikan
111- Pavenis
112- Pekinik
113- Pelte
114- Perçenç
115- Perdik
116- Pırnos
117- Piran
118- Pirinççi
119- Ribat
120- Samahto
121- Sanuk
122- Sarını
123- Sarıyakub
124- Sarpulu
125- Sefernik
126- Seli
130- Şahablu
131- Şahsuvar
132- Şemsi
133- Şeyhhacı
134- Şeyhkatil
135- Şintil
136- Şüşnaz
137- Tadım
138- Temte
139- Tepecik
140- Tilenzid
141- Tilk
142- Tiluşağı
143- Tolun
144- Üçağaç
145- Üngüzek
146- Vartınik
147- Vertetil
148- Yalnıztoros
149- Yenice
150- Zağfiran
151- Zal
152- Zalını
153- Zarato
154- Zarik
155- Zenteriç
156- Zeyve

1722-1723 [51]

1- Ağınsı
2- Ahur
3- Alaca
4- Alıncık
5- Alişam
6- Alpavut
7- Antayik
8- Arındık
9- Aşvan
10- Avcılı
11- Balluca
12- Bervi
13- Beşki
14- Bızmişen
15- Birvan
16- Boyraz
17- Cib
18- Cünd
19- Çakmak
20- Çeko
21- Çorçuk
22- Çölmek
23- Çöteli
24- Çulçapur
25- Dadayiç
26- Daldik
27- Dişidi
28- Ekrüz
29- Elbistan
30- Ertminek
31- Erzürük
32- Esbdere
33- Fatmalu
34- Genefik
35- Genepi
36- Germili
37- Gezin
38- Goran
39- Gölcük.
40- Görgüşan
41- Güdayik
42- Güney
43- Haceri
44- Hacıseli
45- Haftahisar
46- Hal
47- Hamedi
48- Han
49- Han
50- Hanibrahimşah
51- Harbatu
52- Havik
53- Helezür
54- Hersenk
55- Hırhik
56- Hinisor
57- Hoğu
58- Hohlar
59- Holvenk
60- Hoş
61- Hozektek
62- Hüseynik
63- İçme
64- Iğiki
65- İlimil
66- Karaman

---

[51] *HŞS.*, No:396, s. 9/11

67- Karamezra'a
68- Karıngid
69- Kavak
70- Kehli
71- Kemahsı
72- Kesikköprü
73- Kesrik
74- Kinederiç
75- Koçkal'a
76- Konakalmaz
77- Koruk
78- Köğank
79- Könk
80- Körpe
81- Kuyulu
82- Kürdamlik (Kuzabad)
83- Kürdamlik (Uluabad)
84- Kürk
85- Malato
86- Malatyacık Abdal
87- Malatyacık Ma'a Bulduk
88- Malatyacık Sefer
89- Mığı
90- Miyadun
91- Monlakendi
92- Mornik
93- Mürü
94- Mürüdü
95- Nekerek
96- Norşun
97- Nurali
98- Pağnikler
99- Parçikan
100- Pekinik
101- Pelte
102- Perçenç
103- Perdik
104- Pıncirik
105- Pırnos
106- Piran
107- Pirinççi
108- Sanuk
109- Sarıkamış
110- Sarılı
111- Sarını
112- Sarıyakub
113- Sarpulu
114- Sefernik
115- Seli
116- Sün
117- Sürsürü
118- Şahablu
119- Şemsi
120- Şeyhhacı
121- Şeyhkatil
122- Şeyhsuvar
123- Şintil
124- Tadım
125- Temte
126- Tilenzit
127- Tilk
128- Üçağaç
129- Üngüzek
130- Vartınik
131- Vertetil
132- Yalnıztoros
133- Yenice
134- Zağfiran
135- Zalını
136- Zarato
137- Zarik
138- Zenteriç
139- Zeyve

1835-1840 [52]

1- Adedi
2- Ağavat Mezra'ası
3- Ağçakal'a
4- Ağınsı
5- Ağmezra
6- Ağvan Mezrası
7- Ahur
8- Akçabağ
9- Alaca
10- Alıncık
11- Alişam
12- Alpavut
13- Arguvan Mezra'ası
14- Arındık
15- Asidere
16- Aşvan
17- Atikan
18- Avcılı
19- Avsiya
20- Balan
21- Balluca
22- Baskil
23- Berdan
24- Bervi
25- Beşki
26- Bızmişen
27- Birvan
28- Bişirto
29- Boyraz
30- Bulduk Mezra'ası
31- Cib
32- Cünd
33- Çakmak
34- Çataloğlu Mezra'ası
35- Çekan
36- Çekman
37- Çekü
38- Çorçuk
39- Çorçutlu
40- Çölmek
41- Çöteli
42- Çulçapur
43- Dadayiç
44- Daldik
45- Dambüyük
46- Diçikan
47- Dişidi
48- Dolan
49- Ebil Mezrası
50- Ekrüz
51- Elbistan
52- Ertminik
53- Erzürük
54- Eyubağı
55- Fatmalu
56- Genefik
57- Genepi
58- Germili
59- Gezinler
60- Goran
61- Göl
62- Gölcük
63- Görgüşan
64- Gurbet Mezra'asıIğiki
65- Güdayik
66- Günay
67- Habisan Uşağı
68- Habusu
69- Haceri
70- Hacı Mehmedli
71- Hacıseli
72- Haftahisar

---

[52]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS*

73- Hal
74- Halfecik
75- Halsanlı
76- Hamedi
77- Han
78- Hanibrahimşah
79- Har
80- Harabto
81- Harbatu
82- Hatunköy
83- Havik
84- Hedi
85- Helezür
86- Helindir
87- Hersenk
88- Hırhik
89- Hinisor
90- Hoğu
91- Hoh-ı Süfla
92- Hoh-ı Ülya
93- Holvenk
94- Hori
95- Hoş
96- Hozektek
97- Hozri
98- Hüseynik
99- İçme
100- İlbasan
101- İlimil
102- Irıngil
103- Kabasakal
104- Kamışlı
121- Kinederiç
122- Koçkal'a
123- Konak
124- Konakalmaz
125- Korkutlu
126- Koruk
127- Kozluk
128- Köğank
129- Könk
130- Körpe
131- Kurddere Mezra'ası
132- Kurdikan
133- Kuyulu
134- Kürdamlik
135- Kürk
136- Malatacık
137- Malatacık Abdal
138- Malato
139- Mesti
140- Meşki
141- Mığı
142- Miyadun
143- Monlakendi
144- Mornik
145- Munzuroğlu
146- Mürü
147- Mürüdü
148- Nalan Uşağı
149- Nekerek
150- Nekri
151- Norşun
152- Nurali
153- Nurdikan
154- Nüştek
155- Obuz
156- Öksüz Uşağı
157- Pağnikler
158- Pekinik
159- Pelte
160- Perçerç
161- Perdik
162- Pıncirik
163- Pırnos
164- Piran
165- Pirinççi
166- Samahto
167- Sanuk
168- Sarıkamış

169 Sarılı
170- Sarını
171- Sarıyakub
172- Sarnılı
173- Sarpulu
174- Sefernik
175- Seli
176- Sofular
177- Sori
178- Sün
179- Sürsürü
180- Şabanlu
181- Şahaplı
182- Şefkatlü
183- Şemsi
184- Şeyhhacı
185- Şeyhkatil
186- Şeyhömerli
187- Şeyhsuvar
188- Şintil
189- Şiro Uşağı
190- Şit Uşağı
191- Şüşnaz
192- Tadım
193- Temte
194- Tengrivermiş
195- Tepecik
196- Teştek
197- Tilenzit
198- Tilk
199- Tülon
200- Üçağaç
201- Üngüzek
202- Vartınik
203- Vertetil
204- Yalnıztoros
205- Yenice
206- Yılangeçüren
207- Zağfiran
208- Zalını
209- Zar
210- Zarato
211- Zarik
212- Zenteriç

1840-1850 [53]

1- Ağ Mezra'a
2- Ağavat Mezra'ası
3- Ağınsı
4- Ahur
5- Alaca
6- Alıncık
7- Alişam
8- Alpavut
9- Arındık
10- Aşvan
11- Avcılar
12- Avsiya
13- Balluca
14- Beravat
15- Bervi
16- Beşki
17- Bızmişen
18- Birvan
19- Bişirto
20- Bulduk
21- Bulutlu
22- Caferi
23- Cib
24- Cünd
25- Çakmaklar
26- Çeko
27- Çırçır
28- Çölmekler
29- Çöteli Mezra'ası
30- Çöteli
31- Çulçapur
32- Dadeş
33- Daldik
34- Dambüyük
35- Dişidi
36- Ebutahir
37- Ekrüz
38- Elbistan
39- Elfekes
40- Erzürük
41- Eskiköy
42- Etminik
43- Eyubağı
44- Fatmalı
45- Gedel
46- Genefik
47- Germili
48- Gezin
49- Gezin Mezra'aları
50- Goran
51- Gölcük
52- Görgüşan
53- Güdayik
54- Güdayik Mezra'aları
55- Günay
56- Gürane
57- Gürbakar
58- Gürpınar
59- Habusu
60- Haceri
61- Hacıseli
62- Haftahisar
63- Hal
64- Halbur
65- Halfecik
66- Halifecik
67- Hamedi
68- Hane
69- Hane-i İbrahime
70- Hanköy

[53] İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS* .; BA, *ML. CRD.* 658.

71- Har
72- Harapto
73- Hatunköy
74- Havik
75- Helezür
76- Helezür
77- Helindir
78- Hendek
79- Hersenk
80- Hırhırik
81- Hinisor
82- Hoğu
83- Hoh
84- Hoh-ı Ülya
85- Hohlar
86- Holvenk
87- Hori
88- Hoş
89- Hozektek
90- Hüsenk Uşağı
91- Hüseynik
92- İçme
93- Iğiki
94- İl Mezra'ası
95- İlimil
96- Iringil
97- Kabasakal
98- Karaçalı
99- Karaçor
100- Karaman
101 Karasenk
102 Karıngid
103 Karisli
104 Kartal Uşağı
105 Kasırgı
106 Kehli
107- Kesikköprü
108- Kesrik
109- Keşretli
110- Keydan
111- Kınık
112- Kıraç
113- Kışla
114- Kinederiç
115- Koçkal'a
116- Konakalmaz
117- Kopar Uşağı
118- Koruk
119- Kozluk
120- Kozluk
121- Köğank
122- Könk
123- Körpe
124- Körpınar
125- Kulu
126- Kurddere Mezraları
127- Kuruca
128- Kuyulu
129- Kuzgun
130- Kürdamlik-i Şimal
131- Kürdemlik
132- Kürk
133- Ma'ide
134- Malatacık
135- Malatacık-ı Sağir
136- Malatacık-ı Sefer
137- Malato
138- Mercumud
139- Mığı
140- Mihak
141- Miyadun
142- Miyadun-ı Şimal
143- Molla Ali Mezra'ası
144- Mollakendi
145- Mornik
146- Munzuroğlu
147- Mürü
148- Mürüdü

149- Nekerek
150- Norşun
151- Nurali
152- Obuzlar
153- Pağnik
154- Pekinik
155- Pekinik Mezra'aları
156- Pelte
157- Pelut
158- Perçenç
159- Perdik
160- Pıncirik
161- Pırnos
162- Piran
163- Pirinççi
164- Poyraz
165- Vartinik
196- Vertetil
197- Yağanlar
198- Yenice
199- Yılankaçıran
200- Zağfiran
201- Zarato
202- Zarik

II- ŞEHİR YÖNETİMİNİN TARİHÇESİ

1- Sancak Yönetimi

Osmanlı idari yapısının temelini Eyalet-sancak esası oluşturmaktadır. Bu sistem eyaletlere bağlı sancaklar, sancaklara bağlı adlî bir birim olan kazalar ve kazalara bağlı idari yapının en küçük birimi olan köylerden oluşmaktaydı. Eyalet yönetimini Beğlerbeyi, Sancak yönetimini ise Sancakbeyi üstlenmekteydi. Beğlerbeyleri Eyalet sınırları içerisindeki bütün sancakların hem mülki hem de askeri yöneticisi durumunda idiler.

Osmanlının *klasik dönem* olarak adlandırılan döneminde durum bu şekilde iken 17. yüzyıldan itibaren yönetim şekli kısmen değişmeye başlamıştır. Artık harp gücünün oluşturulmasında tımarlı sipahilerin yerini, Eyalet Valilerinin tasarrufunda olan, yani onların besledikleri askerler almışlardı[54]. Sistemin bu hale gelmesi artık Osmanlı Devletini sürekli meşgul etmeye başlamış bu yüzyıldan itibaren idari sistemde sürekli değişiklikler yapılmış, yeniliklere yönelinmiştir. Ancak yapılan bütün değişikliklere rağmen bir türlü eski düzenin muntazam işleyişi sağlanamamıştır[55].

Harput, Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancaktı. Osmanlı hakimiyetine girdikten (1516), Maden-i Hümâyûn Emanetinin kurulmasına kadar (XVIII.Yüzyılın ikinci yarısı) olan dönemde Harput

---

[54]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s.11. (Bu eser bundan sonraki dipnotlarda "Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri" olarak kısaltılarak yazılacaktır).

[55] Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s. 11.

Sancağının idari statüsü pek değişikliğe uğramamıştır.Ancak Bu Emanetin kurulması ve Diyarbakır Valilerinin aynı zamanda Maden-i Hümâyûn Emini de olmasından sonra [56] Harput Sancağı oldukça önem kazanmaya başlamış, şehir olarak hızlı değişmeler göstermiştir. Özellikle Ergani ve Keban gibi iki önemli maden bölgesinin ortasında olması sebebiyle Diyarbakır valileri XIX.yüzyıyılın birinci çeyreğinden itibaren bazı tarihlerde, Harput'ta ikamet etmeye başlamışlardır[57]. Nitekim Maden-i Hümâyûn ve Harput'un Diyarbakır Eyaletine bağlı olarak kalması 1845 tarihine kadar sürmüş, bu tarihten sonra büyüklüğünden dolayı Harput müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. Maden-i Hümâyûn da yeni oluşturulan Harput Eyaletine bağlı bir sancak olmuştur[58].

Harput'ta ikamet etmeyi ilk tercih eden Vali Mehmed Reşid Paşa olmuştur. Mart 1834 tarihinde *ber vech-i muhassıllık* Sivas, Divriği ve Çorum Sancakları Mutasarrıfı olan M.Reşid Paşa'ya[59], aynı zamanda Diyarbakır Valiliği ve Maden-i Hümâyûn Eminliği de tevcih edilmiştir[60]. Böylelikle ilk defa Sivas ve civarındaki bölgelerin Diyarbakır ve civarıyla birleştirilerek idaresi uygun görülüyordu.

---

[56]*Fahrettin Tızlak; 398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1814- 1839*, (Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1987, s. 234. ; Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS* . , s.1. (Bu belgeleri çoğaltmak mümkündür. Bunun için daha fazla bilgi için bakınız: İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır*, s. 261,262-328,330.

[57](30 Kasım 1835 tarihli bu buyurulduda Diyarbakır Valisi Mehmed Reşid Paşa Malatya'ya gideceğinden bahisle, Harput'ta yerine vekil olarak Kethudası İsmail Beği bıraktığını belirtmektedir.) Bkz. Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS*. s. 448-433.

[58]*Takvim-i Vekayi* ; Def'a, 293

[59]*Takvim-i Vekayi* ; Def'a 71.

[60]BA, *Mühimme*: 251, Hüküm : 514 ; *Fahrettin Tızlak 398 Numaralı HŞS*. s. 234. ; *Takvim-i Vekayi ;* Def'a, 124.

Mehmet Reşid Paşa ile birlikte Harput'un tarihinde de önemli gelişmeler başlamıştı. Bu değişikliğin en önemli yanı şehrin tedricen aşağıdaki ova'ya yani Mezra'ya taşınmaya başlamasıdır. Harput şehri bilindiği üzere hakim bir kaya üzerindeki kale ve bu kalenin etrafında gelişmiştir. Eski çağlardan itibaren yüksek yerlerde bulunan kaleler güvenlik açısından oldukça büyük bir ehemmiyete haizdi. Bu tür yerleşim yerleri Türklerin Anadolu'yu fethinden sonraki dönemlerde de uzun bir süre önemlerini korumuşlardır. Osmanlı devletinin ilk devresinde de, Doğu'daki İran tehlikesine karşı bu tür yerlerin sağladığı tabii güvenlik sebebiyle kaleler en emniyetli yerleşim birimleri olarak görülmüştür. Ancak 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren serhat özelliği kalmayan bu tür kaleler yavaş yavaş önemlerini kaybetmeye başlamışlardır. İşte Harput kalesi de bu tür yerler arasında sayılabilir. Bunun en açık delili Harput kalesinin tamiratı için Osmanlı döneminde hiçbir masraf yapılmamasıdır. Buna ilave olarak kalelerin bulunduğu yerler tabii olarak yüksek olduğu için şehrin genişlemesine de müsait değildir. Bu bakımdan 1833 yılından itibaren Harput şehrinin önemini kaybetmeye başlamasının sebeplerini yukarıda izah ettiğimiz gelişmelere bağlamak yerinde olacaktır.

M.Reşid Paşa ilk olarak kendisine oturmak üzere tahsis edeceği konağı Harput yerine Ağavat Mezra'sında (Mezra' da denilen bugünkü Elazığ şehrinin kurulu olduğu ova) seçmiş ve burada ikamet etmeye başlamıştır[61]. Artık Vali burada ikamet etmeye başlayınca gerek idarî erkân ve gerekse halk bu mezra'ya taşınmaya başlamış, mezra' gün geçtikçe önem kazanmıştır.

---

[61]J. H. Kramers; "Kharput", *The Encyclopaedia of İslam* , Volume II, Leiden 1983, s. 915.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanının sebeb olduğu otorite boşluğundan olsa gerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde meydana gelen asayişsizliklerin büyük boyutlara ulaşması neticesinde, iyi bir asker ve devlet adamı olarak bilinen Reşid Paşa bu bölgenin ıslahatıyla görevlendirilmişti[62]. İsyan halindeki aşiretler ve bulundukları bölgeler şu şekildeydi: Keban'da Kesirci ve Vezirci aşiretleri, Arguvan'da Dirican ve Nermigan aşiretleri, Arapgirde Atmalı ve Şotikan aşiretleri, Akçadağ'da Gözene ve Görecik Aşiretleri Hısn-ı Mansurda Çalkan ve Levent Aşiretleri, Behisnide Hortlu, Rışvan ve Hödi Aşiretleri Balabanda Gazi Kıranlı Aşireti[63].

M.Reşit Paşa, Harput'un dört bir tarafını saran bu isyan hareketini kısa sürede durdurmuş ve bölgede asayişi sağlamıştır[64].Asayişin sağlanmasından sonra yukarıda belirttiğimiz üzere M.Reşit Paşa Ağavat Mezra'sında Çötelizadelere ait bir konağa Hükümet Erkanını yerleştirerek burada oturmaya başlamıştır. Daha sonra bu mezra civarındaki Hüseynik karyesinde büyük bir kışla ve cephanelik yaptırmıştır[65]. Bu tarihlerde Harput 4. Ordu merkezi durumundaydı. Ancak daha sonra Ordu merkezi Erzurum'a ve akabinde Erzincan'a nakledilince bu binalar atıl duruma düşmüş ve harap olmuştur[66]. Bu binalar daha sonraki tarihlerde yer yer tamir edilmiş ve genişletilmiştir[67].

---

[62] Mehmet Reşit Paşa'ya gönderilen bir hükümde şöyle denilmektedir *...ol havalide ekrad ve aşayir nizamatı ile meşguliyetin hasebiyle ..."* Bkz: Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s. 313 ; BA, *Hatt-ı Hümayun* ; Sıra 20475, Karton,74/12 .

[63] İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul, 1958, s.201.

[64] BA, *Hatt-ı Hümayun*; Sıra 22309 A, Karton, 85/7 ;

[65] Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s. 111 ; *1301 Tarihli Ma'murâtü'l-Aziz Salnamesi.* s.103.

[66] *1301 Tarihli Ma'murâtü'l-Aziz Salnamesi*, s.103.

[67] Mezra'da yapılan bu binalar hakkında Bkz. bu kitabın Fiziki bölüm *Mezradaki Askeri ve Mülki Biunalar* kısmı

Mehmed Reşit Paşa Diyarbakırda bulunduğu sırada sıtma hastalığına yakalanmış ve bir süre sonra 11 Kasım 1836'da vefat etmiştir[68].

M.Reşit Paşanın ölümünden sonra 28 Kasım 1836 yılında Kütahya ve Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Hafız Mehmet Paşa Diyarbakır Valiliğine ve Maden-i Hümâyûn Eminliğine atanmış[69], 26 Aralık 1836 tarihinde Harput'a gelerek görevine başlamıştır[70]. Hafız Mehmet Paşa Harput'a yerleşmeyip, Ağavat Mezra'sında daha önce Reşit Paşanın oturmayı tercih ettiği konağı satın alarak bu binayı Hükümet Konağı haline getirmiştir[71]. Böylelikle Harput'un şehir olarak önemi daha da azalmış ve Mezra'nın halkın nazarında yerleşim birimi olarak itibarı artmaya devam etmiştir.

28 Temmuz 1839 tarihinde yayınlanan Takvim-i Vekayi nüshasından anlaşıldığı üzere, bu tarihte Diyarbakır, Urfa Eyaletleri ve Maden-i Hümâyûn Emaneti'nin idaresi, Sivas, Divriği ve Amasya sancaklarını içine alan Sivas müşirliğinden ayrılmış ve Diyarbakır müşirliği ihdas edilmiştir.Bu yeni müşirliğin başına da Sadullah Paşa tayin edilmiştir[72].

Bilindiği üzere 1839 tarihinde Tanzimat Fermanının ilanı ile birlikte yeni idari düzenlemelere yönelinmiştir. Bu düzenlemelerle, Eyalet Valilerinin yetkileri sınırlandırılmış, sancak yönetiminde

---

[68]*Takvim-i Vekayi* ; Def'a, 140 ; İbrahim Yılmazçelik ; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* , s, 333 ; Mustafa Nuri Paşa ; *Netayicü'l- Vuku'at*, C. 3-4, Ankara, 1980, s.274.

[69]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s.1 ve 208.

[70]B.A. *Hatt-ı Hümayun* ; Sıra 22339 A , Karton, 85/23.

[71]BA, *İrade Meclis-i Vala* ; 1081. Hükümet Konağı ile ilgili bkz. bu kitabın Fiziki Bölüm , *Mezradaki Mülki ve Askeri Binalar* kısmı.

[72]*Takvim-i Vekayi* ; Def'a, 182.

kaymakam, kaza yönetiminde ise kaza müdürleri ön plana geçmişlerdir[73]. Ancak Harput sancağının da dahil olduğu Diyarbakır eyaletinde Tanzimatın uygulanması hemen gerçekleşmemiştir. Tanzimatın bu bölgede uygulandığı tarih 1845 olup[74], bu tarihten itibaren Harput'un idari yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır.

Sadullah Paşa görevde kaldığı süre içerisinde Harput'ta ikamet etmiş 17 Haziran 1840 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür. Ancak hakkında yapılan şikayetler sonucu zikredilen tarihde görevinden alınmıştır[75].

Sadullah Paşa'dan sonra, Diyarbakır Müşirliği ve Maden-i Hümâyûn Emini ünvanıyla bu göreve 2 Ağustos 1840 tarihinde Zekeriya Ahmet Paşa atanmış ve Harput'a gelerek görevine başlamıştır. Zekeriya Ahmet Paşa Diyarbakır Müşirliğine bağlı kazalardan haksız vergiler aldığı gerekçesiyle görevinden 1 Kasım 1841 tarihinde alınmıştır. Bu tarihden Sonra Diyarbakır Müşirliği ve Maden-i Hümâyûn Eminliği Vecihi Paşa'ya verilmiştir. Vecihi Paşa bu görevi Ağustos 1843 tarihine kadar sürdürmüştür. Vecihi Paşa'dan sonra bu görev eski Ankara Müşiri İsmail Paşa'ya tevcih edilmiştir. [76]

İsmail Paşa'nın da Diyarbakır Müşirliği görevini genellikle Harput'ta oturmak suretiyle ifa ettiği görülmektedir[77]. İsmail Paşa

---

[73]İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* , s.339.

[74] İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* . s.339

[75]İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* ,s.340.

[76]B.A., *İrade Dahiliye*, 860. ; *1301 Tarihli Ma'murâtü'l-Aziz Salnamesi*, s.45.

[77]İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* s. 343,(200 numaralı dipnotta 6 no'lu Eğin Şer'iye Sicilinin 18. sahifesinden şu alıntı vardır: *Divan-ı Müşir-i Eyalet-i Diyarbekir ve Emanet-i Maden-i Hümâyûn ve aramgâh-ı Harput'tan iş bu buyuruldu..*)

döneminde Harput'ta mevcut Hükümet Konağının küçük olması nedeniyle, genişletilip tamir edilmek istendiğini görülmektedir. İsmail Paşa bu konuda 30 Haziran 1844'de yazdığı bir arz'da " Harput Kasabasına bir saat mesafede olan Mezraa adlı karyedeki Çöteli-zâde Müteveffa İshak Paşanın konağının, Hafız Paşa'nın Diyarbakır Müşirliği zamanında (1836/38) Vülât-ı azâm hazeratının ikametleri için satın alınarak tahsis kılındığını ve bu binanın bulunduğu karyenin ise yirmi ila otuz haneden ibaret olduğunu ve daire halkının ikametleri için konağın içi ve civarında yeterli odalar ve mahaller olmaması yüzünden daire çalışanlarının mezrada olan evlerde ve civar köylerde mecburi olarak ikamet ettiklerini, bu durumun ise daire halkı ve köylüleri rahatsız ettiğinden bahisle, konağın genişletilmesin en uygun yol olacağını ve konağın ikibin zira alanı olduğunu ve genişletildiği takdirde hem daire halkına hem de hayvanatına yeteceğini, böylelikle karye ahalisinin rahat edeceğini, daire çalışanlarının da vilayet konağından ayrı bir yerde çalışmak durumunda kalmayacağını" belirtmektedir[78].

İsmail Paşa bu iş için 50.000-60.000 kuruş'un yeteceğini belirterek gerekli izni istemiştir. Gönderilen seraskerlik tezkerisinde ve hükümlerde bu konuda gerekli izin verilmiş ve bu paranın sancak ahalisi tarafından ödenmesi kararına varılmış, konağın tamir ve genişletilme çalışmalarına başlanmıştır[79].

Görüldüğü gibi Harput Kazasının kısa bir süre sonra yerleşeceği Mezra Karyesi 1844 tarihinde küçük bir köy hüviyetindedir. Ancak Diyarbakır Müşirlerinin genellikle bu mezra'da oturmayı tercih etmeleri, burada sadece hükümet konağı değil Hastane ve kışla gibi resmi

---

[78]BA, *İrade Meclis-i Vala*, No: 1081.
[79]BA, *Mühimme, 255*, Hüküm: 771.

binalar yaptırmaları az bir nüfusu barındıran bu bölgeyi bir anda bir şehir konumuna getirecektir.

Yine bu dönemde (Mayıs 1845) Harput'ta bir postahane açılmış ve şehir içerisinde açılan bu postahaneye 500 kuruş maaşla bir müdür tayin edilmiştir [80]. Postahane müdürlerinin maaşları bulundukları yerin emvâlinden ve posta hasılatlarından karşılanıyordu.

İsmail Paşa döneminde Hükümet Konağının yanısıra çeşitli köylerdeki bazı kiliseler tamir edilmiştir[81]. Kiliselerin tamir işlerinin bu dönemde yoğunlaşmasının sebebi , Batılı Devletlerin Osmanlı Devletine uyguladığı çeşitli baskılar olsa gerekdir.

Diyarbakır Eyaletinin 1845 Martı'nda Tanzimat usulüne dahil edilmesi de İsmail Paşa döneminde[82] olmuştur. Ancak Eyaletin Tanzimat'a dahil olunmasından üç ay kadar sonra İsmail Paşa görevinden azledilmiş[83] ve yerine Bolu mutasarrıfı İzzet Paşa atanmıştır[84].

Aynı tarihlerde Harput için çok önemli bir karar alınmıştır. Bu yeni kararlarla Harput sancağı ile Maden-i Hümayun Kazaları, Diyarbakır Eyaleti dahilinden çıkarılarak ayrı bir mutasarrıflık haline getirilmiştir[85].

---

[80]BA, *Cevdet Nafia*, 203 ve 2182

[81]*BA, Mühimme, 255*, Hüküm: 401 ; *Mühimme, 256* , Hüküm: 44.

[82]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.192. ; İbrahim Yılmazçelik;*XIX. Yüzyılda Diyarbakır*, s. 343

[83]BA, *A. MKT. MHM.* , Dosya 2 , Sıra 40.

[84]İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır* s. 343. ; Musa Çadırcı ; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 192.

[85]*Takvim-i Vekayi*; Def'a, 293. ; Musa Çadırcı ; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s.193. ; BA, *Cevdet Dahiliye*, 13142.

2- Eyalet Yönetimi

Yukarıda Diyarbakır'ın 1845 yılında Tanzimat'a dahil edildiğinden bahsedilmişti. Yine aynı dönemde yani 1845 yılında Harput Kazası ile Maden-i Hümayun Kazaları ayrı bir mutasarrıflık haline getirilmiş ve yeni bir idari yapıya kavuşmuştu. Bunun da en büyük sebebi Tanzimat Fermanının getirdiği yeni düzenlemelerin Diyarbakır ve Harput'a tatbik edilmeye başlanmasıdır. Bilindiği gibi Tanzimatla birlikte getirilen yeniliklerin İstanbul'dan başlayarak tedricen bütün ülke sathına yayılma politikası benimsenmişti[86]. İşte yaklaşık altı yıl sonra da Diyarbakır ve çevresi Tanzimat esaslarına dahil ediliyordu. Bu bölgenin Tanzimata dahil edilmesiyle birlikte Harput ve Maden-i Hümayun kazaları ayrı bir mutasarrıflık haline getiriliyordu. Mutasarrıflığına ise 20 Eylül 1845 tarihinde Kocaeli Sancağındaki kaymakamlık hizmetindeki başarılarından övgüyle söz edilen Ömer Faiz Paşa mir-i miranlık rütbesi ile tayin edilmiştir[87]. Ömer Faiz Paşanın Mutasarrıf olarak atandığını belirten hükümde Harput'un o dönemde Anadolu Ordû-yı Hümayunu'nun merkezi olduğunu ve Tanzimat'a dahil edildiğini de görüyoruz[88].

---

[86]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.181.

[87]*Mir-i ümera-i kiramdan sabık Kocaeli Sancağı Kaimmakamı olup,bu def'a kendisine mir-i miranlık rütbe-i refikası tevcih olunan ve mutasarrıflık ünvanı ile Harput ve Maden-i Hümayun kazaları uhde-i liyakatına ihale ve tevcih kılınan Ömer Fa'iz Paşa..* BA, *Cevdet Dahiliye*, 13142. ; BA, *İrade Dahiliye*, 6090. ; BA, *A.MKT.*, Dosya 28 , Sıra 17. ; BA, *A.MKT.*, Dosya, 28 , Sıra 36. ; *1301 tarihli Ma'mûratü'l-Aziz Salnamesi*, s.46.

[88]Ömer Faiz Paşa'ya hitaben yazılan Eylül 1845 tarihli atanmasına dair hükümde şöyle denilmektedir: *"...ihale ve tevcih kılınan Ömer Fa'iz Paşa ikbalehuya* ***Anadolu Ordu-yı Hümayun merkezi olan Harput kazasıyla*** *Maden-i Hümayun Kazaları bu def'a hasbe'l-icab Diyarbekir Eyaletinden ifrazıyla* uhdene ihale ve tefviz kılındı...." BA, *Cevdet Dahiliye*, 13142.

Yaklaşık on yıldır Diyarbakır Eyaleti Valilerinin gerek coğrafi konumu gerekse Maden kazalarına yakınlığı sebebiyle oturmayı tercih ettikleri ve Anadolu Ordû-yı Hümayunu'nun merkezi olan Harput, artık Diyarbakırdan ayrı bir yönetim şekline kavuşuyordu. Harput, ileride görüleceği üzere kısa bir süre sonra bu özelliklerinden dolayı eyalet merkezi haline gelecektir.

Bunun sebebi Diyarbakır Eyaletinin kapsadığı sahanın genişliğinden ve valilerin aynı zamanda maden işlerini de yürütmesinden dolayı böyle bir karar alınmış olabilir. Zira bu dönemlerde Ergani ve Keban madenlerinde üretim bir hayli düşmüş ve üretimin artırılması yönünde merkezi yönetimden bir çok emirler gönderilmiştir. Maden Eminlerinin aynı zamanda Diyarbakır Eyaleti Valisi de olması madenlere gereken ilginin gösterilmesini engellemiştir de denilebilir[89]. Bu yeni uygulama ile Madenlerin işletilmesi Harput ve Maden-i Hümayun Kazaları Mutasarrıfına bırakılıyordu. Mutasarrıf madenlerin verimli bir şekilde işletilebilmesi görevini de yürütecekti. Böylelikle Diyarbakır Eyaletinden daha küçük bir bölgeden sorumlu olacak olan idari yetkili, nispeten küçük, ama ekonomik açıdan oldukça önemli bir görevi üstlenecek ve hareket kabiliyeti daha da artmış olacaktı.

Harput Mutasarrıfı Ömer Faiz Paşa bu görevini 14 Mart 1846 tarihine kadar sürdürmüştür. Onun zamanında Harput'ta *Memleket Meclisi* adı verilen ve Tanzimat'ın bir gereği olan meclisin de açıldığını görüyoruz[90].

---

[89]Fahrettin Tızlak; *Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik*, s. 78.
[90]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı H.Ş.S.*, s. 131.

15 Mart 1846 tarihinde Harput ve Maden-i Hümayun kazaları mutasarrıflığına eski Şam mutasarrıfı Ali Paşa tayin edilmiş[91], ancak 1 Nisan 1846 tarihli bir irade'de Ali Paşanın bu görevde başarısız olacağı kanaatine varılarak, bu atamadan vazgeçilmiş ve bu göreve Aydın Eyalet Müşiri Yakup Paşa atanmıştır[92]. Ancak Ali Paşa'nın bu görevini onbeş gün dahi olsa yapmış olduğu;15 Mart 1846 tarihli *Harput ve Maden-i Hümayun Kazaları Mutasarrıfı Ali Paşa'ya* diye başlayan faiz düzenlemesi ile ilgili bir hükümden anlamaktayız[93]

Yukarıda belirttiğimiz1 Nisan 1846 tarihli Yakup Paşa'nın atandığına dair irade, Harput ve Maden-i Hümayun'un idari yapısı hakkında da önemli bilgileri içermektedir. Bu belgede özetle, **Harput Eyaletinin** idare-i maliyesinin bozuk olduğu, Mutasarrıf Ömer Faiz Paşa'nın da memurluğu süresince gayreti ve başarısı pek görülmemiş olduğundan azledilerek, yerine sabık Şam Mutasarrıfı Ali Paşa'nın tayin edilmesinin uygun bulunduğu, ancak gelen bilgilere dayanılarak Ali Paşa'nın bu görevde başarısız olacağının anlaşılmış olduğundan, bu göreve Aydın Eyalet Müşiri Yakup Paşa'nın atanmasının daha uygun olacağı belirtilmektedir.Yine bu iradeden anlaşıldığına göre, Maden-i Hümayun Emaneti Kazalarının ayrıca idare olunmakta olduğundan bahisle Maden emanetinin yine eskisi gibi başka memur ile idare edilerek, yalnız kazalarının umur-ı mülkiyesinin Yakup Paşa'nın idaresine verilmesi uygun görülmüştür[94].

Görüldüğü üzere 1 Nisan 1846 tarihli bu belgede ilk kez **Harput Eyaleti** tabiri geçmektedir. Artık bu tarihden sonra Harput bir eyalet

---

[91]BA, *A.MKT.* , Dosya 37 , Sıra 81.; B.A., *Cevdet Dahiliye* , 13671.
[92]BA, *İrade Dahiliye* , 6090.
[93]BA, *Cevdet Adliye* , 4890.
[94]BA, *İrade Dahiliye* , 6090.

merkezi haline gelmiştir. Öte yandan bir diğer önemli husus da Maden-i Hümayun'un mülki işlerinin Harput Valisi, ekonomik sorumluluğunun ise başka bir görevli tarafından yine eskisi gibi (Maden-i Hümayun Kaymakamı veya bazı belgelerde Müdürü diye geçmektedir) yürütüleceği açıkça belirtilmektedir. Yine bu belgeden, Yakup Paşa'nın vüzeradan olması sebebiyle maaşının 67.500 kuruş olduğunu öğreniyoruz. Ancak bu maaşın 50.000 kuruş maaş alan Diyarbakır Valisiyle eşit olabilmesi için Yakup Paşa'nın maaşı 50.000 kuruş'a düşürülmüştür. Harput Eyaleti Valisi olması dolayısıyla da Yakup Paşa'ya *"bir kıt'a müşirlik nişanı"* da verilmiştir[95].

Yakup Paşa'nın Harput valiliğinden ayrılmasının nedeni Selanik Müşirinin görevden alınması ve yerine Yakup Paşanın getirilmek istenmesidir. Nitekim Yakup Paşa bu göreve atanmıştır[96]. Yakup Paşa bu bakımdan Harput'taki görevini 8 Mayıs 1846 tarihine kadar sürdürmüştür. Haziran ayından itibaren Harput Valisi olarak Samakolu Hüsrev Paşa görev yapmaya başlamıştır[97]. Tanzimat ile birlikte getirilen yeni vergi sistemine de ilk tepki Hüsrev Paşa zamanında meydana gelmiştir. Harput'un Tanzimat'a dahil edilmesinden sonra *Tahrir-i Temettüat* [98] usulünün uygulanması neticesinde ahali özellikle köylüler, Temmuz ayında yeni vergi oranlarını ağır bulduklarından, yöneticilere mağduriyetlerini bildirmek gayesiyle Harput merkezine gelmişler, ve bir takım olaylar çıkararak ayaklanmışlardır. Toplanan

---

[95]BA, *A.MKT.*, Dosya 39 , Sıra 30.

[96]Takvim-i Vekayi ; Def'a 301.

[97]BA, *İrade Dahiliye*, 6213. ; BA, *Cevdet Dahiliye*, 11802. ; BA, *A.MKT.*, Dosya, 60 , Sıra 13. Takvim-i Vekayi ; Def'a, 301 - 303.

[98]Tanzimat'ın uygulanmasıyla beraber yerleşim birimlerinde kişilerin mal ve mülkleri sayılarak herkesin gelirine göre vereceği belirli oranda vergiler tevzii edilmişti. *Tahrir-i temettüat* terimi ise bu sayıma verilen genel isimdir. Bu konu hakkında Bkz. Musa Çadırcı; *Anadolu Kentleri* ve İlber Ortaylı *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği* .

kalabalık, aralarında meclis azalarının da bulunduğu bazı kişileri dövmüş ve çeşitli nümayişlerde bulunmuşlardır. Neticede Ordu Müşiri Bekir Rüstem Paşa'nın devreye girmesiyle olaylar yatışmış ve kalabalığın dağılması sağlanmıştı[99]. Halkın küçük çapta dahi olsa bu hezeyanı, merkezi yönetim tarafından dikkate alınmış ve konu tahkik ettirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde, gerçekten de vergi tahriri sırasında büyük haksızlıklar yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. 5 Temmuz 1846 tarihli bir hükümde bu haksız uygulamadan bahsedilerek ne hazineye zarar ettirecek ne de ahaliye ağır gelecek bir şekilde hakkaniyetle ve dikkatle vergi tertip ve tevziinin yapılması ve defterlerin kısa zamanda gönderilmesi istenmiştir[100].

7 Eylül 1846 tarihli bir tahrirattan anlaşıldığı üzere, Hüsrev Paşa bu tarihlerde vefat etmiştir[101]. Hüsrev Paşa valilik süresi kısa olmasına rağmen oldukça sıkıntılı bir dönemde görev yapmıştır. Böylelikle Harput, Eyalet haline getirildikten sonra, bir yıl içerisinde dört vali tarafından idare edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, Tanzimat'ın ilan edilmesi ve 1845 tarihinden sonra bu bölgede uygulanmaya başlanmasına rağmen idari yapıdaki bir kısım sıkıntılar henüz ortadan kaldırılamamıştır.

Samakolu Hüsrev Paşa'nın yerine daha önce 15-30 Mart tarihleri arasında onbeş gün Harput Valiliği görevinde bulunmuş olan eski Şam Mutasarrıflarından Ali Paşa tekrar *Harput Eyaleti ve Maden-i Hümayun Kazaları umûr-ı mülkiyesi nezareti inzimamıyla* Valiliğe

---

[99]BA, *İrade Dahiliye*, 1530.
[100]BA, *Cevdet Maliye*, 4984. ; BA, *A.MKT.*, Dosya 45 , Sıra 19.
[101]BA, *Cevdet Adliye*, 5023.

tayin edilmiştir[102]. İlk valilik atamasında Harput'un idaresindeki güçlükler gözönüne alınıp kendisinin yetersiz olacağı ileri sürülerek onbeş gün sonra görevden alınan bir kişinin altı ay kadar kısa bir süre sonra tekrar Harput'a vali olarak atanması da oldukça ilgi çekicidir.

Ali Paşa döneminde Harput'ta *Çatal Mezraası* [103] adı verilen bölgede bir alay piyade ve bir tabur piyade topçu ve bir bölük süvari askerinin ikametlerine yetecek bir kışla ve içerisine bir hamam ve mekteb-i idadiyenin de inşa edilmesi kararı alınmıştır. Yine bu civardaki Hüseynik karyesindeki eski kışlanın da bir alay süvari ve bir bölük topçu askeri alacak şekilde genişletilip tamir edilerek kargir bir bina yapılması uygun görülmüştür[104]. Binanın inşası ve diğer eski kışlanın tamir ve genişletilmesi için çalışmalar başlamış ve inşaatın kontrolü için merkezden iki tane askeri yetkili görevlendirilmiştir[105].

Yine Ali Paşa döneminde Tanzimatın getirdiği idari ve mali yeniliklere göre Harput Eyaleti dahilindeki Hasan Çelebi Derbenti lağvedilerek vergilendirilmeye tabi tutulmuş ancak bu bölgenin güvenliğinin başka türlü sağlanamayacağı anlaşıldığından derbendcilikleri iade edilmişti[106]. Bu da gösteriyor ki Tanzimat'a dahil edilen bölgelerde yeni uygulamalara bir hayli erken ve aceleci davranılmış, hata yapıldığı farkedildiği anda uygulamalardan bir süre için vazgeçilmiştir.

---

[102]BA, *İrade Dahiliye*, 6542. ; BA, *A.MKT.* , Dosya 51 , Sıra 96. ; Takvim-i Vekayi Def'a, 306. ; *H.Ş.S.* , 392, s. 30.

[103]Bugün Çarşı ve Sarayatik Mahallelerinin bulunduğu bölge.

[104]B.A. Kamil Kepeci Tasnifi, 5857, s.134. ; BA, *İrade Meclis-i Vala*, 2090. ; BA, *A.MKT.*, Dosya 90, Sıra 23. BA, *İrade Dahiliye*, 8252 ; 15813.

[105]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı H.Ş.S.* s.213.

[106]BA, *A.MKT.*, Dosya 86 , Sıra 25.

Ali Paşa, Harput Valiliğini diğer valilerin görev süresine bakıldığında uzun diyebileceğimiz bir süre yaklaşık bir yıl sürdürmüştür.

28 Kasım 1847 tarihinde Harput Eyaleti Valiliğine Mustafa Sabri Paşa atanmıştır[107]. Mustafa Sabri Paşa'ya 14 Şubat 1848 tarihinde müşirlik ünvanı da verilmiştir[108].

Mustafa Sabri Paşa döneminde de Tanzimat'ın uygulanması sırasında meydana çıkan güçlükleri ve uygulamadaki aksaklıkları görüyoruz. Nitekim Mustafa Sabri Paşa merkeze gönderdiği bir yazıda Harput Eyaleti dahilindeki Herdi, Parçikan, Zeyve ve Aluçlu Nahiyelerinde çoğunluğun aşiretlerden oluşması sonucu bir çok işin *Boybeği* vasıtasıyla görüldüğünü bunun da Tanzimat'a uygun olmayan bir usül olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan aralarında doğan bazı meseleleri halledemeyip, en küçük davalarda bile Eyalet merkezine geldiklerini, bunun da hem ulaşım hem de hukuki zorluklar doğurduğunu söyleyerek, bu konunun Herdi Nahiyesinde ahalinin seçeceği ihtiyarlardan altı yedi kişilik bir meclis oluşturulması ve bu bölgeye bir naib gönderilmesi ile çözümlenebileceğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine merkezden gelen bir kararla Sabri Paşanın teklifi uygun görülmüş ve olumlu görüş bildirilmiştir[109].

Yine Tanzimatla birlikte yeni uygulanan vergi sistemine bağlı olarak Malatya kazasından fazla vergi alınmış ve ahalinin büyük tepkileriyle karşılaşılmıştı. Çıkan olaylar neticesi yapılan incelemede ahalinin haklı olduğu görülmüş ve yeni bir vergi düzenlemesine

---

[107]BA, *A.MKT.*, Dosya 106 , Sıra 35. , BA, *İrade Dahiliye*, 8773.
[108]BA, *Cevdet Dahiliye*, 7551.
[109]BA, *A.MKT.*, Dosya 159 , Sıra 67.

gidilmiştir[110]. Bundan başka *Aşayir-i Selase* olarak adlandırılan Herdi, Zeyve ve Parçikan nahiyelerinde de aynı durumla karşılaşılmıştı[111]. Bunlardan dolayı Vali sorumlu olduğu bölgedeki bütün idari yetkililere sık sık Tanzimat esaslarına sahip çıkılmasını istediğini belirten yazılar göndermek zorunda kalıyordu[112].

Tanzimat'ın bir gereği olarak Harput eyaleti dahilindeki kazalara müdürler tayin edildiği de görülmektedir[113]. Yine bu kaza müdürlerinin yetkilerini kötüye kullanarak halka zulüm yaptıkları ve ağır vergiler istediklerinden haklarında çeşitli şikayetler yapılmakta[114] ve yönetim de bu konuda gereken takibatı yapmaktaydı[115].

Bu dönemde Eyalet yönetimi açısından büyük zorluklar çıkaran diğer bir konu ise kura ile asker alma hususudur. 1843 yılında askerlik ile ilgili kanun düzenlenirken tanzimatla getirilen eşitlik ve hürriyet esaslarına dayanılarak ad çekme yöntemi ile asker alma usulü benimsenmişti. 1846 yılında yeniden düzenlenen bu kanuna göre müslüman olup askerlik çağına gelmiş olanlar, her yıl belirli merkezlerde Kura Meclisleri önünde yapılacak ad çekiminde hazır bulunacak kendisine askerlik isabet edenler silah altına alınacaktı. Asker olarak adı çıkanlara bedel ödeyip gitmeme hakkı da verilmişti. Bu usül

---

[110]BA, *Mühimme, 257*, Hüküm: 276.

[111]BA, *A.AMD.* , Dosya 5 , Sıra 11.

[112]BA, *A.MKT.*, Dosya 152 , Sıra 16.

[113]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 3368.

[114]BA, *A.MKT.* , Dosya 73, sıra 98. ; BA, *A.MKT.* , Dosya 126, sıra 91. ; BA, *A.MKT.* , Dosya 126, sıra 41.

[115]B.A., *Cevdet Dahiliye*, 15450 (18 Ocak 1849 tarihli bir ilmühaber'de Palu kazası Müdürü Tahir Bey'in ve kaza meclisi azalarının uyguladıkları teaddiyat'dan dolayı değiştirildikleri belirtilmektedir.) , BA, *A.MKT.*, Dosya 125 , Sıra 72 .

1869 tarihine kadar sürdürülmüştür[116]. İşte bu usül Harput'ta tatbik edilirken bir çok itirazlar olmuş özellikle aşiretler asker vermemekte direnmişlerdi. Mustafa Sabri Paşa karşılaştığı güçlükleri bir rapor halinde Merkez yönetimine bildirmiştir. Bu raporda ahalinin asker verme hususunda çok büyük güçlükler çıkardığını, hatta zaman zaman ahali üzerine asker sevketmek zorunda kaldıklarını da belirtmiştir. Valinin raporunun son cümlesi de hayli ilginç olup ...*Bu tarafda kura-i askeriyenin tatbiki şöyle dursun, vergilerin tahsilinde bile zorluklar çıkmaktadır*... demektedir[117].

Bir taraftan Tanzimat'ın uygulanmasına çalışılırken diğer taraftan da çıkan isyanlarla uğraşılmak zorunda kalınımıştır.13 Kasım 1848 tarihinde Dersim tarafında büyük bir isyan çıkması üzerine buraya asker sevkedilmiş ve isyan bastırılmıştı. İsyanın bastırılmasından sonra Dersim, Kozican, Mazgird ve Koçgiri aşiretinin bir sancak haline getirilip buna Maden-i Hümayuna bağlı ö ve Gürcanis kazalarının da eklenerek Harput veya Diyarbakır Eyaletine bağlanması için girişimlerde bulunulmuştu[118]. Nitekim bir müddet sonra yeni kurulan Dersim Sancağı 6 Temmuz 1851 tarihinde bağlı olduğu Diyarbakır Eyaletinden tefrik edilerek yakınlığı dolayısıyla da Harput Eyaletine dahil edilecektir[119].

Mustafa Sabri Paşa'nın Harput valiliğindeki görevi 10 Mart 1849'a kadar sürmüştür. Yaklaşık birbuçuk yıl süren valiliği müddetince daha ziyade Tanzimat'ın uygulanması için çaba sarfetmiştir.

---

[116]Kur'â-yı şer'iyye usulü hakkında geniş bilgi için bkz. Faruk Ayın; *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları* , Ankara, 1994. ; Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.315-316.

[117]BA, *A.MKT.*, Dosya 152 , Sıra 13.

[118]BA, *A.MKT.* , *MVL*, Dosya 10 , Sıra 85.

[119]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 7106.

Bu bakımdan onun zor bir dönemde valilik yaptığını söyleyebiliriz. Sabri Paşa'nın görevinden azledilmesinin sebebi de hakkında yapılan bir takım şikayetler ve yolsuzluk iddiaları olmuştur[120]. Bu iddiaların araştırılması neticesinde söylenenlerin doğru olduğu da anlaşılmıştır[121]

Mustafa Sabri Paşa'nın azliyle birlikte onun yerine 10 Mart 1849 tarihinde eski Maraş valilerinden Yusuf Paşa tayin olunmuştur[122].

Yusuf Paşa döneminde Harput'ta yine huzursuzlukların devam ettiği görülmektedir. Tanzimat'ın getirdiği bir takım mali düzenlemeleri bahane ederek bazı bölgelerde yönetime karşı ayaklanmalar meydana gelmiştir[123]. Bunun yanında Kura-i Şer'iye usulü ile asker almalar bu dönemde de devam etmiştir[124].

Yusuf Paşa'nın 20 Ağustos 1850'de ölmesinden sonra yerine 3 Eylül 1850 tarihinde eski Şam Valilerinden Osman Nuri Paşa tayin edilmiştir[125]. Aradaki 14 günlük süre içerisinde ise Harput valiliğine Harput Defterdarı Şakir Efendi'nin vekalet ettiğini görüyoruz[126].

Osman Nuri Paşa'nın Harput Valiliğine atandığını belirten hükümde[127] en ilgi çekici nokta...*Maden-i Hümayunum kazaları umur-ı maliyesi nezareti inzimamiyle Harput Eyaleti uhdene ihale kılındı..*"

---

[120]BA, *İrade Dahiliye*, 10913.

[121]BA, *A. AMD*. Dosya 23, Sıra 99.

[122]BA, *Cevdet Dahiliye*, 15439.

[123]BA, *A.MKT. UM.* , Dosya 16 , Sıra 26.

[124]BA, *A.MKT. MVL.* , Dosya 25 , Sıra76. ; BA, *A.AMD.* , Dosya 19 , Sıra 25.

[125]BA, *A.MKT. NZD*. Dosya 14 , Sıra 40. , BA, *İrade Dahiliye* , 12916. , BA, *Cevdet Dahiliye*, 15115. , BA, *İrade Dahiliye* , 12933.

[126]BA, *A.MKT. NZD.* , Dosya 13 ,Sıra 71. ; BA, *A. MKT. UM.* , Dosya 34 , Sıra 59. ; BA, *İrade Dahiliye* , 12916.

[127]BA, *Mühimme*, 257 , Hüküm: 959. , BA, *Cevdet Dahiliye* , 15115.

cümlesidir. Daha önceki bahislerimizde Maden-i Hümayunun mali işlerini yürütmek üzere ayrı bir memur görevlendirildiğini idari işlerinin ise Harput valisi tarafından yürütüldüğünü söylemiştik. Bu belgede ise görüldüğü gibi Maden-i Hümayunun sadece idari işlerinden sorumlu olan Harput valileri artık Madenin mâli işlerinden de sorumlu oluyordu.

Osman Nuri Paşa'nın görev yaptığı dönemde, Diyarbakır Eyaleti dahilindeki Dersim Sancağı, Harput Eyaletine daha yakın olmasından dolayı Harput'a dahil edilmiştir[128]. Bu belgede yer alan Dersim'in Harput Eyaletine bağlanmasının sebebinin sadece mesafe açısından yakın olması cümlesi elbette tam açıklayıcı bir bilgi vermemektedir. Ancak bu dönemde Dersimde aşiretlere mensup eşkiyaların yaptıkları eylemler bir isyan halini almış, bitmek tükenmek bilmeden devam eden bu isyanları devlet bastırmakta hayli güçlük çekmiştir. Her ne kadar bu bölgede buna benzer olaylar sık sık oluyor ise de son olarak 1850 sonbaharında başlayan isyan hareketleri 1851 yılının sonunda bastırılabilmiştir[129]. Büyük bir ihtimalle Dersim'de cereyan eden bu tür eşkiyalık olaylarının daha süratle bastırılabilmesi için Harput'a bağlanması uygun görülmüştür.

Osman Nuri Paşa görevini 1851 yılının Ekim ayı başlarına kadar sürdürmüştür. Bu tarihden sonra Harput Valiliği görevine Aydın Valisi Ragıp Paşa atanmıştır[130]. Ragıp Paşanın atanmasında Nuri Paşa da olduğu gibi Maden-i Hümayun'un mali sorumluluğunu üsteneceğine dair ibare vardır[131].

---

[128]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 7106.

[129]BA. *İrade Dahiliye*, 14221. ; BA, *İrade Dahiliye*, 14762.

[130]BA, *Mühimme*, 258, Hüküm: 175 - 177. ; *Ahmet Lütfü Efendi Tarihi*; c.9, Yayınlayan Prof. Dr. Münir Aktepe, İst.1984, s.55.

[131]BA, *Mühimme*, 258, Hüküm: 175.

Ragıp Paşa bir süre sonra, 1852 yılının Aralık ayında, Diyarbakır Eyaleti Valiliğine tayin edildiği için[132] Harput Valiliği görevinde uzun süre kalmamıştır. 1852 yılı Aralık ayı içerisinde Harput Valiliğine ise Selanik Valisi Kızılhisari Ömer Paşa tayin edilir[133].

Ömer Paşa döneminde Hüseynik Köyündeki kışla yeniden tamir edilmiş ve 33.800 kuruş'a mal olan bu tamiratın masrafı ahali tarafından karşılanmıştır[134].

Yine bu dönemde önemli bir gelişme ise idari yapıda olmuştur. Harput Eyaletine bağlı Maden-i Hümayun Sancağı Kazalarından olan Çarsancak Kazasının 1854 yılının Martından itibaren Dersim Sancağına bağlanması kararlaştırılmıştır[135]

1854 yılının Şubat ayı sonlarında Ömer Paşa görevinden alınmış yerine Eski Adana Valilerinden Mehmet Ziya Paşa atanmıştır[136]. Maden-i Hümayunun mali idaresi ise yine Harput Eyaleti Valisine verilmişti[137].

Mehmet Ziya Paşa' dan sonra, Aralık 1854 tarihinde Harput Valiliğine Mehmed Reşit Paşa atanmıştır[138]. Ancak Reşit Paşa da bu görevde uzun süre kalamamış 1855 yılının Ocak ayı sonlarına doğru Erzurum Valisi ile becayişleri yapılmıştır[139].

---

[132]BA, *Cevdet Dahiliye*, 1549. ; *Lütfü Tarihi*; C. 9, s.71.
[133]BA, *İrade Dahiliye* , 16302. ; *Lütfü Tarihi*; C. 9, s.71.
[134]BA, *İrade Dahiliye* , 9500
[135]BA, *Cevdet Dahiliye*, 11250.
[136]BA, *Mühimme*, 259, Hüküm: 11. ; *Lütfü Tarihi*; C.9, s.101.
[137]BA, *Mühimme*, 259, Hüküm: 11.
[138]*Lütfü Tarihi*; C. 9, s.112.
[139]*Lütfü Tarihi*; C. 9, s.115.

Bu tarihten sonra yani 1855 yılı Ocak ayının sonlarına doğru Harput Valiliğine Erzurum Valisi ismail Paşa tayin edilmiştir[140].

İsmail Paşa bu görevini Ekim 1855 tarihinde azledilene değin sürdürmüştür. Bu tarihden sonra Harput Valiliğine Şam Valisi ve Arabistan Ordu Müşiri Arif Paşa tayin olunmuştur[141].

Arif Paşa döneminde daha önce de tamirat gören vali konağı 20.200 kuruş masrafla yeniden bir tamirat görmüştür[142].

Arif Paşa da Harput Valiliği görevinde uzun süre kalmamış, 1856 yılının sonlarına doğru görevinden azledilmiş yerine Biga Mutasarrıfı Cemal Paşa atanmıştır[143]. Cemal Paşa kış şartlarından olsa gerektir ki Harput'a ancak 22 Nisan 1857 yılında gelmiş ve atandığına dair fermanı okutmuştur[144].

Cemal Paşa'nın Valilik yaptığı dönemde en ilgi çekici nokta gayrimüslimlere ait kutsal binaların tamiratıdır. Nitekim İçme[145] ve Holvenk[146] köylerindeki Ermeni Kiliselerinin tamir edilmeleri Yenice Köyünde ise Kilise olmadığından bahisle bir kilise inşa edilmesi için[147] merkez yönetimden hükümler yazılmıştır. Bu durum tanzimat'ın azınlıklara tanıdığı geniş hakların bir göstergesidir. Nitekim aynı

---

[140]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s. 298.

[141]BA, *Mühimme* , 259, Hüküm: 423. ; BA, *İrade Dahiliye* , 21577. ; *Lütfü Tarihi*; c.9, s. 124.

[142]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 15062.

[143]BA,*Mühimme* , 259, Hüküm: 692. ; *Lütfü Tarihi*; C. 9, s. 132. (Ahmet Lütfü Efendi eserinin bu kısmında valilerin böyle kısa sürelerde sık sık değiştirilmesinin zararlarından bahsetmekte ve bir valinin layıkıyla görev yapabilmesi için en az beş sene aynı yerde çalışması gerektiğini belirtmektedir.)

[144]BA, *İrade Dahiliye* , 24944.

[145]BA,*Mühimme* , 260, Hüküm: 293.

[146]BA, *Mühimme* , 260, Hüküm: 74

[147]BA, *Mühimme* , 260, Hüküm: 114.

dönemlerde bir çok eyalet ve bağlı sancaklarındaki bu şekilde kilise tamiratları ve yeni kiliselerin inşası ile ilgili belgeler oldukça fazladır.

Cemal Paşa döneminde12 Ocak 1858 tarihinde meydana gelen diğer önemli bir hadise ise vilayet konağının yanmasıdır. Şehire sirayet etmesi güçlükle önlenen bu yangında konağın büyük kısmı yanmış, nüfus dairesi, zabıta koğuşları ve Mahpushane tamamen kurtarılmış ancak evrakların bir kısmı kurtarılamayarak yanmıştı[148].

Cemal Paşa'nın 1858 yılının Ekim ayında istifa etmesiyle Harput Eyaleti Valiliğine Ali Rıza Paşa atanmıştır[149].

Ali Rıza Paşanın Diyarbakır Eyaleti valiliğine tayin olunmasından sonra[150] 1859 yılı ortalarında Veysi Paşa Harput Valiliğine tayin olunur[151].

Veysi Paşa görevini 1861 yılının başlarına kadar sürdürdükten sonra Harput Valiliğine Yusuf Paşa atanmıştır[152]. Yusuf Paşa Harput Valiliği görevini 1863 yılının başlarına kadar sürdürmüş ve bu tarihden sonra Harput Valiliğine Ahmet İzzet Paşa tayin edilmiştir[153]. 19 Ağustos 1865 tarihinde İzzet Paşa Konya Valiliğine tayin olmuş ise de tayini durdurularak tekrar Harput Valiliği görevine atanmıştır[154]

---

[148]BA, *İrade Dahiliye* , 27056.
[149]BA, *Mühimme* , 261, Hüküm: 163.
[150]*Lütfü Tarihi*, C. 9, s.155.
[151]BA, *Cevdet Dahiliye*, 1566.
[152]*1301 Tarihli Mamüratü'l-Aziz Salnamesi.* ; BA,*Maliyeden Müdevver*, 13188, s.301.
[153]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s.307.
[154]BA, *İrade Dahiliye* , 37501

Ahmet İzzet Paşa'nın valilik yaptığı dönem içerisinde Harput'ta büyük gelişmeler olmuştur. Bunlardan en önemlisi Harput şehrinden aşağı ovaya doğru yaşanan göçün en son noktasına gelinmesidir. Bu dönemde Harput eski itibarını tamamen kaybetmiş ve şehir tüm resmi ve özel kurumlarıyla aşağı ovaya taşınmıştır. Harput ise bir kasaba niteliğine bürünmüş ve bu tarihden sonra harap olmaya yüz tutmuştur. Ahmet İzzet Paşa Harput Eyalet Meclisinde aldırdığı bir kararla Ağavat Mezrası adı verilen ovada oluşan şehrin ismini Padişah Abdüaziz'in ismine izafeten *Mamuratül- Aziz* olarak değiştirilmesini uygun bulmuş ve bu teklif Meclis-i Vala'da da görüşülerek tastik görmüş, bu hususta irade çıkmıştır.[155]. Bu önemli belgeyi arzettiği önem açısından aynen vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Pişgah-ı Ali-i Hazret-i Vali-i Eyalet-i Harput

..... *Harput merkez olaludenberü vülât-ı a'zâma makarr-ı ittihaz olunan mezra'da kain konağın oniki sene mukaddem harizede olması münasebetiyle ol vakitten beri devair-i mevcude şurada burada müteferrikan ikamet etmesinden dolayı eşedd-i perişanlık ve suubet çekilmekte olduğu haldedaire-i hükümet ve saireye kafi ve vâfi gayet metin ve müstahkem müceddeden hükümet konağı ve şu havalice nadirü'l- emsal olarak karşusunda tarz-ı dilpezir üzere canib-i sami-i hidivv-i efhamilerinden bir cami-i şerif ve çeşme bina ve inşasıyla mezra'-i mezkurenin adeta kasaba hüvviyetine girmesi velhasıl mülk ve milletie çok menfaatli mahsulat ve mamulatın hüsn-i teşvik ve ikdemat-ı seniyyeleri semeresiyle vücuda gelmesi doğrusu ahali ve sekenemize muris-i şevk-i cedit olarak herkes taraf taraf imar-ı mülk kaziyesine ve*

---

[155]BA, *İrade Dahiliye* , 38901. (Bu belgenin orjinali bu kitabın *ekler* bölümünde verilmiştir.

ileride yalnız arpa ve buğday zir'a iderken mücerred teşvikat-ı aliyyeleriyle şu bir kaç senedir pamuk ve hububat-ı saire zir'a ile fevaid-i külliye ve mahsulat-ı kesire ihracına sa'y ve gayret etmekte olmalarıyla lehü'l-hamd ve'l- minne ahval-ı eyalet refte refte kesb-i intizama yüz tuttuğundan ve bunlardan başka tasvir buyurulan esbab-ı umraniyenin istihsaline dahi müsaade ve merhamet buyurulmakta idüğünden zıll-ı zalil-i merahim adil-i hazret-i padişahi ve saye-i seniyyeyi asaf-ı efhamilerinde kesb-i refah ve rahat edeceğimizde iştibahımız olmayub fakat şu vechile rica ve istidaya ictisar ederizki salifü'z- zikr makarr-ı hükümet olan ***Mezra'*** *nın namı öyle bir kayd-ı kuyudca müttehaz bir isim olmadığından ve hiç bir mahal ismine dahi müşabeheti bulunmadığından başka muhassanat-ı asriyeden olarak şu halde kesbeylediği umraniyete nazaran ve şu mamuruyet-i meşhude zaman-ı muaddelet nişan-ı hazret-i şeyhinşahide hasıl olduğuna binaen namının teberrüken ve teyemmünen* ***Mamuratü'l- aziz*** *namı ile yad kılınması hakkında istihsal-i müsaade-i seniyyeye himmetle ilâ- ahirü'l-eyyam müftehir ve mübtehicolmadığımıza şâyân-ı müsaade-i celile-i asâfâneleri babında emr ü ferman hazret-i menlehü'l- emrindir.*

7 Ramazan 1283 (13 Ocak 1867)

Atufetlü Efendim Hazretleri

Harput Eyaletinin ismi mukaddema Maadin-i Hümayun Emaneti ünvanıyla ma'nûn olub muaahheren makarr-ı hükümetin Harputta kain mezra'aya tahvilinde Harput Eyaleti tesmiye kılınmış ve refte refte

mezra'- i mezkurede bir çok hane ve dekakin inşa olunduğu misüllü bu sene-i mübarekede dahi mukaddema muhrak olan vali konağı saye- i mamûriyet - vaye-i hazret-i şahanede vuku'bulan i'ane-i müftehire ile müceddeden bina ve ikmal olunmak hasebiyle ahaliye dahi şevk ve hevahiş gelerek bir takım ebniye daha inşa ile mükemmel bir kasaba hüvviyetine girmiş eyaletçe dahi haylice mevad imaret husûl bularak mamûriyet-i hazıra zaman-ı muaddelet- şân hazret-i mülkdaride rehin-i merkez şühûd olmuş olduğuna binaen teberruken ve teyemmünen mahall-i mezkûrun ve bu cihetle eyaletin namına nam-ı nâmi-i hazret-i veliyyünni'amiye mensuben ***Mamûrâtü'l- aziz*** *tesmiye buyurulması istidasına dair Harput Valisi devletlu paşa hazretlerinin tahrirat-ı mazbata-i umumiye ile beraber leflen arz ve takdim kılınmış ise de ol babda ve her ne vechile emr ve ferman hazret-i şehriyari şerefsünûh ve südûr buyurulur ise mantûk-u münîfi tevkif-i hareket olacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkimine ibtidar kılındı efendim. 7 Şevval 1283. (12 Şubat 1867)*

Ma'rûz çaker-i kemineleridirki

Esâbi'-i pirâ- yı ebcal olan iş bu tezkere-i samiyye-i asafaneleriyle mezkur tahrirat ve mazbata munzur-ı ali-i hazret-i şeyhinşâhî buyurulmuş ve mahall-i mezkur ile eyaletin ber muceb-i istizân ***nam-ı mezkur ile tesmiye olunması*** *müteallik ve şerefsüdur buyurulan emr ve irade-i seniyye-i cenab-ı tacdâri icab-ı alisinden olarak evrak-ı maruza yine savb-ı sami-i hidivvilerine i'ade kılınmış olmağla ol babda emr ve ferman hazret-i menlehü'l- emrindir.*
8 Şevval 1283 (13 Şubat 1867)

Görüldüğü üzere bu belgede Harput'ta meydana gelen bu mevki ve isim değişikliğinin tarihçesi açık açık belgelenmektedir.

Ahmet İzzet Paşa'dan sonra Mamüratü'l- Aziz Eyaleti 1867 vilayet nizamnamesinin uygulanmasıyla birlikte tekrar Diyarbakır Vilayetine bağlı bir sancak haline getirildi. Mamüratü'l- Aziz'in Diyarbakır'a bağlanmasıyla ilgili belgeyi tesbit edememe mize rağmen elimizdeki mevcut diğer belgelerden bu uygulamayı öğrenebilmekteyiz[156]. 28 Haziran 1875 tarihli bir irade kaydında ise *...Mamüratü'l- Aziz Sancağının büyüklüğü ve her türlü imara açık olmasından dolayı Diyarbakır Vilayetinden tefrik edilip müstakil bir mutasarrıflık haline...* dönüştürüldüğünden ve müstakil mutasarrıflık haline getirildiğinden bahsedilmekte mutasarrıflığına da eski Filibe Mutasarrıfı Hasan Bey Efendinin 12.500 kuruş maaşla atandığı belirtilmektedir[157]. Yine 27 Ekim 1879 tarihli bir tahriratta *Mamüratü'l-Aziz Sancağı Mutasarrıfı* terimi geçmektedir[158].

Mamüratü'l- Aziz müstakil Mutasarrıflıktan sonra 1879 tarihinden itibaren Vilayet haline getirilerek mutasarrıf yerine valiler vasıtasıyla idare edilmeye başlanmıştır[159]. 31 Ocak 1884 tarihli bir

---

[156]BA, *İrade Hariciye* ; 14772 , (10 Nisan 1871) BA, *İrade Şurâ-yı Devlet*, 1171.(7 Temmuz 1872) bu iki belgede de ; Diyarbekir Vilayetine tabi Mamüratü'l-Aziz Sancağında... ibareleri bulunmaktadır.

[157]BA, *İrade Dahiliye* , 49973.

[158]BA, *Yıldız Mütenevvia* , Dosya 2 , Sıra 19. Mamüratü'l- Aziz'in mutasarrıflıkla idare edildiğine dair bilgiler ihtiva eden diğer belgeleri tarihleri ile birlikte verecek olursak şunlardır. BA, *İrade Dahiliye* , 45775, (25 Mayıs 1872) ; BA, *İrade Dahiliye* , 42372, (7 Mart 1870) ; BA, *ML. MSF.* , 17814, (28 Eylül 1866)

[159]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul, 1958, s. 213.

belgedeki *Mamüratü'l- Aziz Vilayeti Valisi* ... ibaresinden bu durumun bu tarihde de devam ettiğini görmekteyiz[160].

Mamüratü'l- Aziz'in Vilayet statüsü artık hiç değişmeden Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir[161]. Ancak şehrin ismi zamanla telaffuzundan olsa gerek önce El-aziz'e daha sonraları ise Elazığ'a dönüşmüştür.

---

[160]BA, *Yıldız Mütenevvia* , Dosya 13 , Sıra 106.

[161]Tuncer Baykara;*Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s.138-141.

III- YÖNETİM ÖRGÜTLERİ VE GÖREVLİLERİN ŞEHİR YÖNETİMİNDEKİ YERİ

Klasik Osmanlı düzeni olarak adlandırılan yönetim şeklinde bilindiği üzere yönetim biçimi, eyalet ve sancak idaresi prensibine dayanmaktadır. Osmanlı Devletinin toprakları eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar ise nahiye ve köylere bölünmüştü[162]. Eyaletlerin idaresi Beylerbeyine (daha sonraları Vali olarak da adlandırılmışlardır) bırakılmıştı. Beylerbeyi sorumlu olduğu bölgenin hem mülki hem de askeri idarecisi olup kendileri Paşa Sancağı denilen ve eyaletlerin genellikle merkezinde bulunan şehirlerde otururlardı. Sancakların idarecisi ise sancakbeyi idi[163].

İlk dönemlerde Beylerbeyinin Sancakbeyi üzerinde askeri denetimi de söz konusudur. Zira Beylerbeyi eyalet sınırı içerisindeki bütün tımarlı sipahilerin birinci derecede yöneticisi idi[164].

17. yüzyıl başlarında hem merkezi idare hem de eyalet ve sancak yönetimi bilinen şeklinden uzaklaşmıştır. Önemli bir askeri güç olan Tımarlı Sipahilerin yerini, Valilerin kapılarında besledikleri ve çeşitli

---

[162]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, (1785-1840)*, Ankara, 1986. (Bu eser sonraki dipnotlarda "XIX. Yüzyılda Ankara" şeklinde kısaltılacaktır).

[163]Musa Çadırcı; *Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi*, Ankara Ünv. D.T.C.F. Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora tezi, Ankara, 1972, s. 23. (Bu eser sonraki dipnotlarda "Tanzimat'a Girerken Şehir İdaresi" olarak kısaltılacaktır).

[164]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* s.10.

isimlerle anılan askerler almışlardı. Valilerin güçlü olmaları kapılarında ücretle besledikleri bu askerlerle değerlendirilir olmuştu[165].

Yine 17. yüzyıldan itibaren Sancak idaresinde de önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Tımar sisteminin bozulup, yerini iltizama bırakması bununla beraber vezir rütbesine gelen kişilerin de çoğalması nedeniyle bunların rütbelerine uygun görev bulunmaması durumunu ortaya çıkarmıştı. Valilik yapması gereken bu kişilere görev verilemeyince, durumuna göre bir kaç sancağın geliri *arpalık* olarak verilmeye başlanmıştır. Bu kişiler de görev yerlerine gitmeyerek yerlerine *Mütesellim* denilen vekillerini göndermeye başlamışlar ve 18. yüzyıldan itibaren sancakbeyleri yerlerini mütesellimlere bırakmaya başlamışlardı[166] .

Görüldüğü üzere Osmanlı Devletinin idari yapısı tedricen bir gerileme içerisine girmiştir. Bu bozulmanın önüne geçebilmek için çeşitli önlemler her dönemde düşünülmüştür. 19. yüzyılın başlarında itibaren yöneticiler seçilirken taşra yönetiminde tecrübe kazanmış, hak ve adalet üzere idarecilik yapacak dindar kimseler arasından seçilmesine özen gösterilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan kadıların da görev yerlerine gitmelerine dikkat edilerek yerlerine naip göndermelerine engel olunmaya çalışılmıştır.

Fakat alınan bütün tedbirlere rağmen iyi bir sonuç alınamamış titizlikle seçilen çoğu yöneticiler eski alışkanlıklarını bırakmayıp yine usülsüzlükler yapmaya devam etmişlerdi[167].

---

[165]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* s.11 ; Musa Çadırcı; *Tanzimat'a Girerken Şehir İdaresi* s. 24.

[166]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* s.11

[167]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* s.11-12.

II.Mahmud döneminde yeniçeri askeri teşkilatının kaldırılmasından sonra kurulan Redif Askeri Birliklerindeki askerlerden daha verimli bir şekilde faydalanmak amacıyla düzenlemeler yapılırken Valilik ünvanı *Müşir* olarak değiştirilmiş, Müşirlere hem askeri ve hem de mali-idari yetkiler verilmişti[168]. Ancak istenilen sonuç elde edilememiş, Redif askerinin eğitimleri yine sivrilmiş derebeylerinin elinde kalmaktan kurtulamamıştı.Buna ilaveten Müşirler sancak yöneticilerini seçerken de yerel beyler arasından seçim yapmak durumunda kalmışlardı. Böylelikle hem subay hem de yönetici sıfatını alan bu yerel beyler nüfuzlarını kullanarak suistimale devam etmişlerdir[169].

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Müşir ünvanı kaldırılarak Vali ünvanı tekrar kullanılmaya başlanmıştır. 1842'den itibaren iltizam usülüne dönülmüş, eyaletlerin mali işleri defterdara bırakılmıştı. Ülke yönetiminde Eyalet- Sancak- Kaza şeklinde bir örgütlenme yapılmış, Sancak yönetimi *Kaymakam'* a Kazanınki ise *Kaza Müdürü* 'ne verilmiştir. Eyalet merkezlerinde oluşturulan *Büyük meclisler'e* tanınan geniş yetkiler valilerin alınan kararları uygulayan bir üst düzey görevli olmalarına yol açmıştır[170].

---

[168]Musa Çadırcı; *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856*, Ankara Ünv. D.T.C.F. Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1979. (Bu eser sonraki dipnotlarda "Yönetimde Yenilikler " olarak kısaltılacaktır).

[169]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler* , s. 10. ; Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s.22

[170]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler* s. 102.

1- Yönetim Örgütleri

a- Eyalet Meclisi

Eyalet Meclisleri her ne kadar Tanzimat'ın ilanından sonra kurulmuş ise de Tanzimattan önce, *Muhassıllık Meclisleri* ve *Memleket Meclisleri* olarak görev ifa etmişlerdir. Ancak bu meclisler Tanzimatın ilanından sonra tabiidir ki yalnız isim olarak değil gördükleri işlev açısından da önemli değişiklikler geçirmiştir.

Vergi ve diğer gelirlerin toplanması görevi mültezimlerden alınıp muhassıllara[171] verildikten sonra yeni bir nizamname gereği olarak muhassıl atanan bölgelerde birer meclis kurulması kararlaştırılmıştı. Buna göre muhassıllar yanlarına verilecek emlak ve nüfus katibi ile birlikte öncelikle bir meclis oluşturacaklardı. Muhassıl, iki katip, hakim, müftü, asker zabiti ile bölgenin ileri gelenlerinden seçimle seçilecek olan dört kişi ile beraber toplam on üye bu meclisi oluşturacaktı[172]. Eğer Bölgede gayr-i müslimler var ise onların da iki tane üye verme hakkı vardı[173].

---

[171]Tanzimatın ilanından önce bir yönetici sıfatıyla muhassıllar görülmektedir. Muhassıllık bir eyalet veya sancağın gelirini, hasılatını toplamak demektir. Başlangıçta geliri doğrudan doğruya padişaha ait olan hasların yönetiminde görevli kimse iken, sonraları tıpkı mutasarrıflık gibi bir eyalet bazen de sancağın hem yöneticiliğini yapan hem de hasılatını toplayan kimsedir.19. yüzyılın başlarında tayin edilen bazı valilerden bazılarına eyaletleri sınırı dışında kalan sancakların *ber vech-i muhassıllık* olarak verilmiştir. ; Muhassıllık ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz.Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.

[172]Reşat Kaynar *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* adlıeserinde meclisin onüç üyeden müteşekkil olacağını söylerken Musa Çadırcı bu rakamı on kişi olarak vermektedir.

[173]Reşat Kaynar; *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*,Ankara, 1985, s.254. ; Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s. 212

Muhassıllık Meclisleri haftada iki gün toplanıp, vergi yazımı ve diğer bölge meselelerini çözmek için kararlar alacaklardı. Meclisin başkanlığını muhassıllar yapacaktı. Eyalet meclislerinde ise Müşirler başkanlığında oluşturulacak aynı nitelikteki meclisler daha geniş yetkilerle çalışacaktı[174].

Bu meclise üye seçilebilmek için ise adayın mahkemeye gidip ismini bildirmesi yeterliydi. Köylerde köy halkının toplanarak bunlardan beşini kura ile seçip, sancak merkezine diğer bir seçim için göndermeleri gerekiyordu. Büyük şehirlerde ise elli'şer, orta büyüklükteki şehirlerde otuz'ar, küçük şehirlerde ise yirmi'şer kişi azalığa aday olarak seçilecekti. Bu adaylar kendi aralarında toplanıp, yine kura ile meclis üyelerini tespit edeceklerdi[175] .

Muhassıllık meclisine üye olanların aylık maaşları da vardı. Bu maaşın miktarı sabit olmayıp, duruma göre belirleniyordu. Belirlenen rakam ise toplanan vergilerden kesilerek üyelere ödeniyordu.[176].

Muhassıllık Meclisinin 1842 yılında kaldırılmasıyla birlikte yerine aynı tarihte *Memleket Meclisleri* kuruldu. Muhassılların devlet yöneticilerinin gözüne girebilmek için halka ağır vergiler yüklemeleri oldukça büyük tepkilere yol açmıştı. Muhassılların bu davranışları mali karışıklığı artırmıştı. Nitekim bu tepkilerin önüne geçebilmek amacıyla Padişah, Sadrazam Reşid Paşa'yı azlederek onun muhalifleri olan Rıza Paşa ve gurubunu yönetime getirdi. Rıza Paşa'nın yönetime gelmesiyle birlikte muhassıllık uygulaması kaldırılarak valilere geniş mali yetkiler

---

[174]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler*, s.83.

[175]Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, 2. Kısım, Dersaadet, İstanbul, 1330, s.26.

[176]Musa Çadırcı; Tanzimattan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1985, s.213

verildi. Bununla halkın tepkisininin (özellikle Müslüman halkın) asgariye indirilmesi düşünülmüştü. Ancak yeni kurulan memleket meclislerinin yapısında ve işleyişinde önemli bir değişiklik olmadı. Muhassılların başkanlığında toplanan meclis artık valilerin başkanlığında toplanmaya başlamıştı[177]. Özellikle yönetimle halk arasındaki münasebetleri düzenleyen bu meclislerin yöneticileri denetleme, vergi gelirlerini düzenleyip gönderilmesini sağlama, kaymakam, kaza müdürü ve defterdarın tuttukları aylık gelir ve gider defterlerini inceleme yetkisine de sahipti[178]

Harputta Muhassıllık ve Memleket Meclislerinin ne zaman kurulduğu ve üyelerinin ne şekilde kimlerden seçildiği hakkında elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bunun sebebinin ise sicillerin eksikliği ve buna ilaveten Başbakanlık arşivindeki bütün belgelerin tasnife açılmamış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak elimizdeki mevcut çeşitli belgelerden Harputta bu meclislerin var olduğunu da anlıyoruz.

Elimizde mevcut belgeler içerisinde meclis kelimesini ilk olarak Mart sonları 1846 tarihli bir sicil kaydında görüyoruz. Bu belgede şöyle denilmektedir: ...*Harput Kazası naibi ve müftîsi ve mefahirü'l emasil ve'l akran azâ-yı* ***meclis-i memleket*** ...*zide kadrihum* [179].

1 Ekim 1848 tarihli bir tahrirat hülasasında ise Meclis azaları ve diğer görevlilere hitaben, Tanzimat'a aykırı hareket edilmemesi istenmektedir[180]. Yine 2 Mayıs 1848 tarihli bir diğer tahriratta Herdi,

---

[177]İlber Ortaylı; Tanzimattan Cumhuriyete, s.43
[178]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s. 215
[179]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS*, s. 131.
[180]BA, *A. M.K.T.*, Dosya 152 , Sıra 16.

Parçikan, Aluçlu, Zeyve ve Behrimaz Nahiyelerinin büyük bir nüfusa sahip olduğu belirtilerek bunların birleştirilerek merkezi Herdi Nahiyesinde olmak üzere altı yedi kişilik bir meclis kurulmasının uygun olacağı görüşü bildirilerek merkezden bu konuda onay istenmektedir[181].

1849 yılında kaldırılan Memleket Meclisinin yerini bu kez Eyalet Meclisleri alacaktır. Meclis-i Vala tarafından hazırlanıp Abdülmecid'in onayından geçerek 1 Ocak 1849 tarihinde yürürlüğe konulan yönetmelikle eyalet merkezlerinde birer *Eyalet Meclisi* kurulması, vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin görevlerinin yeniden belirlenmesi yapıldı.

Eyalet Meclisleri hükümet tarafından atanan bir başkan, katip, ulemadan bir üye ile beraber, eyalet valisi, defterdar, kadı veya naib, müftü ile halk tarafından seçilecek dört müslüman ve müslüman olmayan cemaatlerin birer temsilcilerinden oluşacaktı. Meclis toplantıları için bir daire ayıracak, cuma günleri dışında hergün toplanacaktı. Yönetim ve yargı görevleri olan üyeler bütün toplantılara katılmak zorunda olmayacaklardı[182].

Eyalet meclisinin üyeleri alınan kararların altına rütbelerine göre imza atacak mazereti dolayısıyla katılamayanların isimleri yazılacak imza yeri ise boş bırakılacaktı. Bu uygulamayı Harput Eyalet meclisinin 23 Temmuz 1851 tarihli bir kararında görüyoruz. Kararın altında iki üyenin adının yazılmasına rağmen (Malatya'ya görevli olarak gittikleri şerhi düşülerek) imzaları yoktur[183].

---

[181]BA, *A. M.K.T.*, Dosya 159 , Sıra 67.
[182]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s. 220.
[183]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 7172.

Eyalet Meclisi yönetimin her alanında görev yapan kimseleri denetleme yetkisine sahipti ve suç işlediğini tespit ettiği görevli hakkında kanuni işlem yapma yetkisi de vardı. Halkın can, ırz ve mal güvenliğini sağlamak ve bunun için gereken ne ise onları yapmak da yine meclis'in görev alanı içerisindeydi. Yine halkın refahı neyi gerektiriyorsa bu doğrultuda kararlar almak ve çalışmalar yapmakta görevleri arasındaydı. Son olarak da bayındırlık alanında halka hizmet götürme gayreti içerisinde bulunulması ve bu tip hizmetlerle meşgul olması görev ve yetki alanı içerisindeydi[184].

Harput Eyalet meclisinin de bu doğrultuda kararlar aldığını elimizdeki belgelerde görüyoruz. Harputta Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden Saçlı Mehmet Hoca'nın geçinebilecek bir gelirinin olmaması dolayısıyla yardım edilmesi için meclise müracaatta bulunması üzerine meclisce alınan bir kararla Mehmet Efendi'ye ayda 75 kuruş maaş bağlanması kararı alınmış ve bu karar merkez yönetimce de uygun bulunmuştur[185]. Yine Harput Eyaleti dahilindeki bazı kazalardaki Naib ve bir kısım görevlilerin resmi kararlara uymayarak ahaliye haksızlık etmelerinden dolayı meclis tarafından tahkikat açılarak bu görevliler takibe alınmıştır[186].

Yine 12 Temmuz 1853 tarihli bir meclis mazbatasından Harputta inşa olunan kışlanın masrafının karşılanması hakkında meclisteki görüşmeler sonunda ahaliden 33.800 kuruş istihsal edilmesi kararlaştırılmıştır[187].

---

[184]Musa Çadırcı; "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin oluşturulması",*Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara, 1985, s.272.

[185]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 7172.

[186]BA, *A. MKT.* , Dosya 115 , Sıra 10.(12 Şubat 1848)

[187]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 9500.

13 Temmuz 1853 tarihli bir irade kaydından Harput ve Çemişgezek kazalarının Öşür gelirinin Mehmed Ağa isimli şahsa ihale edildiğinine dair alınan meclis kararı merkez yönetime bildirilmiştir[188].

3 Aralık 1852 tarihli bir diğer belgede ise Harputta inşa edilmesi elzem olan bir zahire anbarının gerekliliğinden bahisle bu anbarın yapılabilmesi için gerekli iznin verilerek ihale usülü ile yapılmasını tavsiye eden bir karar alındığını görüyoruz[189].

Eyalet Meclislerinden beklenen sonuç ne yazıkki alınamadı. Osmanlı Devletinin içerisinde bulunduğu sıkıntılar dolayısıyla vergilerin zamanında toplanamaması, can ve mal güvenliğinin korunamaması ve bunlara ilaveten rüşvet ve yolsuzlukların artması meclislerin beklenen hizmeti vermesini engelleyen unsurlar olmuştur. Kırım savaşının sona ermesinden sonra ilan edilen Islahat Fermanında Eyalet Meclislerinin yeniden yapılanıp ıslahına çalışılmıştır[190]. İlber Ortaylı Eyalet Meclisi ve Kırım savaşından sonraki ıslahat girişimini şöyle değerlendirmektedir: *Tanzimat döneminin eyalet meclisleri , merkeziyetçilik ve yerel halkın yönetime katılması gibi zıt nitelikleri taşıyan ikilemli bir deneyimdi. Kuşkusuz bu deneyimin başarıyla başladığını söylemek güçtür Ama yeni bir sistem vazgeçilmez biçimde gelişiyordu. Kırım savaşı ve Osmanlı Ülkesinin Avrupa devletleri arasındaki durumu, yeni bir ıslahat proğramının yürürlüğe girmesini gerektirdi* [191].

---

[188]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 10870.

[189]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 9449.

[190]Musa Çadırcı; "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin oluşturulması",*Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara, 1985, s.276.

[191]İlber Ortaylı; *Tanzimattan Cumhuriyete*, s.45.

b- Sancak Meclisleri

Eyalet Meclisleri ile benzerlik gösteren Sancak Meclislerinin başkanlığını sancağın idari sorumlusu Kaymakam üstlenmekteydi. Meclis Kaymakam, mal müdürü, hakim (kadı), tahrirat ve mal baş kaibleri ve müslümanlarla gayrimüslim halkın temsilcilerinden oluşuyordu. Bu meclis de Eyalet Meclisleri gibi haftanın belirli günlerinde toplanarak, sancağın yönetim, maliye, eğitim ve öğretim, belediye hizmetleri ile ilgili sorunları görüşüp, karara bağlıyacaktı. Şer'i davaların dışında kalan meseleleri kanunların öngördüğü biçimde görüşüp sonuçlandırmak da meclisin görevleri dahilindeydi. Özellikle güvenliğin sağlanması için gereken önlemlerin alınmasında kaymakamla birlikte meclis de sorumlu tutulmuştu[192].

Mali konuların meclisteki sonuçları Maliye Nezaretine gönderilecek, yönetimle ilgili konularda ise valinin emri doğrultusunda çalışmalar yapılıp valiye bildirilecekti. Sancağa bağlı olan kazaların müdürleri ve halkın başvuruları sancak meclisinde görüşülüp, karara bağlanacaktı. Alınan kararlar ve uygulamaların tümü tutanaklar halinde ayda bir eyalet meclisine sunulacaktı. Özellikle aylık gelir-gider defterleri ve yıllık muhasebe defterleri zamanında Maliye nezaretine gönderilecekti[193].

c- Kaza Meclisleri

1840 yılında vergi mevzuatı ile ilgili düzenlemeler yapılırken bir yönetim birimi olarak kaza ünitesi de oluşturulmuştu. Bu kazalarda yönetici olarak müdürler görev alacaklardı. Bu müdürler kazanın ileri

---

[192]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler*, s. 118
[193]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s. 236

gelenlerinden toplanıp içlerinden birini seçmeleriyle belirlenecekti. Kaza müdürlerinin yörenin ileri gelenlerinden seçilmesi gerektiği halde, genellikle sancak kaymakamları akrabalarını bu göreve getirmişlerdir[194]. Bu durum da tabiidirki yolsuzluk ve haksızlıkları beraberinde getirmiştir.

Seçilen müdürler, kazalarında oluşturacakları küçük meclisler vasıtasıyla vergi dağıtım defterlerini inceleyecekler, bir önceki yılın vergi gelirleriyle karşılaştırıp vergisi eksilen veya artan köylerdeki nedenleri inceleyip onaylayacaklardı[195].

2- Şehir Görevlileri

a- Vali

Osmanlı devleti daha önce de belirttiğimiz gibi eyaletlere ayrılmıştır. Bu eyaletlerin yöneticiliğine de Beylerbeyi (Vali) ünvanını taşıyan askeri ve mülki hatta mali yetkilere sahip memurları tayin etmişlerdir. Beylerbeyi eyaletin merkezi konumunda olan ve Paşa Sancağı olarak adlandırılan sancakta otururdu. İlk dönemlerde Beylerbeyleri eyalet sınırları içinde bulunan bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin birinci derecede yöneticisi ve komutanı idi. Ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren Bu yöneticilerin barışta iç güvenliği sağlamak, savaş halinde ise eyaleti temsilen yeterli sayıda askerle katılabilmek için kapılarında besledikleri asker sayısında artış olmuş bu durum da Valilerin masraflarının artmasına neden olmuştur. Valilerin

---

[194]Musa Çadırcı; "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840 - 1876) ", *Belleten*, C. LIII, Ankara, 1989, s.239.

[195]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s. 243.

yanlarında barındırdıkları bu askerlerin çokluğu tımar sisteminin bozulduğunun veya bozulmaya başladığının en önemli ispatı durumundadır.[196]

Valilerin ataması merkezi yönetim tarafından yapılırdı. Valilik için gerekli olan şart, vezir rütbesine sahip olmaktı. Ancak 18. yüzyıldan itibaren vezir rütbesine gelenlerin sayısı toplam eyalet sayısından bir kaç kat fazla olunca bu kişiler bir kaç sancağın geliri arpalık olarak verilerek görevlendirilmişlerdir[197]. Ancak bu valiler genellikle görev yerlerine gitmeyip yerlerine mütesellim denilen vekillerini göndermişlerdir.

19. yüzyıla gelindiğinde Hükümet merkezince atanan valilerin bir kısmı da bölgenin tanınmış yerel beylerinden olabiliyordu. Bu kişilere bölgedeki güçlerinden çekinilerek vezirlik rütbesi veriliyor ve vali olarak atanıyorlardı. Böyle bir örneği Diyarbakırda görüyoruz. 1832 yılında Diyarbakır Valiliği ve Maden-i Hümayun Eminliği görevine Harput hanedanından Çötelizade İbrahim Paşa atanmıştır[198]. Ancak İbrahim Paşa'nın kısa bir süre sonra ölümü üzerine yerine zannedildiği gibi oğlu değil[199] damadı ve aynı zamanda yeğeni olan Çötelizade Hacı İshak Ağa 19 Eylül 1832 tarihinde tayin olunmuştur[200]. Atanmasına dair Takvim-i Vekayi nüshasında şu cümle dikkat çekicidir: .....*Hacı İshak Ağa müteveffâ-yı mumaileyhin damadı ve biraderzadesi*

---

[196]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri* , s.10.

[197]Musa Çadırcı; "Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye'de Yönetim" , *Belleten*, C. LI, Sayı, 201, Ankara, 1987, s.1222.

[198]*Takvim-i Vekayi*; Def'a 36.

[199]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında* , C. 2, s. 22. İshak Paşa'nın vefat eden İbrahim Paşa'nın oğlu olduğu söylenmişse de bu bilginin doğru olmadığı görülmektedir.

[200]BA, *Cevdet Dahiliye*, 4440. ; İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır*, s. 332.

olduğundan ol taraflarda meri'ü-l hatır ve hüsn-i zabt-ı idareye muktedir olduğundan bu görev İshak Ağa'ya tevcih edilmiştir...[201] ifadesi ile bu gibi yerel güce sahip kişilerin yönetici olmalarının faydalı olacağı tebarüz ettirilmiştir.

Nitekim İshak Paşa'nın Valiliği sırasında bir takım haksızlıklar yaptığı tespit edilip vezaret rütbesi alınarak kendisine kapucubaşılık verilmiş ve Harputta mecburi ikamete tabii tutulmuştur[202]. II. Mahmut merkezi bir yönetim kurmak düşüncesinde olduğundan böyle yerli ailelerden gelme kimselerin yönetici olarak görev almasına pek sıcak bakmamış, eyaletlerin yönetimini ehil ve iyi yetişmiş kimselere vermeye özen göstermiştir.

Yine II. Mahmut döneminde önemli bir değişiklik de Valilik ünvanının Müşir olarak değiştirilerek daha geniş yetkilerle donatılması olmuştur. Müşirler askeri, idari ve mali yetkilere sahip olacaklardı ki bu durum klasik anlayışa da uymaktaydı[203]. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Redif askeri teşkilatından daha verimli bir şekilde yararlanabilmek amacıyla böyle bir yeniliğe ihtiyac duyulmuş ve Müşirlikler ihdas edilmiştir. İlk etapta kurulan altı müşirlik şunlardı: Hüdavendigar, Konya, Ankara, Aydın, Erzurum ve Edirne Müşirlikleri. Daha sonra Kasım 1836 yılında Sivas Müşirliğinin de kurulduğunu ve Diyarbakır Eyaletiyle beraber Rakkanın da bu müşirliğe bağlandığını Müşirliğine ise Hafız Mehmet Paşanın atandığını

---

[201] *Takvim-i Vekayi;* Def'a , 41.

[202] BA, *Cevdet Dahiliye*, 13232 ve 7927 ; *Takvim-i Vekayi* , Def'a, 80.

[203] Musa Çadırcı; "Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye'de Yönetim" , *Belleten*, C. LI, Aralık 1987, Sayı, 201, s.1222.

görüyoruz[204]. Ancak Diyarbakır Eyaleti bir süre sonra 1838 yılında ayrı bir müşirlik olmuş ve Sivastan ayrılmıştır[205].

Görev yaptıkları eyaletin hem mülki hem de askeri sorumlusu olan müşirler arzu edilen başarıyı gösterememişlerdir. Bunun sebebi ise kendileri ne kadar iyi niyetli olursa olsunlar alt kademede yönetici olarak seçtikleri kişiler genellikle o yörenin ileri gelenlerinden seçildikleri için bunların eskiden beri ahali üzerinde süregelen baskıları resmi bir sıfat almalarıyla devam etmiştir[206].

Sadrazam'ın teklifi ve Padişahın onayı ile atanan valiler görevlendirildikleri şehre vardıklarında ilk olarak bir buyuruldu ile resmi görevlilere ve bölgenin ileri gelenlerine atandıklarını duyururlardı. Bu buyuruldu mahkemede okunup kayıtlara geçiriliyordu[207].

Valiler, yöneticisi oldukları eyaletin sınırları içinde, asker yazım ve toplatılması, her çeşit verginin alınarak, zamanında hazineye gönderilmesi mütesellimlerin atanıp teftiş edilmesinden, sorumlu idiler. III. Selim döneminde iltizam usulü ile valilerin idaresine verilen mukataaların yönetimi II. Mahmut döneminde de devam etmiştir. Mukataaların gelirlerini toplayıp hazineye göndermeyi valiler garanti etmek zorundaydılar. Özellikle 1826'dan sonra genellikle bütün ülke

---

[204]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s. 208 *...Eyalet-i Sivas müşirliği ünvanıyla Diyarbekir ve Rakka ve ber-vech-i muhassıllık Sivas Eyaleti ve Divriği Sancağı ve Maden-i Hümayun Emaneti.*

[205]İbrahim Yılmazçelik ; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır*, s.334

[206]Musa Çadırcı; *Tanzimat'a Girerken Şehir İdaresi*, s.43-44.

[207]BA, *İrade Dahiliye* , 24944. 22 Nisan 1857 tarihli bu belgede Harput'a Vali olarak atanan Cemal Paşanın atanmasıyla ilgili fermanı okutup ahaliye duyurduğunu öğreniyoruz. *...uhde-i bendeganeme tevcih buyurulmuş olan Harput Eyaletine mah-ı Şabanın yirmibeşinci günü muvassalat olunub memuriyetimizi havi ferman-ı ali lazimesi muvacehesinde feth ve kıraat ve cümleye ilan olunmuştur...*

sathındaki tımar, zeamet ve diğer mukataaların yönetimi emanet usülü ile valilere verilmiş, valiler de mütesellim ve voyvodalara havale etmişlerdir[208].

Valilerin vilayet merkezlerinde konakları bulunur ve bu konakların yakacak, tamir ve diğer masrafları eyalet halkı tarafından karşılanırdı. Bundan başka kapılarında besledikleri askerlerin masrafları da halk tarafından karşılanmaktaydı. Bu dönemde zaten valilere maaş verilmemekte maaş ve masrafları eyalet halkının ödediği vergilerden karşılanmaktaydı. Ayrıca bütün valiler için *imdad-ı hazeriye* adı verilen ve iki taksitte ödenen bir vergi de toplanmaktaydı. Bundan başka valilerin savaşa katıldıkları zaman kendilerine *imdad-ı Seferiye* vergisi de ödenirdi[209].

Tanzimatın ilan edilmesinden sonra ise valilerin yetkileri kısıtlanmış mali işlerde var olan sorumlulukları muhassıllara devredilmiştir. Muhassıllık sistemi iki yıla yakın uygulanmış beklenen netice alınamadığından 1842 tarihinde yeniden iltizam usülüne dönülerek eyaletlerin mali işleri *Defterdar* denilen mali görevliye verilmişti[210].

Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte Eyalet Valilerinin görev ve yetkileri yeniden belirlenmiştir. Bu görevler kısaca şu şekilde sıralanabilir[211]:

---

[208]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 18. ; Musa Çadırcı; "Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye'de Yönetim" , *Belleten*, C. LI, Sayı, 201, Ankara, 1987, s.1223.

[209]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler*, s.12. ; Musa Çadırcı; "Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye'de Yönetim" , *Belleten*, C. LI, Sayı, 201, Ankara, 1987, s.1225.

[210]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.225.

[211]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.226.

-Tanzimat'ın uygulanmasına dikkat etmek ve gereken ıslahatları yerine getirmek, eyalet meclislerinin aldığı kararları uygulamak.

-Devlet gelirlerini toplamak, tahsil edilemeyen gelirlerin neler olduklarını tespit edip merkeze bildirmek ve bunların alınabilmesi için gayret göstermek.

Maiyetinde çalışan memurların suistimalini görürlerse onlara ceza vermek. Eğer valinin kendisi suçlu görülürse ona da ceza verilecekti. Bunun bir örneği Harputta görülmektedir. 1849 yılında Harput valisi olan Mustafa Sabri Paşa hakkında bazı şikayetler olunca hakkında tahkikat yaptırılmış ve neticede kusurlu görüldüğünden görevinden azledilerek yerine Mayıs 1849 tarihinde Yusuf Paşa atanmıştır[212].

Yol güvenliğinin sağlanması, emniyetin korunması, yörede eşkiya bulunduğu haber alındığı anda bunların üzerlerine yürünüp teslim olmalarının sağlanması valilerin görevleri arasındaydı. 24 Nisan 1849 tarihli bir tahrirattan anlaşıldığına göre Harput Eyaletine bağlı Palu kazasında bir eşkiyalık hareketinin görülmesi üzerine Vali tarafından hemen üzerlerine kuvvet gönderilmiş ve bunları etkisiz hale getirilmişlerdir. Bu görevini layıkıyla yerine getirdiğini bildiren bir raporu da merkeze göndermiştir[213].

Şer'i konular yine kadı'ya havale edilecekti. Hukuk davalarında Vali ve diğer görevliler, belli vergiler dışında çeşitli adlarla para ve eşya almayacaklardı. Maiyetinde çalışanları bu türden hareketleri yine valinin sorumluluğu altında olacaktı. Mesela Harput Valisi Mustafa Sabrinin yazdığı 30 Temmuz 1848 tarihli bir belgede Harput müftüsü El hac

---

[212]BA, *İrade Dahiliye*, 10913.
[213]BA, *A.MKT.* , Dosya 162 , Sıra 1.

Ömer Efendinin tarla alım satımlarında yolsuzluk yaptığı ve bu bakımdan görevinden alınması gerektiğini belirtilmektedir[214].

Eyalet yönetiminin en üst seviyesi olan valilik kurumunun atamalarında ne yazıkki istikrar söz konusu değildi. Görevlendirilmeler kural olarak bir yıl için yapılırdı. Ancak çoğu kez bir yıl içinde bir kaç kez valilerin değiştirildiğini görüyoruz.

Harput Eyaleti valilerinin de incelediğimiz dönemde sık sık değiştiği konusuna daha önceki bahsimizde değinmiş, Harput'un idari tarihçesini verirken göreve atanan valilerden bahsetmiştik. Ancak görev sürelerinin daha iyi anlaşılması için burada kronolojik sıra ile valileri bir liste halinde vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz[215].

Tablo 7: Harput'ta Görev Yapan Valiler

Sıra	Valinin Adı	Atama Tarihi
1-	Mehmed Reşid Paşa	Mart 1834
2-	Hafız Mehmed Paşa	28 Kasım 1836
3-	Sadullah Paşa	Temmuz 1839
4-	Zekeriya Ahmed Paşa	2 Ağustos 1840
5-	Vecihi Paşa	Kasım 1841
6-	İsmail Paşa	Ağustos 1843
7-	Ömer Faiz Paşa (Mutasarrıf)	20 Eylül 1845
8-	Ali Paşa (Mutasarrıf)	15 Mart 1846
9-	Yakub Paşa	1 Nisan 1846
10-	Samakolu Hüsrev Paşa (vefat)	Haziran 1846

[214]BA, *A.MKT.* , Dosya 142 , Sıra 31.

[215]Listede mevcut ilk altı vali XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti valileri olup, Diyarbakır yerine Harput'ta oturmayı tercih eden valilerdir.

11-	Ali Paşa	Eylül 1846
12-	Mustafa Sabri Paşa	28 Kasım 1847
13-	Yusuf Paşa (vefat)	Mart 1849
14-	Osman Nuri Paşa	3 Eylül 1850
15-	Ragıb Paşa	Ekim 1851
16-	Kızılhisari Ömer Paşa	Aralık 1852
17-	Mehmed Ziya Paşa	Şubat 1854
18-	Reşid Paşa	Aralık 1854
19-	İsmail Paşa	Ocak 1855
20-	Arif Paşa	Ekim 1855
21-	Cemal Paşa	1856 sonları
22-	Ali Rıza Paşa	Ekim 1858
23-	Veysi Paşa	1859 ortaları
24-	Yusuf Paşa	1861
25-	Ahmet İzzet Paşa	Şubat 1863

Harput'un eyalet haline getirildiği 1846 tarihinden 1865 tarihine kadar olan yaklaşık yirmi yıllık süre içerisinde mutasarrıfları da hesap edersek ondokuz vali görev yapmıştır. Bu da ortalama her yıla bir vali demek olup biraz önce belirttiğimiz valilerin yılda bir atanmaları fikrine uygundur. Ancak bazı dönemlerde birbuçuk iki yıl görev yapanların yanında üç ay hatta onbeş gün görev yapan valilerin olması da dikkat çekicidir. Harputtaki bu süreyi Diyarbakır Eyaleti ile mukayese edecek olursak bu eyalette de ortalama her yıla bir vali düşmektedir[216]. Bundan başka diğer bir dikkat çekici husus da sadece iki valinin vefatlarından dolayı yerlerine atama yapılmış olmasıdır.

[216]İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır*, s.325-326.

b- Defterdar

Osmanlı imparatorluğunda *Defterdarlık* Maliye Teşkilatına verilen genel bir isimdi. Çeşitli mali birimleri ihtiva eden bu kuruluşun başında ise *Şıkk-ı Evvel Defterdarı* denilen görevli bulunurdu. Bunun yanında tımar teşkilatının bulunduğu her eyalette de *Tımar Defterdarlığı* denilen bir kurum vardı. XVI. asrın sonlarında Karaman, Erzurum, Sivas ve Diyarbakır ve Şam'da *Kenar Defterdarlıkları* , veya *Hazine Defterdarlıkları* denilen müstakil defterdarlıklar kurulmuştu. XIX. yüzyıla gelindiğinde III. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedid askeri'nin masraflarını karşılamak amacıyla merkezde yeni bir defterdarlık kurulmuş ancak kısa bir süre sonra, Nizam-ı Cedid Ocağı ile birlikte lağvedilmişti. II. Mahmut Döneminde başlayan gelişme gösteren yenilik hareketlerine paralel olarak merkezi teşkilat Nazırlıklara (Bakanlık) ayrılırken 28 Şubat 1838 de kurulan Maliye Nezareti de Defterdarlık teşkilatının yerini almıştı[217].

Eyalet ve Sancaklarda muhassılara verilen hazine için vergi toplama görevi olumlu sonuç vermeyince yeniden iltizam usülüne dönüldü. Bu kararla birlikte 1842 Martından itibaren yapılan düzenleme ile her eyalette maliye işlerinden sorumlu ve merkezden atanan birer defterdar bulundurulması uygun görüldü.

Defterdarlar görevini yaparken her şeyden önce Eyalet meclisi ve Valiye karşı sorumlu idi. Meclisin onayını aldıktan sonra mali sorumluluklarını yerine getirebilecekti. Vali ise istediği zaman defterdarı denetleyebiliyordu.

---

[217]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s.227.

Defterdarlar özellikle vergi, aşar ve diğer hazine gelirlerinin yazılacağı defterleri tutmak bunları günü geldiğinde merkeze göndermek mecburiyetinde idiler. Bu bakımdan tanzimat'ın uygulamaya konulduğu her bölgeye öncelikle defterdarlar gönderilmiştir. Çünkü defterdar sorumlu olduğu bölgeye varmasıyla birlikte o bölgede vergiye tabii bütün gelirlerin dökümünü yaparak defterlere işlemekle mükellef idi[218].

Harput'un tanzimat'a dahil edilmesiyle birlikte yapılan vergi gelirlerinin sayımı ise oldukça büyük bir tepki almıştır. 1846 yılında yapılan bu sayım ahalinin ayaklanmasına yol açmış yapılan şikayetler üzerine gerçektende ahaliye fazla vergi yazıldığının ortaya çıkması üzerine Harput Defterdarı Mehmet Emin Efendi ve Vali Hüsrev Paşa'ya hitaben gönderilen fermanda yeniden sayım yapılması istenmiştir[219].

Ancak daha önceki dönemlerde görülen yolsuzluk, haksızlık ve iltimaslar bu dönemde de devam etmiş birçok defterdarın bu uygunsuz işlere giriştikleri tespit edilmişti[220]. Maaş aldıkları halde hazine gelirlerini zimmetlerine geçiren defterdarların bu yolsuzluklarını önlemek için sık sık emirler çıkarılmış ancak önüne geçilememiştir.

Defterdarların diğer görevleri ise şunlardı.

Vergilerin nerelerden zamanında nerelerden gecikme ile alındığını hem meclise hem de valiye bildirmek. Zamanında toplanamayan

---

[218]Tanzimat'ın getirdiği bir mali yenilik de Eyalet ve bağlı sancaklarda mal ve mülk sayımı yapılmasıydı. Buna göre herkesin tasarrufunda olan emlak ve akarı en ince detayına kadar sayılıp vergisi de ona göre alınacaktı. Bu yenilik özellikle *Yurtluk-Ocaklık* sahiplerinin büyük tepki göstermelerine neden olmuştur. Bu uygulamayı yapan defterdarlar ise bu konuda oldukça zorlanmışlardır.

[219]BA, *Cevdet Maliye* , 4984.

[220]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler*, s.107-108.

alacaklar hakkında durumu meclise sunmak ve alınacak meclis kararına göre hareket etmek. Bununla ilgili Harputta meydana gelen bir hadise bu konuya örnek teşkil etmektedir. 1 Ağustos 1847 tarihli Vali Ali Paşanın merkeze gönderdiği takrirde, Harput Eyaleti dahilindeki Eğil kazası ümerasından ve Ömeranlı Aşiretinden olup öşür vergisinin uhdelerinde olduğu Mehmed ve Said Beğlerin vergiyi zamanında teslim etmedikleri Harput defterdarı tarafından meclise ve valiye bildirilmiş. Bunun üzerine alınan kararla bunların üzerlerine asker sevkedilerek yakalanmaları sağlanmış ve yerlerine aynı görevi yapmak üzere başka bir kişi seçilmiştir[221].

Meclis tarafından ihaleye verilen gelirlerin defterlerini Maliye Nezaretine göndererek onay almak ve bu onayı valiye sunmak.

Maaş ve masrafların senetsiz verilmemesini kontrol etmek verilmişse bunları tahsil etmek.

Defterdarlar görüldüğü üzere görevini yerine getirirken her aşamada üyesi bulundukları meclise karşı sorumluydular. Bunun da üzerinde valinin denetim yetkisi altındaydılar.

İncelediğimiz dönemde Harputta görev yapan defterdarların tamamını tespit edemedik, ancak elimizdeki mevcut belgeler ışığında tam olmasa da aşağıdaki listeyi yapmak mümkündür.

Mehmet Efendi[222]	1846
Mehmet Şakir[223]	1846
Nazif Efendi[224]	1847

[221]BA, *A. MKT.* , Dosya92 , Sıra 3.
[222]BA, *A. MKT.* , Dosya 45 , Sıra 19.
[223]BA, *A. MKT.* , Dosya 56 , Sıra 99.
[224]BA, *A. MKT.* , Dosya 106 , Sıra 35. ; *İrade Dahiliye*, 9165

Şakir Efendi[225]	1850- 1851
Rafet Efendi[226]	1856
Ahmet Efendi[227]	1857
Salih Bey[228]	1858

c - Sandık Eminliği

1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte, yapılan idari düzenlemeler içerisinde her sancakta birer *Memleket Sandığı* (Mal Sandığı) kurulmuştu. Memleket Sandıkları vasıtasıyla giderler tek elden karşılanacak ve karışıklıklara meydan verilmeyecekti.

Memleket Sandıklarını yönetmek için de*Sandık Emini* görevlendirilmişti. Sandık Eminleri o bölgenin ileri gelenleri tarafından içlerinden birinin seçilmesiyle tesbit ediliyordu. Yaptığı hizmet karşılığında kendisine vergilerden kesilen belirli bir ücret veriliyordu[229].

Memleket Meclislerinin bütün gelir ve giderlerini denetleme görevini de yürüten Sandık Eminliği kurumunun önemi bu bakımdan daha da artmıştır. Bu durum karşısında Sandık Emini'nin daha rahat çalışabilmesi için yeni bir usül getirilerek eminlerin meclis üyeleri arasından seçilmesine başlandı.

Sandık Eminlerinin başlıca görevleri ise şunlardı.

---

[225]BA, *Mühimme* , 257 , Hüküm , 1000. ; *İrade Meclis-i Vala*, 7172
[226]BA, *İrade Dahiliye*, 22063.
[227]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 13197.
[228]BA, *ML. VRD.* , 3186.
[229]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler* , s.111.

Toplanan bütün hazine gelirlerini teslim almak ve bunları saklamak, gerektiğinde lüzum eden yerlere harcamak. Mesela Ocak 1860 tarihli bir irade belgesinde Sivas Harput telgraf hattının Hasan Çelebi karyesinden Harput'a kadar olan kısmının muhafazası için görevlendirilen on çavuş ve bir başçavuş'un ücretlerinin Mal Sandığından ödendiği'ni görüyoruz[230].

Gelirlerin muhafaza edildiği sandıklar ancak meclis üyelerinden bir kaçının huzurunda açılabiliyor, yine aynı şekilde mühürlenip kapatılıyordu. Bundan maksat yolsuzlukların önüne geçebilmekti. Ancak bütün tedbirlere rağmen yolsuzlukların önü alınamamış, çoğu yerde sandıklardaki paraların zimmete geçirilir olduğu duyulur olmuştu. Harput Eyaletinde 1864 yılında duhan gümrüğünden toplanan gelirler sandığa konulmuş, ancak duhan gümrüğü sandık emini olan Ali b. Mehmet'in ifadesine göre bu paralar kendisinin evde olmadığı bir sırada çalınmıştır. Bu olayın doğru olup olmadığı anlaşılamamış ve paranın gerçekten çalındığı mı yoksa sandık emini'nin zimmetine mi geçirdiği belli olmamıştır[231]. Bu uygunsuzlukların artması neticesinde bir çok bölgenin gelirleri hazineye zamanında teslim edilemiyordu. Neticede sandık eminliği kurumu 1846 Haziranında alınan bir kararla lağvedilerek görevleri yani mal sandıklarını idare etme yetkisi Kumpanya Sarraflarına devredildi[232].

---

[230]BA, *İrade Hariciye* , 9471.

[231]*H.Ş.S. ; 390*, s. 135. (Bu belgede geçen *Duhan gümrüğü Sandık Emini* tabiri dikkat çekicidir. Zira Sandık Eminliği kurumu 1846 yılında kaldırılıp onların ifa ettiği görevler sarraflara verilecektir. Burada geçen bu tabirden hareketle her vergi kaynağı için ayrı bir sandık ve sandık eminliği ihdas edilip edilmediği kaynakların yetersiz olması sebebiyle açıklığa kavuşturulamamıştır.)

[232]Sandık Eminliği hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 231.

d- Kaza Müdürlükleri

Muhassıllığın kaldırılmasından sonra yönetimde yapılan değişiklikler sonucu kurulan yeni kurumlardan biri de *Kaza Müdürlükleri* dir. Tanzimatla birlikte ortaya çıkan kaza terimi daha önceki adlî manasından farklı bir terimdir.

Muhassıllık kurumunun vergi toplamadaki başarısızlığı ve halka uyguladıkları baskılar sonucu lağvedilerek yerine kurulan bu yeni kurumun bu işi başarabileceği ümit ediliyordu. Bundan dolayı haksızlıkların önlenerek halkın güvenlik ve refahını sağlamak maksadıyla her sancak ve kazada hanedan ve diğer ileri gelen ailelere mensup kimselerin aralarından birinin kazalarına müdür seçmeleri için yapılan yapılan teklifin Meclis-i Vala'da kabul edildiği açıklanıyordu. Bu karara göre kazalara eşraf-ı hanedandan birer müdür seçilmesi öngörülüyordu[233].

Kaza müdürlerinin en önemli görevi kazaları ve bağlı köylerinden vergileri zamanında toplanmasını sağlamaktı. Bunun yanında güvenliklerini sağlama ve tanzimat'ın yeniliklerini uygulamak da önemli görevlerinden idi[234].

Başlangıçta müdürlere maaş verilmemesi düşünülmüşse de bir süre sonra bundan vazgeçilerek kazanın büyüklüğüne göre halk tarafından ödenmek kaydı ile maaş bağlanmıştır[235]. Ancak bu dönemle

---

[233]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler*, s.124-125. BA, *A. AMD.* , Dosya 8 , Sıra 83. (Bu belgede Behisni kazası Müdürlüğüne Harput hanedanından Ahmet Ağa'nın tayin edildiğine dair bilgi mevcuttur.)

[234]Musa Çadırcı; *Yönetimde Yenilikler*, s.127.

[235]Mesela Palu Kazası müdürü Ahmet Ağa'nın dört aylık maaş tutarı olan 10.000 kuruşun palu kazası ahalisi tarafından toplanıp mal sandığına teslim edildiğini görüyoruz. (BA, *Cevdet Dahiliye*, 5185).

ilgili elimizde mevcut belgelerde bazı kaza müdürlerinin maaş almadıklarını da görüyoruz. Nitekim Behisni Kaymakamlığına bağlı Samsat kazası müdürü Abdullah'ın istifasıyla yerine maaş ödenmemek şartıyla Bedri Ağa isimli şahıs tayin edilmiştir[236]. Yine Harput Eyaletinde Herdi, Zeyve ve Parçikan ahalisi birleştirilip bir kaza haline getirilerek müdürlüğüne *bilâ maaş* Sadun Beğ tayin olunmuş[237].

Kaza müdürleri yönettikleri kaza büyük bir kaza ise kendilerine yardım etmek üzere 200-300 kuruş maaşla bir yardımcı tayin edebileceklerdi. Kendi maaşları ise yine kazanın büyüklüğüne göre belirlenecekti.

Kaza müdürlerinin maaşlarına Harputtan örnek verecek olursak aylık maaş miktarlarının gerçekten de kazaların büyüklüklerine göre değiştiklerini görürüz. Aşağıda Harput'a bağlı bazı kazalarda görev yapan kaza müdürlerinin aylık maaşları verilmiştir (Bkz Tablo 8).

Tablo 8: Bazı Kaza Müdürlerinin Görev Tarihleri ve Maaşları

KAZASI	İSMİ	GÖREV TARİHİ	AYLIK MAAŞI
Arguvan[238].	Hasan Ağa	1848	1000 kuruş
Samsad[239]	Ahmed Ağa	1848	400 "
Palu[240].	Abdullah Ef.	1849	2500 "
Palu[241].	Ahmed Ağa	1852	2500 "

[236]BA, *A. MKT. MVL.* , Dosya 20 , Sıra 94.
[237]BA, *A. AMD.* , Dosya 7 , Sıra 62.
[238]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 3368.
[239]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 3368.
[240]BA, *Cevdet Dahiliye,* 15450.
[241]BA, *A. MKT.* , Dosya 82 , Sıra 18.

Müdürlerin yolsuzluk yapmalarının engellenmesi için kendilerine kefil olacak birini de seçmeleri istenmiştir. Eğer müdürün zimmetine para geçirdiği tespit edilirse, bu para kendisiyle birlikte kefilinden de tahsil edilecekti.

Kaza Müdürlerinin her ne kadar seçimle iş başına getirilmeleri istenmişse de bu kural bazen uygulanmamıştır. Çoğu yerde sancak kaymakamları kaza müdürlüklerine kendine yakın kimseleri, halkın tepkisine rağmen, göreve getirmekteydiler. Bu şekilde göreve gelen müdürlerin çoğu ahaliye kötü davranışlar içerisine girmekteydiler. Merkezi yönetim ise bu müdürlerle bir hayli uğraşmak zorunda kalmıştır. İncelediğimiz dönemde Harput'ta da bu şekildeki olayları görmekteyiz. Mesela Arapkir kazası müdürünün ahaliden usulsüz vergi alıp, şikayetçi olan halkı ise "çocuklarınızı askere gönderirim" diye tehdit ettiği anlaşılınca tevkif edildiğini görüyoruz[242]. Yine Çemişgezek kazası müdürü Ömer Bey'in de rüşvet ve haraç aldığı tesbit edilmiş ve görevinden azledilmiştir[243]. Harput'ta Aşayir-i Selase Müdürü (Herdi, Zeyve ve Parçikan nahiyeleri) Ziyer Ağa'nın ahaliye zulmettiği öğrenilmiş ve görevinden azledilerek yerine ahalinin arzusu üzerine Sadun Ağa getirilmiş ve yeni bir meclis teşkil ettirilmişti[244]. Palu kazası müdürü Abdullah Ağa da aynı şekilde ahaliye haksız davranışından ötürü azledilmişti[245]. Azledilen müdürlerin yerine eğer bu göreve getirilebilecek kimse yoksa; halk doğrudan hükümetin kazalarına bir müdür atamalarını isteyebilir ve dışarıdan bir müdür atanabilirdi[246].

---

[242]BA, *A. MKT.* , Dosya 126 , Sıra 41.
[243]BA, *A. MKT. MVL.* , Dosya 30 , Sıra 89.
[244]BA, *A. MKT. MVL.* , Dosya 14 , Sıra 58.
[245]BA, *A. MKT. MVL.* , Dosya 20 , Sıra 61.
[246]Musa Çadırcı; "Türkiye'de Kaza Yönetimi", *Belleten*, C. LIII, Sayı 206, Ankara, 1989, s.239.

Harput Eyaletine bağlı Behisni Kazası müdürlüğüne böyle bir atama gerçekleşmiş ve bu göreve eski Üsküdar tomruk müdürü Süleyman Ağa getirilmiştir[247]. Aynı şekilde Hasan Çelebi ve Arguvan kazaları müdürlerinin de ahaliye zulmettikleri hakkındaki şikayetler üzerine tahkikat açılmıştır[248].

Sonuç olarak kaza müdürlerinin asli görevi vergileri düzenli toplamaktır. Bu bakımdan müdürleri bir yönetici olarak değil, kaza merkezlerinde oturan birer tahsildar gibi nitelemek daha uygundur. Bunun yanısıra naib ve kazanın ileri gelen kimseleri ile birlikte oluşturdukları kurulun işlerinin çoğuyla da müdürler ilgilenmekteydi. Tanzimat öncesi voyvodaların ve ayanların yaptıkları işler tanzimattan sonra müdürlere devredilmiştir[249].

e- Posta Müdürlükleri

Osmanlı Devletinde günümüz posta teşkilatının yürüttüğü işleri *Menzil Teşkilatı* yürütmekteydi. Fermanların ve diğer bilgilerin gerekli yerlere ulaştırılması için yolların geçtiği şehir ve kasabalara uygun aralıklarla *Menzilhane* denilen durak merkezleri yapılmıştı. Bu merkezleri idare edenlere ise *menzilci* denilmekteydi. Menzilhaneler, sancak idarecileri tarafından bir yıl süre ile ve genellikle şehrin ileri gelenlerine iltizama verilmekteydi[250]. Bu işi üstlenmesi gereken kişinin

---

[247]*Takvim-i Vekayi* ; Def'a, 404.

[248]BA, A. MKT. , Dosya 126 , Sıra 91.

[249]Musa Çadırcı; "Türkiye'de Kaza Yönetimi", *Belleten*, C. LIII, Sayı 206, Ankara, 1989, s.247.

[250]Harput Menzilhanesinin idaresi 1835-36 döneminde Harput Re'is-i Ayanı Süleyman Beğin uhdesinde iken daha sonra bu görev yine şehrin ileri gelenlerinden Hacı Veli Efendiye verilmiştir. (Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s. 262.)

Vücûh tarafından tasvib görmesi gerekiyordu. Menzilci olan kişi menzilde gerekli beygirleri bulundurmak zorundaydı[251]. Menzilhane için yapılacak masraflar sancak halkı tarafından vergi olarak iki taksitte menzilciye ödenmekteydi. Ancak sık sık görülen haksız vergi toplanması hususu menzil vergilerinde de görülmekteydi. Padişah II. Mahmut döneminde bu haksızlıkları önlemek ve ulaşımın daha hızlanmasını sağlamak amacıyla yeni düzenlemelere gidildi. Bu yeni düzenlemeler neticesinde menzilhaneler için 1824 yılında iltizam usulü kaldırılarak *kira usulü* getirilmiştir[252]. Bu tarihden sonra menzilcilerin yerini *Kiracıbaşı* 'ları almıştır. Kiracıbaşıların menzilcilerden farkı devletten maaş almaları idi. Menzilci belirli bir ücret karşılığı menzili yönetiyor, fazla bir şey istemeyeceklerini taahhüd ediyorlardı. Kiracıbaşılar ise aylıklı bir memur olup yapılan masrafların ve gelirlerin hesabını tutuyorlardı. Gelir giderden az ise aradaki fark halk tarafından vergi olarak karşılanıyordu[253].

Menzil teşkilatında yapılan bütün yeniliklere rağmen, gereken verim alınamamış şikayetler yine devam etmiştir. II Mahmut bu duruma son bir çare olarak Posta Teşkilatını kurma fikrini benimsemişti. Bu amaçla 1832 yılında Posta teşkilatını faaliyete geçirme çalışmaları başlatılmıştır. İlk olarak Üsküdar- İzmit arasında kurulan Posta örgütünün çalışmalarından memnun kalınınca menzilhanelerin yerine Posta teşkilatı kurulmaya başlanmış ve bu durum tanzimatm ilanıyla

---

[251]1834 yılında Harput menzilinde bulunan hayvanların telef olması üzerine yeni beygirler alabilmek için ahaliden karşılanması yoluna gidilmiş. Toplam 70 beygir için ahaliden 39.483 kuruş ve diğer masraflar için ise 41.000 kuruş olmak üzere yekün 80.910 kuruş toplanmıştır. (Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s. 473)

[252]Musa Çadırcı; "Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda *Menzilhane ve Kirabaşılık* " VIII. Türk Tarih Kongresi, C. II, Ankara, 1981, s.1360-1361.

[253]Musa Çadırcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri, s. 76.

birlikte daha da hızlanmıştır[254]. 1840 yılında *Posta Nezareti* de kurularak bu teşkilat tamamen işler hale getirilmiştir. Ancak bu nezaret diğer nezaretler gibi ayrı bir birim olamamış Ticaret Nezaretine bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür[255].

Posta Nezareti ilk iş olarak İstanbul ve taşrada postahaneler açmıştır. Taşrada açılacak olan postahanelerin özellikleri de 16 Kasım 1840 tarihli ilk yasa ile belirlenmişti. Buna göre postahaneler şehrin merkezi yerinde olacak, yeterli genişliğe sahip olacaktı[256].

Harput'ta ilk postahanenin açılması ise ancak bu tarihden beş yıl sonra gerçekleşmiştir. 26 Mayıs 1845 tarihli bir tahrirat hülasasında, Harputta bir postahanenin açılmasının irade-i seniyyeden bulunduğunu ve müdürlüğüne de Postahane-i Amire hazinesinden Mehmet Efendinin 500 kuruş maaşla tayin olunduğu kaydedilmektedir. Yine aynı belgede Postahane müdürlerinin hem bulundukları bölgeden hem de Postahane hasılatından maaş aldıkları belirtilerek müdür Mehmet Efendinin 500 kuruşluk maaşının ise Postahane hazinesinden karşılanacağı belirtilmektedir[257]. Harput'a posta müdürü olarak tayin edilen Mehmet Efendiden de merkezi bir yerde postahanenin kurulması istenmektedir[258].

---

[254]Musa Çadırcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri, s. 77.

[255]Nesimi Yazıcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri Osmanlı Posta Örgütü, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1985, s.1637.

[256]Musa Çadırcı; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri, s. 295.

[257]BA, *Cevdet Nafia* , 203.

[258]BA, *Cevdet Nafia* , 2182.

1849 yılına gelindiğinde Rumelide 19 ve Anadoluda 25 olmak üzere toplam 44 posta merkezi kurulmuştur[259].

f - Yargı Kurumu

f. a- Kadı

Osmanlı Devletinin kuruluşundan sonra yöneticileri, kendilerinden önceki Türk-İslam Devletlerinin müesseselerini örnek alarak bunları daha mütekamil bir hale getirmişlerdir. Kadılık da bir müessese olarak gelişmiş, Osmanlı siyasal ve sosyal hayatında büyük bir öneme sahip olmuştur.

Osmanlı Devletinde kadıları yetiştiren kurumlar medreselerdir. Medrese mezunlarıyla buralarda ders verenlerin oluşturduğu sınıfa da *ulema* deniliyordu. Osman Gazi döneminde fethedilen her yerleşim birimine adli işleri yürütmek üzere bir kadı tayin edilmekteydi[260]. Osmanlı Devletinde ilk kadılığa kimin tayin olunduğu bilinmemekle beraber, kuvvetle muhtemel bu kişi Şeyh Edebali'nin damadı Karamanlı Tursun Fakıh'tır[261]. Bu dönemde en yüksek adli makam Bursa kadılığı olmuş ve bütün kadıların tayin ve azli bu makamdan yürütülmüştür.

I. Bayezit döneminde görülen bii takım yolsuzluklar neticesinde kadıların alacakları harçları gösteren bir tarife ilan edilmiş ve böylece kadılık teşkilatının ilk nizamı ortaya çıkmıştır[262].

---

[259]Nesimi Yazıcı; Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1985, s.1639.

[260]İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* , Ankara, 1984, s.127.

[261]Ali Himmet Berki; *Büyük Türk Hükümdarı Sultan Mehmet Han ve Adalet Hayatı*, İstanbul, 1953, s.52.

[262]Ebul Ula Mardin; Kadı Maddesi, *İA* . , İstanbul, 1977, c. 6 , s. 42.

Özellikle Fatih döneminde kadıların daha iyi yetişmesini sağlayabilmek için bir çok medrese kurulmuştur. Bu medreselerden (Ayasofya, Zeyrek, Fatih) büyük ilim adamlarının yanında devlet adamları da yetişmiştir[263]. İstanbul'un fethinden sonra İstanbul kadısı ile kazaskerin görevleri biribirinden ayrılmış 1470 tarihinde İstanbul müftü ve kadısı da biribirinden bağımsız hale getirilmiştir.

Kanuni devrinde de başkent müftüsü şeyhülislam olarak kabul edilmiştir[264]. Daha sonraları özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde kadılar mahalli idarecilerle merkeze karşı işbirliği yaparak yönetime tavır almaya başlamaları üzerine bir takım tedbirler alınmış, ancak muvaffak olunumamıştır[265].

1839 da Tanzimatın ilanıyla adli teşkilatta da bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bunlar şer'i mahkemelerden başka ticaret mahkemeleri ve 1864 nizami mahkemeleridir. Böylece şer'i mahkemelerde her türlü davayı görebilen kadıların da geniş yetkileri epeyce kısıtlanmış oldu. Ancak yeni kurulan mahkemelerin yetkilerinin net bir şekilde belirtilmemiş olması bir hayli karışıklığıa neden olmuştur. Bu bakımdan önce 1868 de bir ferman yayınlanarak kadılar eski geniş yetkilerine tekrar kavuşturulmuştur. Fakat kısa bir süre sonra 1888 de tekrar kadıların yetkileri daraltılmıştır. Bu tarihden sonra şer'i mahkemeler sadece boşanma, nikah, nafaka, gaib, mefkud, miras, zarar ve ziyan v.b. gibi davalara bakabilmiştir[266].

---

[263]Ali Himmet Berki; *Büyük Türk Hükümdarı Sultan Mehmet Han ve Adalet Hayatı*, İstanbul, 1953, s.52-53.

[264]İlber Ortaylı; "Osmanlı KadısıTarihi Temeli ve Yargı Görevi", *S.B.F.D.*, Ankara, 1977, sayı, 1-4, s. 119.

[265]Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat*, İstanbul, 1940, s.169.

[266]Joseph Schacht; "Mahkeme Maddesi", *İ.A.* , C. 7, İstanbul, 1988, s.147.

Nihayet 1914 yılında yapılan değişiklikden sonra şer'i mahkemeler kaldırılmış bu görev asliye hukuk mahkemelerine devredilmiştir[267].

-Görev ve Yetkileri

Osmanlı Devletinde çok geniş kapsamlı yetkileri bulunan ve şer'i mahkemelerinde davalara bakan şahıslara *kadı* denilmekteydi. Kadı kelimesinin terim olarak manası insanlar arasında meydana gelen dava ve nizaları şer'i hükümlere uygun olarak karara bağlayan kişi demek olup, devletin en yüksek icra makamı (Padişah) tarafından tayin edilen bu görevli şahsa kadı veya *hakimü'ş- şer'i* adı verilir. Osmanlı adli teşkilatının temel taşı olan kadılar bulundukları yerin hem adli hakimi ve belediye başkanı hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamı idi[268].

Kadı teori ve uygulamada genel olarak medeni ve cezai denilen davalara bakar, ancak görevinin şer'i niteliği sebebiyle bir takım idari görevleri de yürütmesini, denetlemesini gerektirirdi. Bu bakımdan cami vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden şehir idaresi ve asayiş işlerine kadar bir çok alanda onu sorumlu olarak görmek mümkündür[269].

Kadı 19. yüzyılda yönetim görevi bakımından kazada Sultanı temsil eden, mutasarrıftan sonra en yetkili kişiydi. Bu sebeble Padişah ferman ve beratlarının sicill-i mahfuz'a kaydolması, ahaliye ilan edilmesi kadı'nın görevi idi. Savaş sırasında asker toplanması, mevcut

---

[267]Fahrettin Tızlak; *398 Numaralı HŞS.* , s.XIV.

[268]Ahmet Akgündüz; *Şer'iyye Sicilleri*, C.I, İstanbul, 1988, s. 64.

[269]İlber Ortaylı; "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, Sayı 1, Ankara, 1976, s. 96.

yeniçeri serdarının görevinden alınması, sancaktaki askerlerin denetlenmesi silah ve mühimmatın sayılması da kadının görevlerindendir. İcabettiği zaman gereken fermanlar kadıya hitaben yazılır ve bu hizmetlerin ifası istenirdi[270].

Mali bakımdan da Kadının önemli görevleri bulunmaktaydı. Avarız ve nüzul vergilerinin toplanması, salyane türü vergilerin toplanıp, ilgili yerlere gönderilmesi, gerek görüldüğünde avarız hanelerinin yeniden yazılması ve görevlendirildiği zaman bazı gümrük resimlerinin tahlili gibi konular mali görevlerine örnek olarak verilebilir[271].

Osmanlı devletinde bugünkü anlamında belediye teşkilatı olmadığından bu hizmeti kadılar, muhtesib ve ihtisab nazırları yürütürdü. Şehrin altyapı hizmetlerini görmek ve vakıf kurumlarının bakım ve tamirini yaptırmak şehri temiz tutmak, narh vermek, şehrin iktisadi teşkilatını kontrol etmek, esnaf gruplarına şeyh tayin etmek gibi hizmetleri de görürdü.

Kadının en önemli görevi ise yargıdır. Osmanlı Devletindeki şer'i mahkemelerde, şer'i ve hukuki meseleler Hanefi mezhebi üzere görülürdü. Bu mahkemelerden başka mahkeme yoktu. Mahkemede yargının başı olan olan kadı ile birlikte, diğer görevliler de bulunmaktaydı. Duruşma sırasında *şühudu'l- hal* denilen meclis de hazır bulunurdu. Özellikle 1838 yılında yürürlüğe giren ilmiye ceza kanunnamesinde kadıların halli zor olan konularda müftülere müderrislere ve Nakibü'l- eşraf kaymakamlarına danışmalarını buna

---

[270]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s. 201.
[271]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s. 201.

rağmen davayı çözümleyemezlerse İstanbul'a sormaları hükmü yer almaktaydı[272].

Kadıların başında bulunduğu bu mahkemelerde; nikah akti, boşanma, vasi ve vekil tayini, nafaka bağlanması, kaybolan kişilerin mallarına kayyım tayin edilmesi, yetim mallarının korunması ve işletilmesi, yöre halkı arasındaki her türlü anlaşmazlığı çözerek hükme bağlaması, vakfiyelerin tescil edilmesi, vakıflara ve kurumlara ait davaların çözümlenmesi, ölen kişilerin terekelerinin yazılarak varisleri arasında taksim edilmesi gibi bir çok ve değişik davalara bakılmaktaydı[273].

-Tayin ve Dereceleri

Kadılar daha öncede belirttiğimiz gibi medrese mezunları arasından tayin ediliyordu. Medreseden mezun olan kişi kadı olmak isterse mülazım (stajyer) olurdu. Kazasker divanında ve mahkemelerde celseleri dinler, zabıt tutar, öğrendiği bilgilerin ne şekilde tatbik sahasına konulduğunu, hakimin nasıl karar verdiğini görürdü. Bir süre burada mülazemet ettikten sonra en aşağı basamaktan bir nahiye'ye veya küçük bir kazaya tayinini beklerdi[274].

Kazaskerler ise yalnız kadıların değil bütün ilmiye sınıfının tayinlerini önceden planlayıp karara bağlamaktaydılar. Bu plan ve kararları da *Ruzname* denilen defterlerine yazarlardı. Sırası gelen kadının tayini için Padişah'a *arzda* bulunur, Padişah onayladıktan sonra durum ilgiliye bildirilerek berat alınması istenirdi. Beratın

---

[272]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s.185.

[273]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s.186.

[274]İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* , Ankara, 1984, s.87.

alınmasıylada tayin işlemi tamamlanmış olurdu. Bu şekilde işleyen kadılık kurumu 18. yüzyıl ortalarına doğru bozulmaya başlamış, bir çok kazada Kadı yerine *Naib* 'ler görev yapar olmuştu[275].

Naib kadının çeşitli sebeblerle bulunmadığı hallerde ona vekalet eden yani onun vazifesini gören kimselere denmektedir[276]. Bu konuda hiyerarşik yetki ve denetim üstünlüğünün bizzat kadıda bulunduğuna şüphe yoktur. Ancak kadı, naiblerin sayısını kendi isteği doğrultusunda artıramazdı. Yeni bir naib tayini ile bölgesi dahilinde mahkeme kurması için, bunun gereğini merkeze arz etmesi ve gereken izni alması gerekirdi[277]. Kadı naib tayin ederken genellikle o mahallin ulemasından olanları seçer ve bu kişi de büyük ihtimalle o yörenin medreselerinden icazet almış olan kişiler olurlardı.

Kazaskerlere ait olan bu tayin işlemleri 17. yüzyıl ortalarından itibaren değiştirilmiştir. Bu tarihten itibaren mevali denilen büyük kadıların tayin yetkisi *Şeyhülislam* 'lara verilmiştir. Diğer kadıların tayin yetkisi ise yine kazaskerlerde bırakılmıştır[278].

Kadılar gündelik akça ile derecelendirilirdi. Bu onların gündelik hesabıyla aydan aya aldıkları maaşları idi. Ancak hüccetlerden kanuni resim aldıkları için gerçekte gelirleri maaşlarının bir kaç katı da olabiliyordu. Kadılara çok para verilmesi para sıkıntısına düşüp adaletsiz işlere ve rüşvete kapılmamaları içindir.

---

[275]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s.178.

[276]Halit Ongan; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, A.Ü.D.T.C.F. Yay. Ankara, 1958.

[277]İlber Ortaylı; "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, Sayı 1, Ankara, 1976, s. 98.

[278]Ahmet Akgündüz; *Şer'iyye Sicilleri*, C.I, İstanbul, 1988, s. 69.

Dereceleri itibariyle kadıları mevleviyet ve kaza kadılıkları diye iki guruba ayırmak mümkündür. Mevleviyetlerin kendi aralarındaki önem sıralaması şu şekildedir.

1- İstanbul Kadılığı
2- Harameyn Mevleviyeti
3- Bilad-ı hamse Mevleviyeti
4- Mahreç Mevleviyeti
5- Devriye mevleviyeti
6- Paye-i mücerrede Sahipleri

Kaza kadılıkları da kendi aralarında çeşitli derecelere ayrılmaktadır. Bunların en yüksek derecesine *sitte* veya *Eşref-i kuzat* veyahut yüzelli akçelik kadılık denir.

f. b- Mahkeme ve Mahkeme Görevlileri

-Mahkeme

Osmanlı Devletinde, şer'i ve örfi davaların görüldüğü ve faslolunduğu yere, resmi yazılar ve kanunnamelerde *Mahkeme* veya *Meclis-i şer* denilmekteydi[279].

Bu mahkemeler, başlangıçta camilerde daha sonraları ise kadının evinin bir köşesinde veya kadının oturduğu evin yanında olurdu[280]. II. Mahmut döneminde mahkeme ve kadılar hususunda önemli değişiklikler yapılmıştır. 1837 yılında İstanbul kadısının makamı Bab-ı meşihattaki boş odalara taşınmamış ve ilk kez resmi bir mahkeme binasında yargı görevi ifa edilmeye başlanmıştır. 1839 da tanzimatın

---

[279]Halil İnalcık; Mahkeme Maddesi, *İ.A.*, c. 7, İstanbul, 1988, s.149.
[280]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS. s. XXVIII.*

ilanıyla birlikte şer'iyye mahkemeleri konusunda da önemli gelişmeler olmuştur. 1859 daki *Mahakim-i şer'iyye hakkında Nizamname* ile şer'iyye mahkemelerinin yetkilerinin sınırları belirlenmiştir. Yani bu nizamname ile şer'iyye mahkemelerinin teşkilat ve fonksiyonları bazı düzenleme ve sınırlamalara tabi tutulmuştur. Daha sonraki tarihlerde de yeni idari ve hukuki mahkemeler kurularak şer'iyye mahkemelerinin fonksiyonları azaltılmıştır[281].

Osmanlı Devletinde duruşmalar halka açık olarak yapılıyordu ve daha önce de belirttiğimiz gibi şühudu'l- hal denilen mahkeme jürisi de orada hazır bulunuyordu. Bu kişilerin mahkemede hazır bulunmaları adaletin güvenirliği yönünden iyi olmakla beraber, kazai hizmetler ücrete tabi olduğundan bu durum mahkemeye işi düşenlere pahalıya mal olabiliyordu. Çünkü alacakları hüccet veya diğer belgeler için katibiyye, hüddamiyye, ihzariyye gibi harçları ödemek zorundaydılar[282].

-Mahkeme Görevlileri

Mahkemelerde kadı veya naibin yanında çalışan mahkeme görevlileri de bulunmaktaydı. Bu görevlileri önem derecelerine göre şöyle sıralayabiliriz.

- Başkatip

Mahkemelerde naibden sonraki en önemli yere sahiptir. Kadıların görev süreleri sonunda mülazemet için İstanbul'a gittiklerinde,istifa ettiklerinde veya görevleri başında iken ölmeleri halinde mahkemeye vekalet etmekte ve tam yetki ile şer'i işleri yürütebilmekteydiler. Bu

---

[281]Ahmet Akgündüz; *Şer'iyye Sicilleri*, C.I, İstanbul, 1988, s. 77.

[282]Mustafa Akdağ; *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, c. 2, İstanbul, 1979, s.103.

bakımdan Osmanlı Devleti Başkatiplik kurumuna ve bu kurumun muhafazasına oldukça önem vermiştir. Mahkemede başkatip olabilmek için önce mukayyidlik, sonra da ikinci katiplik yapmak gerekiyordu. Ancak herşeyden önce kadının arzı şarttı[283].

Başkatiplerin görevleri arasında olay yerlerine keşfe gitmek,mahkemenin gelir ve giderlerini kontrol etmek, naibe hakettiği geliri tesbit edip vermek, mahkeme personelinin denetimini yapmak, sicillerin usulüne uygun tutulmasını sağlamak bulunmaktaydı[284].

- Katipler

Mahkeme katiplerinin en önemli görevi, tarafların iddia ve savunmalarını, şahitlerin beyanlarını, merkezden gelen ferman, berat, buyuruldu v.b. yazıları sicile uygun olarak yazmaktır. Katiplerin tayininde, başkatiplikte olduğu gibi kadının arzı şarttır.

-Mukayyid

Kadı veya naib, bilgili ve katiplikten anlayıp güzel yazı yazabilen birini mürasele ile mukayyidliğe atayıp, İstanbuldan berat istiyebilirdi. Bunların görevi katipler gibi sicillerin usulüne uygun olarak tutulması, okunaklı ve düzgün olarak yazılmasını sağlamaktı. Bunun yanında keşfe de gönderilebilirdi. 218 Nolu Harput Şer'iyye Sicilindeki 7 Haziran 1839 tarihli bir belgeden Harput Kazası mukayyidliğine atanan Hacı Osman Efendinin maaşını ve yapması gereken görevlerini tafsilatıyla öğrenebiliyoruz. Buna göre aylık 350 kuruş maaşla çalışacak olan yeni mukayyidin görevleri ise özetle şunlardır. Her altı

---

[283]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s.186.
[284]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s.189.

ayda bir yoklama defterlerine doğan, ölen, gelen ve gidenlerin yazılması, defterde yazılı olanların sakin oldukları adreslerin belirtilmesi ve reayanın cizye evraklarının kontrol edilmesi[285].

- *Mahkeme İmamı*

Mahkemede görev yapan imamların asıl görevleri namaz kıldırmak ise de bu kişiler katiplik kurumunun kaynağını teşkil etmekteydiler. Zaten boş zamanlarında katiplere yardım etmek görevlerinden sayılmaktaydı. Böylece katipliği ilgilendiren konularda bilgi kazanıyorlardı[286].

- *Kethuda*

Kadı veya naibin görevlendirilmesi halinde mahkeme dışında görülecek davaları yürütür, sonucu mahkemeye getirerek sicile kaydederdi. Bundan başka naib ve mahkemenin mutemetliğini yapar, personelin maaşını dağıtırdı[287].

- *Muhzırbaşı ve Muhzırlık*

Mustafa Akdağ bu teşkilatı bir polis örgütüne benzetmektedir[288]. Bu görevi yapanlar hukuki duruşmalar ve diğer işlerde vazife yapar her türlü götürüp getirmeler bunlar tarafından yapılırdı. Bunlardan başka mahkeme kapısında bekleyerek asayişi temin etmek, yed-i emin sıfatıyla

---

[285]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s. 398.

[286]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s. 193.

[287]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s. 194.

[288]Mustafa Akdağ; *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, c. 2, İstanbul, 1979, s.100.

mahkemeye emanet edilen para ve eşyayı korumak gibi görevleri de vardı[289].

- *Fetihhan*

Mahkemede hafızlık yapar, her sabah mahkeme açılmadan önce *Fetih Suresini* okur bunun karşılığında belirli bir ücret alırdı.

- *Çavuşlar*

Şer'i mahkemelerde sadır olan ilamlarının icrası, borçlunun mallarının satılarak borcunun ödenmesi, hukuken kesinleşen nakdi ve bedeni cezaların infazı görevlerini yaparlardı[290].

- *Mübaşirler*

Mahkemelerde celp ve tebliğ işine memur olan kişilerdir. Bundan başka görülecek davaların soruşturmasını da yaparlardı. Bu kişilere devlet tarafından maaş verilmediğinden masrafları gittiği yerde *mübaşiriye* adı altında tahsil olunurdu.

- *Kassamlar*

Vefat eden kişilerin terekesini mirascıları arasında taksim eden şer'i memurdur. Bunların da belirli bir maaşı olmayıp taksim ettikleri terekelerin belirli bir payını *resm-i kısmet* adı altında tahsil ederlerdi[291].

---

[289]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s. 199.
[290]Ahmet Akgündüz; *Şer'iyye Sicilleri*, C.I, İstanbul, 1988, s. 73.
[291]Ahmet Akgündüz; *Şer'iyye Sicilleri*, C.I, İstanbul, 1988, s. 74.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA HARPUT ŞEHRİ

I- HARPUT KALESİ

Şehrin güneydoğusunda kayalıklar üzerine kurulmuştur. Hangi tarihde inşa edildiği hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Urartular döneminde 785 ile 810 tarihleri arasında yapıldığı söylenmektedir[292]. Evliya Çelebi Harput'u ziyareti sırasında dış surların tamire muhtaç olduğunu söylemekte ve iç kalenin sağlamlığından bahsetmektedir. Bu gün dış surlardan hiçbir iz kalmamasına rağmen iç kale, surlarının bir kısmını muhafaza etmektedir. Evliya Çelebinin naklettiğine göre *iç kale o kadar müstahkemdir ki Timur bile muhasarada acze düşmüştür.* Ayrıca kalede dizdar, kethüda, mehterhane, kale erleri, yeteri kadar cephanesi ve topları bulunduğunu da belirtmektedir[293].

1523 tarihli tahrirde kalede bir dizdar, 42 Müstahfızan ile 42 Azeban olmasına karşılık[294] 19. yüzyılda kale görevlilerine dair herhangi bir malumata rastlayamadık. Bu durum kalenin eski önemini kaybetmesi ve bu tür görevlilere ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu dönemde kale görevlileriyle ilgili

---

[292]Nurettin Ardıçoğlu; *Harput Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 8.
[293]*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 170.
[294]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 197.

rastladığımız en son belge 9 Haziran 1775 tarihli Harput Kalesi *Azban Ağalığı* ataması ile ilgili bir takrir olup[295] bunun haricinde son dönemlere ait herhangi bir belgeye de rastlamamamız bu iddiayı doğrulamaktadır.

Kale içerisinde bir cami ve mahalle olduğu da bilinmektedir. Günümüzde ne bu camiden ne de mahalleden bir iz kalmamıştır. Kalenin altında bulunan delhizler zindanlar vesair bölmeler yıkıntılar sebebiyle dolmuş kalenin içerisi düz bir tepe halini almıştır[296].

II- MAHALLELER

Şehirleri fiziki olarak meydana getiren birimlerin başında mahalleler gelir. Osmanlı şehirlerinde sosyal ve iktisadi dayanışmanın temelleri mahallelerde oluşmuştur. Türklerin islamiyeti kabülünden sonra islami şehir anlayışını temsil eden camii, pazar ve hamamı, Orta Asya şehircilik anlayışını temsil eden iç kale, şehiristan ve rabad ile kaynaştırmışlardır[297].

Mahalleler ya bir dini yapının etrafında toplanma veya aynı meslekten olan zenaatkarların bir araya gelmeleri, ya da aynı din ve mezhep ve ırktan olanların bir arada yaşama arzularının sonunda teşekkül etmişlerdir[298]

---

[295]BA, *Cevdet Askeri*, 41602

[296]Harput Kalesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. , Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989, s. 196- 198. ; Nurettin Ardıçoğlu; *Harput Tarihi* , İstanbul, 1964 , s. 8-9. ; İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s. 259- 269.

[297]Rifat Özdemir; *Ankara*, s. 75. ; İbrahim Yılmazçelik; *Diyarbakır*, s. 51.

[298]Rifat Özdemir; *Ankara*, s. 75.

Tüm bu özellikleri içerisinde taşıyan Harput şehrindeki mahallelerin, Osmanlı fethinden önceki sayısı hakkında bir bilgi yoktur. Fethinden sonra yapılan 1518 tahririnde 9'u müslim ve 4'ü gayrimüslim olarak toplam 13 mahalle mevcuttur. Bu dönemde müslüman mahallelerin ismi şahıs isimleri ile zikredilmekte olup, daha sonraki 1523 1566 tarihlerinde yapılan tahrirlerde camii ve mescid isimleri ile adlandırılmışlardır. 1523 tahririnde müslüman mahalle sayısı 9'dan 14'e çıkmış gayrimüslim mahallelerinde ise bir değişiklik olmamıştır. Bu artışın sebebi bazı mahallelerin bir kaç mahalle haline getirilmesinden kaynaklanmıştır[299].

1518, 1523 ve 1566 yıllarında yapılan tahrirlere göre Harput'un Mahallleri şunlardır[300].

Tablo 9: 1518 Tarihinde Harput'un Mahalleleri.

Sıra	Mahalle	Sıra	Mahalle
1	Kaya Mahallesi	8	Medrese-i Hümmam
2	Hoca Hasan	9	Hacı Satılmış
3	Aşçı Mahallesi	10	Sinabud (Gayrimüslim)
4	Börekçi Pir Mehmet	11	Norsis (Gayrimüslim)
5	Kadı Kayası	12	Gürcü Bey(Gayrimüslim
6	Hanke	13	Şehroz (Gayrimüslim)
7	Mescid-i Cuma		

[299]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* , s. 198.

[300]Bu bilgiler Mehmet Ali Ünal'ın *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* adlı eserinin 204. sayfasında bulunan tablodan faydalanılarak alınmıştır.

Tablo 10: 1523 /1566Tarihlerinde Harput'un Mahalleleri

Sıra	Mahallesi
1	Kaya Mahallesi
2	Hoca Hasan Mahallesi
3	Medrese-i Hümmam Mahallesi (Sara Hatun)
4	Mescid-i Muzaffereddin Mahallesi
5	Mescid-i Ortak Mahallesi
6	Mescid-i Cedid Mahallesi
7	Molla Seydi Ahmet Mahallesi
8	Mescid-i Zahiriye Mahallesi
9	Mescid-i Ahi Musa Mahallesi
10	Mescid-i Müderris Mahallesi
11-	Cami-i Kebir Mahallesi
12	Mescid-i Arslaniye Mahallesi
13	Mescid-i Atik (Meydan Mahallesi)
14	Mescid-i Alaca Mahallesi
15	Norsis Mahallesi (Gayrimüslim)
16	Gürcü Bey Mahallesi (Gayrimüslim)
17	Şehroz Mahallesi (Gayrimüslim)
18	Sinabud Mahallesi (Gayrimüslim)

Bu tabloda görüldüğü gibi 1518 tahririndeki mahalle isimlerinden sadece Kaya, Hoca Hasan, Saray Hatun ve dört gayri müslim mahallesi dışında bütün mahalleler yeniden isimlendirilmiştir. 1566 tahririnde ise bu mahalleler üzerinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu tahrirde Kaya Mahallesine rastlanılmamaktadır. Bunun yanında yeni bir mahalle

olarak Mescid-i Ahmed Bey Mahallesi eklenmiştir. Yani mahalle sayısında bir değişiklik olmamıştır.

1623- 1640 yılları arasında Harput'un mahallelerinin sayısı 15'e çıkmış (Bkz. Tablo 11) ve yeni isimlerle adlandırılmışlardır. Bu dönemdeki mahalleler ise şu şekildedir[301].

Tablo 11: 1623- 1640 Tarihleri Arasında Harput'un Mahalleleri

Sıra	Mahallesi	Sıra	Mahallesi
1	Müderris	11-	Huriye Hatun
2	Cuma Mescidi	12	Ahi Musa
3	Meydan Camii	13	Arslaniye
4	Osman Kethüda	14	Dere Hamamı
5	Kozluca	15	Cami-i Kebir
6	Saray Hatun	16	Gürcü Bey (Gayrimüslim)
7	Hoca	17	Şehroz (Gayrimüslim)
8	Hacılı	18	Sinabud (Gayrimüslim)
9	Molla Maksut Mescidi	19	Norsis (Gayrimüslim)
10	Ortak Mescidi		

Bu dönemde de mahalle isimlerinde değişiklikler göze çarpmaktadır. Mahalle sayısı ise 15'e çıkmıştır. Gayrimüslim

301İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s. 241. Yazar bu bilgiyi elinde mevcut 1044 tarihli bir şer'iyye sicilinden aldığını söylemektedir. İshak Sunguroğlunun elinde bulunan sicilin bugünkü akibeti ise bilinmemekle birlikte okunup değerlendirilmesi bu dönem Harput tarihine büyük bir katkı sağlayacaktır.

mahallelerinde ise gerek isim gerekse sayı bakımından bir değişiklik olmamıştır.

1691- 1692 tarihlerinde Harput'un mahallelerinin sayısı 20'ye yükselmiştir. bu mahalleler şunlardır[302].

Tablo 12: 1691 Yılında Harput'un Mahalleleri

Sıra	Mahallesi	Sıra	Mahallesi
1	Ağa Camii- şerifi Mah.	11	Karasofu Mah.
2	Ahi Musa Mah.	12	Medrese Mah.
3	Ahmed Bey Mah.	13	Meydan Mah.
4	Alaca Mescid Mah.	14	Müderris Mah.
5	Cami-i Kebir Mah.	15	Ortak Mah.
6	Ebutahir Mah.	16	Saray Hatun Mah.
7	Esediye Mah.	17	Sinabud Mah.(G.müslim)
8	Gökçeli Mah.	18	Şehroz Mah.(G.müslim)
9	GürcüBey (G.müslim)	19	Tepegöz Mah.
10	Hacılı Mah.	20	Zahiriye Mah.

Görüldüğü gibi dört tane olan gayrimüslim mahalle sayısı burada üç'e düşmüştür. Sicil kayıtlarında rastlanılmayan mahalle Norsis mahallesidir. Bu mahalle sadece bu tarihli sicilde değil, biraz sonra vereceğimiz sicilde de adı hiç geçmemiştir.

1821 yılına ait bir sicil kayıdında[303] Harput'ta 16 Müslüman mahallesi görüyoruz. Bu belgede her mahallenin hane sayıları verilmiş

---

[302]Erdinç Gülcü; *391 Numaralı HŞS.* , s.1-2.
[303]Fahrettin Tızlak; *398 Numaralı HŞS.* s. 320.

olduğundan bu rakamları da vererek mahallelerin nüfus bakımından büyüklüklerini de öğrenebiliyoruz.

Tablo 13: 1821 Yılında Harput'un Mahalleleri ve hane sayıları

sıra	Mahallesi	Hane Sayısı	sıra	Mahallesi	Hane Sayısı
1	Müderris	26	9	Kurşûnî	42
2	Zahiriyye	27	10	Ahmed Bey	47
3	Ahi Musa	28	11	Alaca Mescid	60
4	Kale	29	12	Hoca Mescid	90
5	Hacı Mescid	31	13	Sara Hatun	96
6	Ortak	31	14	Cami-i Kebir	99
7	Ebu Tahir	36	15	Ağa	115
8	Esediye	38	16	Meydan	202

Bu belgede adı geçmemesine rağmen Kara sofu mahallesinin varlığını aynı sicildeki 1833 tarihli bir belgeden anlıyoruz. Biraz önce belirttiğimiz gibi bu dönemde gayrimüslim mahallesi sayısı yine dört tanedir.

19. Yüzyılda Harput'un mahallelerini tespit ederken öncelikle şer'iyye sicilleri[304] ve daha sonra Başbakanlık arşivinden temin ettiğimiz bir nüfus icmal defterinden yararlandık. Başbakanlık Arşivinden temin ettiğimiz 1830'lu yıllara ait bu nüfus icmal defterinden Harput'un nüfusunun yanında mahalle isimlerini ve hane sayılarını da

[304] 19. yüzyıla ait bütün Harput Şer'iyye sicillerindeki belgelerden mahalle isimleri tespit edilmiştir.

tespit edebildik[305]. Mahalleleler hakkında bilgi verilirken toplam hane sayıları bu belgedeki bilgilerden faydalanılarak verilmiştir.

1- Müslüman Mahalleleri

a- Sara Hatun Mahallesi

Bu mahalle Harput'un en eski mahallelerinden biridir. 1518 tarihinde yapılan tahrirde adı *Medrese-i Hümmam* olarak geçmiş[306] daha sonraları Sara Hatun ismiyle söylenip yazılır olmuştur. Adını Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın annesi Saray Hatun tarafından yaptırıldığı için onun adıyla anılmaktadır. Bu mahalle bugün dahi varlığını sürdüren Sara Hatun Camisinin arka tarafındaki bölgede bulunmaktaydı. 19. yüzyılda 138 haneye sahip büyük bir mahalledir.

b- Kale Mahallesi

Harput Kalesinin içerisinde bulunmaktadır. İlk dönemlerde adına rastlanılmamasının sebebi başka bir isimle adlandırılmış olmasından olabilir. Kale ismiyle bir caminin de bulunması mahalle'ye bu adın verilmesine neden olmuştur. Toplam hane sayısı 47'dir. Bugün kale üzerinde ne camiden ne de mahalleden hiç bir iz kalmamıştır. Yalnız belirli büyüklükteki taşlar önceleri bu yerde bir mahallenin varlığını teyid eder gibi etrafa yayılmıştır.

---

[305]BA. *D. CRD.*, Genel 40721 , Özel 845.
[306]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 201.

c- Mescid-i Müderris Mahallesi

Müderris mahallesi olarak da bilinmektedir. Bu mahalle de ilk tahrirlerde (1523) adı geçen mahallelerden biridir. Harput medreselerinden birinde ders verdiği anlaşılan Mehmed isimli bir müderrisin yaptırdığı mescidden dolayı bu ismi almıştır. Sara Hatun camisi ile Ulu Camii arasındaki bölgededir[307].Toplam 45 haneden oluşmuştur.

d- Ahmed Bey Mahallesi

Bugün Harput'a girerken hemen sağ tarafta (Dağ Kapı) bulunan bölgede kurulmuştur. Bu mahallede ismini aynı isimli bir camiden almaktadır. 19. yüzyılda 71 hane mevcut olup Harput'un eski mahallelerinden biridir.

e- Karasofu Mahallesi

İsmi ilk önceleri *Mescid-i Muzaffereddin* olarak geçen bu mahalleye daha sonraları bu isim verilmiş olup Kale ile Ulu Camii arasında kalan bölgede (Kale Hamamının arka tarafından başlayarak) kurulmuştur. Toplam hane sayısı 32 olup Harput'un küçük mahallelerinden biridir.

f- Ebu Tahir Mahallesi

Sara Hatun Camisinden kuzeye doğru ilerlendiğinde şehrin en uç noktasında bulunan bir mahalledir. Bu ismin niye verildiği hakkında bir malumat yoktur. Bu isimde bir mahalleye ilk defa 17. yüzyılın ikinci

---

[307]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 202.

yarısından sonra rastlıyoruz[308]. 124 haneye sahip büyük bir mahalledir.

g- Zahiriye Mahallesi

Sara Hatun Camisinin doğu tarafında kurulu bir mahalledir. 72 haneden oluşan ve orta büyüklükteki bir mahalle diyebileceğimiz Zahiriye Mahallesi de adını yine aynı isimli *Zahiri Baba* türbesinden almıştır.

h- Alaca Mescid Mahallesi

1518 tarihinde yapılan ilk tahrirde Alaca Mescid ismi geçmesine rağmen mahalle olarak belirtilmemiştir. Günümüzde Arap Baba türbesi olarak bildiğimiz mescidin çevresinde kurulmuştur[309]. 19. yüzyılda 90 haneye sahip büyük bir mahalledir.

ı- Ortak Mescidi Mahallesi

Ulu Caminin kuzeyinde, bugün bölge okulunun da kurulu olduğu alanda bulunmaktaydı. 63 haneli bir mahalledir.

j- Ahi Musa Mahallesi

Ahi Musa isimli ahi liderlerinden birisi tarafından yaptırılan mescidden adını almıştır. Sara Hatun Camisinin kuzey tarafında 53 haneden müteşekkil bir mahalledir.

---

[308]Bekir Koçlar; *362 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1082-1083 , (M. 1671-1672)*, Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1991.

[309]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* , s. 202.

k- Esediye Camii Mahallesi

Osmanlı Fethinden sonra yapılan tahrirlerde adı *Arslaniye Mahallesi* olarak geçmesine rağmen[310] daha sonraları bu mahalle içerisinde bulunan Esediye Medrese, Cami ve imarethanelerinin adını almıştır. Şehrin kuzeyinde Ebu Tahir mahallesinden hemen önceki mahalledir. Toplam hane sayısı 121 olup büyük bir mahalle hüvviyetindedir.

l- Hacılar Mahallesi

Şehrin kuzeydoğusundadır. 19 yüzyılda 90 hane bulunmaktaydı ki bu, büyük bir mahalle olduğunu göstermektedir.

m- Ağa Camii Mahallesi

Bu dönemde toplam 130 hane ile Harput'un büyük mahallelerinden biridir. Adını Bugün sadece minaresi ayakta kalan Ağa Camisinden almıştır. (Üç Lüleli Çeşmenin arkasındaki Cami) Ağa Mahallesi de bu caminin etrafındaki alanda kuruludur.

n- Meydan Mahallesi

Bugünkü Jandarma Karakol binasının hemen üst tarafındaki bölgede bulunan mahalledir. Adını önceleri mescid daha sonraları da cami olarak kayıtlara geçen camiden almıştır. Harput'un en büyük mahallesidir. 1830'lu yıllarda yapılan sayımda toplam hane sayısı 267'dir. Hane sayısının yüksek olmasının sebebi büyük bir ihtimalle şehrin merkezinde olmasından dolayıdır.

---

[310]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* , s. 202.

o- Hoca Mescid Mahallesi

Kurşunlu Camii ile yıkık bir durumda olan Hoca Hamamının arasındaki bölgede kurulu olduğu belirtilmektedir[311]. Elimizdeki nüfus icmal defterinde 108 hane olduğu yazmaktadır. Bu mahalle de adını Hoca Hasan isimli bir kişinin yaptırdığı mescidden almıştır.

p- Cami- i Kebir Mahallesi

Ulu Caminin çevresinde kurulmuştur. Harput'un en eski mahallelerinden biridir. 19. yüzyılda 129 haneden müteşekkildir.

Yukarıda adı geçen mahallelerin dışında 1840'lardan sonra farklı olarak isimleri geçen ancak mevkilerini tespit edemediğimiz mahalleler de vardır. Bunlar, Çukur Mahallesi, Kasım Beğ Mahallesi, Hanke Mahallesi ve Kozluca[312] Mahalleleridir[313].

2- Gayrimüslim Mahalleleri

a- Şehroz Mahallesi

Elazığ'dan Harput'a girişte sol taraftaki tepeler üzerine kurulmuş bir mahalledir. 1518 tahririnde 68 hane 13 mücerret ile kalabalık bir mahalle olduğu bilinmektedir[314]. 19 yüzyılda da 129 hane sayısı ile bu özelliğini korumuştur.

311İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s.241.

312Bu mahalle Ahmet Bey Mahallesinin karşısında (kuzeyinde) bulunmaktadır.

313İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 295.

314Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 203.

b- Sinabut

Kalenin güney yamacında kurulan bu mahallede 19. yüzyılda 94 hane bulunmaktadır.

c- Gürcü Bey

Kalenin kuzeyinde karasofu ve Cami-i Kebir mahallelerinin doğu tarafında kuruludur.19. yüzyılda hane sayısı 129 'dur.

d- Asuri Mahallesi

Eski adı Norsis olan bu mahalle kalenin doğu yamacında olup yine kaleye bitişik Süryani kilisesi etrafında kurulmuştur. Genellikle Süryanilerin sakin olduğu bu mahallede 19. yüzyılda mevcut hane sayısı 61'dir.

e- Çelebi Mahallesi

19. yüzyıldan itibaren adı zikredilmeye başlanan bir mahalledir. Gürcü Bey Mahallesinin kuzey tarafında yani bitişiğindedir. Bulunduğu bu mevki gözönüne alındığında Gürcü Bey Mahallesinin bölünerek Çelebi Mahallesinin kurulduğu söylenilebilir. Bu yüzyılda mevcut hane sayısı 82'dir.

III- DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

1- Cami ve Mescitler

Türk- İslam şehirlerinde fiziki bakımdan en önemli unsur camiler ve mescitlerdir. Müslüman ahali bu cami ve mescitler etrafında ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Bundan dolayı mahalleler oluşmakta ve genellikle bu mahallelere o semtte bulunan, cami veya mescidin adı verilmekteydi. Harput'un mahallelerinin isimlerine dikkat edilirse bu husus açıkca görülmektedir. Bu özellik sadece Harput'ta değil diğer Osmanlı şehirlerinde görülmektedir.

Harput'ta bulunan cami ve mescitlerin büyük bir kısmı Selçuklu ve çeşitli Anadolu Beylikleri döneminde inşa edilmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmişken bir kısmı ise maalesef tahrip olarak yok olmuşlardır.

a- Ulu Camii

Anadolunun en eski camilerinden biridir. Artukoğulları döneminde Harput Hükümdarı Fahrettin Karaarslan tarafından yaptırılmıştır. Hicri 541 (M.1146-1147) tarihli kitabesinden Fahrettin Karaarslanın eseri olduğu anlaşılmaktadır[315].

Caminin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak 539-562 dönemlerinde hükümdar olan Fahrettin Karaarslan döneminde yapıldığı muhakkaktır. Cami iki kapılı ve dikdörtgen planlı olup, duvarları moloz taştan, kubbeleri kemerlerden ve minaresi de tuğladan

---

[315]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 209.

yapılmıştır[316]. Evliya Çelebi caminin eski olmasından bahsedip, işlemeli ve eski tarzda inşa edilmiş olan minaresine dikkat çekmektedir[317].

Cami vakfı 1518 tarihli tahrir defterinde en yüksek gelire sahip vakıftır. Bu gelirin büyük bir kısmı Kesrik köyünün gelirlerinden teşkil olunmaktaydı[318]. 1867 tarihli bir sicil kaydında Harput'ta bu cami vakfına ait on adet dükkan bulunduğunu görüyoruz[319].

Uzun yıllar ibadet görevini, harap durumda olmasından dolayı yerine getiremeyen Harput Ulu Camii, yapılan restorasyon çalışmalarıyla günümüzde ibadete bir yıldır yeniden açılmış bulunmaktadır.

b- Meydan Camii

Sara Hatun Camisinin önündeki meydanın kuzeybatısında bulunmaktaydı. 1518 tahririnde Meydan-ı Atik Mescidi olarak zikredilmektedir. Bu bilgi caminin önceleri bir mescit olduğunu göstermektedir[320]. Nitekim 1730[321] ve 1799[322] tarihli iki ayrı berat kaydında mescit olarak zikredilirken 1836 tarihli diğer bir berat kaydında[323] camii olarak zikredilmektedir. Cami mimari açıdan Ulu

---

316Besim Darkot; "Harput" *İA.* , C. 5, s. 298. ; *1973 Elazığ İl Yıllığı*, Elazığ 1973, s.116.

317Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İkra Yayıncılık, C. III-IV, İstanbul, 1986, s. 171.

318Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 209.

319Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı HŞS.*, s. 37

320Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 211.

321BA, *Cevdet Evkaf*, 5304.

322BA, *Cevdet Evkaf*, 31896.

323BA, *Cevdet Evkaf*, 27505.

Camiye benzetilmektedir Yapım tarihi belli olmayan bu cami 1703 yılında tamir edilmiştir[324]. Günümüzde harabe durumdaki camiden bir kaç duvar kalmıştır.

c- Sara Hatun Camii

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'm annesi Saray Hatun tarafından bir mescit olarak inşa ettirilmiştir. Daha sonra 1585 yılında tamir edilmiş ve nihayet 1843 tarihinde yıkılıp daha da genişletilerek yeniden inşa edilmiştir[325].

Yeniden inşa edilen caminin kubbesi toprak olduğu için yağmur ve kar yağması neticesinde tahrip olmaya başladığı için Mayıs 1849'da üzerine kurşun kaplanması düşünülerek, bu amaçla 12000 kıyye kurşun Keban madeninden temin edilmiş ve kubbe kurşunla kaplanmıştır [326].

Evliya Çelebi bu camiden bir cümle ile bahsederken minaresinin olmadığını yazmıştır. Belkide gerçekten o döneme kadar minaresi yoktu yıkılmıştı. Fakat caminin bugün var olan minaresi İshak Sunguroğlu'nun verdiği bilgilere göre 1898 yılında bütün ahalinin yardımlarıyla inşa edilmiştir[327].

d- Ağa Camii

Ağa Mahallesinde bugün Üç Lüle Çeşmesinin hemen arkasında sadece minaresi sağlam kalmıştır. 1889 yılında harab bir vaziyette olan cami yıktırılarak yeniden kargir, kubbeli ve minareli olarak inşa

---

[324]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s. 283.
[325]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s. 288-289.
[326]BA, *Cevdet Evkaf*, 24216.
[327]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.I, s. 293.

edilmiştir. Caminin 1724 ve 1831 senelerinde ibadete açık olduğunu yapılan atamalardan anlıyoruz[328]. Caminin ahşap olan kubbesi 5 Mart 1957 tarihinde yıkılmış ve o günden beri öylece kalmıştır.

e- Ahmed Bey Camii

Bu caminin kim tarafından yapıldığı belli olmayıp ilk kez 1566 tahririnde Ahmet Bey Mescidi olarak zikredilmiştir. Bu bakımdan 1523 tahririnden sonra 1566'ya kadar geçen süre içerinde yapıldığı tahmin edilmektedir.[329]. 1745 tarihli bir berat örneğinde de Ahmet Bey Mescidi olarak geçmektedir[330]. Bu bakımdan bu tarihden sonra yeniden cami olarak inşa edilmiştir. Zaten 19 yüzyıla ait kayıtlarda bulunduğu mahalleye *Mahalle-i Cami-i şerif-i Ahmed Beğ* ismiyle yazılması bunu göstermektedir.

Küçük bir cami olup minaresi camiye bitişik olmayıp köşelidir. Bu cami de bugün harap olmuş durumdadır.

f- Kara Sofu Camii

İlk inşa edildiğinde mescit olarak inşa edilen bu camii, kendi adıyla bilinen mahallede olup Muzafferüddin adlı ve Kara Sûfi lakaplı bir mutavvıf tarafından yaptırıldığı zannedilmektedir[331]. Bu bakımdan Muzafferüddin mescidi olarak da isimlendirilmekteydi. Nitekim 1864 tarihli bir sicil kaydında *Melik Muzafferüddin nâm-ı diğer Kara sofu cami-i şerifi'*..diye geçmektedir[332]. Yine 1765 tarihli bir belgede *Kara*

---

[328]BA, *Cevdet Evkaf*, 21691 ve 22052.
[329]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 213.
[330]BA, *Cevdet Evkaf*, 26588.
[331]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 211.
[332]*HŞS. 390* , s.172.

Sofu Camii ismiyle bahsedilmektedir[333]. Bundan anlaşılacağı üzere bu tarihlerde mescid genişletilerek cami haline getirilmiştir.

Bu camiden maalesef günümüze hiç bir iz kalmamıştır. Bunda caminin son dönemlerde gayri müslim mahallesi içerisinde kalması ve cemaatinin azalması etkili olmuştur diyebiliriz[334].

g- Esediye (Arslaniye) Camii

İlk olarak 1523 tarihli tahrirde bahsedilen bu cami Arslaniye Medresesi ve İmarethanesiyle birlikte bir külliye teşkil etmekteydi. Aynı isimle bilinen mahallede bulunmaktaydı[335]. Caminin 1836 yılında ibadete açık olduğunu görmekteyiz[336]. Günümüze sadece kalıntıları intikal etmiş durumdadır.

h- Kale Camii

Kalenin içinde kurulu mahallede bulunmaktadır. Bu camiden günümüze hiç bir belirti kalmamıştır. Evliya Çelebinin de seyahatnamesinde bahsettiği bu caminin Osmanlı öncesi 1398 tarihinde inşa edildiği belirtilmektedir[337].

ı- Zahiriye Camii

Zahiriye Mahallesi'nde bulunan bu caminin medresesi ve türbesi de vardır. İnşa tarihinin onüç ile onbeşinci yüzyıllarda olduğu tahmin

---

[333]BA, *Cevdet Evkaf*, 9497.
[334]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.I, s. 317.
[335]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 211.
[336]BA, *Cevdet Evkaf*, 21978.
[337]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 210.

edilmektedir[338]. Cami ve medrese 1899 yılında oldukça harap bir durumda olduğu için Evkaf-ı Hümayun Nezareti tamir edilmesi için girişimlerde bulunmuştur[339]. Bu tamiratın gerçekleştirildiği veya gerçekleşmediği hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

j- Kurşunlu Camii

Caminin inşa tarihi kitabesindeki tarihi göre Hicri 1151 (M.1738) 'dir. Bugün büyük çınarın bulunduğu bahçe içerisindedir. Kitabesi *Osman Ağa imarı* diye başlamakta olup devamı okunamamaktadır. Çarsancak Beylerinden Osman Ağa tarafından yapıldığı söylenmekte ise de[340] bu konu hakkında bir belgeye tesadüf edilememiştir. Kubbesinin üzeri kurşunla kaplı olduğu için bu isim verilmiştir. Caminin genişliği yaklaşık 80 metrekaredir. Cami günümüze sağlam olarak intikal etmiş olup ibadete açıktır.

k- Alacalı Camii

Kayabaşı denilen mevkide bulunan caminin yapım tarihi 1203-1204 olduğu ileri sürülmektedir[341]. Minaresini oluşturan taşların iki renkli olmasından dolayı bu ismi almıştır. Bu kadar eski bir caminin tamirat görmesi gerekmektedir. Ancak bu konuyla ilgili bir belgeye tesadüf edilemedi. Yalnızca caminin bir vakfı olduğuna dair bir belgeye rastlayabildik[342]. Cami günümüze sağlam olarak intikal etmiştir.

338Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 212.
339BA, *İrade Evkaf*; 66, (1395), Hususi, 12.
340İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.I, s. 281.
341İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.I, s. 271.
342BA, *Cevdet Evkaf*, 20001.

2- Mescitler

a- Ahi Musa Mescidi

Ahi Musa Mahallesinde bulunan bu mescit Harput'un Osmanlı öncesi yapılarından biridir. İnşa tarihi bilinmemekle birlikte Ahi Musa isimli bir kişi tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir[343]. Mescidin bitişiğinde birisi Ahi Musa'ya ait olmak üzere üç kişinin medfun bulunduğu bir türbe de vardır.18. ve 19. yüzyıllarda da ibadete açık olduğunu gördüğümüz bu mescit ve türbe üzerinde günümüzde restorasyon çalışmaları yapılmaktadır[344],

b- Kozluca Mahallesi Mescidi

Ahmet Bey Mahallesinin hemen kuzeyindeki Kozluca Mahallesinde bulunan bu mescidin varlığını Mart 1765 tarihli imam atamasıyla ilgili bir berattan öğreniyoruz[345].

c- Peygamber Mescidi

Harput'ta esnafların yoğun olduğu (attarlar , yemeniciler ve berberler ile Saman Pazarı esnafı) bölgede bulunan bu mescidin 16. yüzyıldan önce yapılmış olabileceği de ileri sürülmektedir[346]. Mescit ile ilgili iki ayrı atama belgesinden 19. yüzyılda ibadete açık olduğu görülmektedir[347].

---

[343]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s. 315.

[344]BA, *Cevdet Evkaf*, 7389 (M. 1738) ve 18395 (M. 1791) ; *HŞS, 390*, s. 181. (M. 1865)

[345]BA, *Cevdet Evkaf*, 29808.

[346]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 213.

[347]BA, *Cevdet Evkaf* 2970 (M. 1803) ve 17147 (M. 1793)

d- Alaca Mescit

Arap Baba Türbesi olarak bilinen bu mescidin kitabesine göre 678 yılında *Yusuf b. Arapşah b. Şaban* tarafından yaptırılmıştır[348]. Mescidin içerisinde, halk tarafından Arap Baba olarak bilinen bir mumyalı ceset bulunmaktadır. Bu türbe ve mescit Harput'un en önemli ziyaretgahlarından biridir.

e- Kökçüzâde Mescidi

Harputlu Kökçüzade ailesi tarafından yapılan bu mescidin 18. yüzyıl sonlarında faal olduğu anlaşılmaktadır[349].

f- Hoca Mescidi

Hoca Mescit Mahallesinde bulunan bu mescidin inşa tarihi belli olmamakla birlikte 19. yüzyılda ibadete açık olduğu belirtilmektedir[350].

g- Müderris Mescidi

Aynı ismi taşıyan mahallede bulunan bu mescidin Harput Medreselerinden birinde ders veren müderrislerden birisi tarafından yaptırılmıştır[351]. Bu Mescit de 19 yüzyılda faal durumdadır[352].

348Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 213.
349BA, *Cevdet Evkaf*, 31624.
350İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.I, s.317.
351Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 212.
352İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.I, s.319.

h- Zahiribaba Mescidi

Zahiriye Mahallesinde bulunmaktadır. Hem mahalle ve medrese hem de mescit bu isimle adlandırılan türbede medfun Zahiri Baba isimli kişiden almıştır. Zahiri Baba adlı şahsın kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir[353].

ı- Ortak Mescidi

Aynı isimli mahallede bulunan bu mescidin Osmanlı öncesi inşa edildiği sanılmaktadır[354]. Mescidin 19. yüzyıl sonlarına doğru kullanılmaz halde olduğu anlaşılmaktadır[355].

j- Tahiriye Mescidi

Ebu Tahir Mahallesinde bulunan bu mescit hakkında, iki ayrı atama belgesinden 18. yüzyıl sonlarında faal durumda oldukları anlaşılmaktadır[356].

k- Şeyhü'l-kainat (Fatih Ahmet Baba) Mescidi

Harput'un kuzeyindeki, Fatih Ahmet Baba türbesinin hemen bitişiğinde bulunmaktadır. 16. yüzyıl belgelerinde olduğu gibi 19. yüzyıl kayıtlarında da Şeyhü'l-kainat olarak geçmektedir.

353Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 215.
354Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 211.
355İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I, s.319.
356BA, *Cevdet Evkaf*, 312 ve 313.

3- Medreseler

a- Esediye Medresesi

Arslaniye ismi ile de bilinen bu medresenin tarihi oldukça eskidir. Osmanlı fethinden sonra yapılan ilk tahrirde (1518) Bahaüddin Medresesi olarak geçmekte olup Artuklular veya Selçuklular döneminde yapıldığı belirtilmektedir[357]. Medrese 19. yüzyılda faal olduğuna dair salnamelerde bilgiler yer almaktadır. Medrese ve Camii ile birlikte zaviye de bulunmaktadır.

b- Kurşunlu Medresesi

1795 tarihinde Çötelizade Hacı Memi Ağa tarafından yaptırılan bu medrese Kurşunlu Camii içerisinde bulunmaktadır. Yaklaşık 60 öğrencinin öğrenim gördüğü medrese Harput'un önemli eğitim kurumlarından birisidir[358].

c- Çötelizade Ahmet Ağa Medresesi

Ağa Mahallesinde olup Harput eşrafından Çötelizade el-hac Ahmet Ağa b. Hacı Muhammet Ağa tarafından 1807 yılında kurulmuştur. Kurucusuna ait olan çeşitli işletmeler ve gayrimenkullerden elde edilen gelir kurduğu vakıf aracılığıyla bu medreseye aktarılmaktadır[359].

---

357 Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 211.
358 İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. II , s. 22.
359 VA, Anadolu Başlar 1267, No: 408.

d- Hacı İbrahim Paşa Medresesi

1832 yılında bir müddet Diyarbakır valiliği yapan ancak aynı yıl vefat eden Çötelizade İbrahim Paşa tarafından 1830 yılında yaptırılmıştır. Medrese içerisinde kütüphane, dershane ve hücre olarak toplam onyedi oda mevcut olup, İbrahim Paşa kendisine ait işletme ve gayrimenkullerin gelirlerini bu medreseye vakfetmiştir[360]. 1301 tarihli salnamede bu medresede öğrenim gören 60 öğrenci olduğu belirtilmektedir.

e- Sara Hatun Medresesi

1830 tarihinde Çötelizade Ahmet Ağa b. Mehmet Ağa tarafından giderleri kendi işletme ve mülklerinden karşılanmak üzere Sara Hatun Camisinin bitişiğinde inşa edilmiştir. Bir dersane ve altı hücreden oluşmaktadır[361]. 1301 tarihli salnamede 50 öğrencisi olduğu belirtilmektedir.

f- Zahiriye Medresesi

Zahiri Baba adlı türbenin de içerisinde bulunduğu bu külliyenin, kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle beraber, Artuklu döneminde inşa edilmiş olduğu muhtemeldir[362].

g- Çötelizade İsmail Ağa Medresesi

Kurşunlu camii civarında bir dersane ve beş odadan oluşan bu medrese Çötelizade İsmail Ağa tarafından 1828 tarihinde kurulmuştur.

---

360 Fahrettin Tızlak; *398 Numaralı HŞS* s.280-283.
361 VA, Anadolu Başlar 1267, No: 411.
362 Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 215.

İsmail Ağa kendisine ait yirmiye yakın dükkanın gelirini bu medreseye bağışlamıştır[363].

Bu medreselerin haricinde vakfiyesini bulamadığımız ancak çeşitli kaynaklarda isimleri geçen medreseler de mevcuttur[364]. Bunları ise sadece isimleri ve öğrenci sayıları itibariyle verebiliyoruz.

h- Tevfikiye Medresesi

Dağ kapısı civarında kurulu olan bu medresenin 20 öğrenci olup, bir müderris görev yapmaktaydı. Çötelizade Hacı İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır.

ı- Cami-i Kebir Medresesi

Aynı isimli mahallede bulunan bu medresede 10 - 15 öğrenci tahsil görmekteydi.

j-Şifaiye

Harput'un ünlü din adamlarından Saçlı Mehmet Hocanın ve oğlunun birlikte müderrislik yapdığı bu medresede 40 öğrenci okuyabilmekteydi.

---

[363]VA, Mücedded Anadolu 21/29, No: 55.

[364]Çeşitli tarihleri ait *Mamuratü'l- aziz Salnameleri* ; İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. II. (Sunguroğlu bu eserinde medreselerle ilgili 19. yüzyılın sonlarına ait bilgileri kendi hatıralarına dayanarak yazmıştır. Ayrıca bu medreselerin kurucuları ve öğrenci sayılarını da kaynak göstermeden belirtmiştir. Yazar büyük ihtimalle bu bilgileri sadece medrese ismini ve öğrenci sayılarını bildiren Salnamelerden almış, kurucularını ise kendi bilgilerini değerlendirerek yazmış olmalıdır.)

k- Cevheriye

Ağa Camii bitişiğinde bulunan medresede üç müderris görev yapmaktaydı. 35 öğrencinin eğitim görebileceği bir medrese idi.

l- Meydan Medresesi

Kelozade Hacı Ahmet Ağa tarafından kurulan bu medrese Meydan Camisinin karşısında olup 10 kadar öğrenci okumaktadır.

m- Kamil Paşa Medresesi

Arapkirli Sadrazam Kamil Paşa tarafından 1868 yılında yaptırılan bu medresede 80 öğrenci öğrenim görmekteydi.

n- Süleyman Paşa Medresesi

Çötelizade Süleyman Paşa tarafından kurulmuştur. Bu medresede 50 kadar öğrenci öğrenim görmekteydi.

o- İshak Paşa Medresesi

Eski Diyarbakır Valisi ve Maden-i Hümayun Emini olan (1832-1833) Çötelizade İshak Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu medresede 30 kadar öğrenci öğrenim görmekteydi.

4- Tekke ve Zaviyeler

Türk- islam toplumunda tekke ve zaviyeler toplum hayatında büyük bir öneme haizdir. Bu kurumlar Anadolunun Türkleşmesinde

önemli roller oynadıkları gibi Türk halkının tasavvuf anlayışına da katkıda bulunmuşlardır[365].

Harput şehrinde de tekke ve zaviyelerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu kurumların bir kısmı Osmanlı öncesi dönemlere ait olmakla birlikte Osmanlı sonrasında kurulanları da vardır. Harput'ta varlığını bugün dahi gördüğümüz Tekke ve zaviyeler hakkında giderlerini karşılamak amacıyla kurulan vakıflarına ait çeşitli atama belgelerinin haricinde pek fazla belgeye rastlayamadık. Gerek bu konuyla ilgili çalışmalar[366] gerekse çeşitli tarihlere ait salnamelerdeki bilgilerin ışığında Harput merkezinde bulunan tekke ve zaviyelerin isimleri şu şekildedir.

-Ankuzu Baba Tekkesi
-Celal Baba Zaviyesi
-Fatih Ahmed Baba (Şeyhü'l- Kainat) Zaviyesi
-Mansuriye Zaviyesi
-Nazır (Nadir) Baba Zaviyesi
-Seyyid Kasım Zaviyesi (Hüseynik Köyünde)
-Meydan Tekkesi
-Tevfikiye Zaviyesi
-Aynü'l-kuzat Zaviyesi (Iğiki Köyünde)
-Şeyh Mahmut Efendi Zaviyesi (1853 yılında tamir edilmiştir[367]).

---

[365]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 217. Zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak- Süreyya Faruki; " Zaviye" *İA*. C. XIII, İstanbul, 1986, s.468-476.

[366]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* . ; İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında.*

[367]BA, *İrade Dahiliye*, 8508 ve 10026

5- Hamamlar

Evliya Çelebi eserinde Harput'taki hamamları anlatırken Kale Hamamı, Çemşid Hamamı ve Dere Hamamından bahsetmektedir[368]. Bu eserde suyunun ve havasının güzelliğinden bahsedilen Kale Hamamı Kalenin giriş kapısının hemen karşısında (kuzeyinde) olup bugün harap vaziyettedir. Çemşid Hamamı ise bugün gördüğü tamiratlar neticesinde hala hizmet görmekte olup Sara Hatun Camisinin yanındadır. Dere Hamamı ise Hacılar mahallesinde (kalenin alt tarafında olup bugün harabe halindedir.

Günümüzde kalıntısı olan diğer bir hamam ise Hoca Mescid Hamamıdır. Aynı isimle anılan mahallede bulunan bu hamam Kurşunlu camisinin batısındaki ağaçlıkların içerisindedir. 19 yüzyılın son dönemlerine kadar mevcudiyetini muhafaza etmiştir[369].

Bu hamamların dışında 19 yüzyılda faal olduğu anlaşılan diğer hamamlar ise şunlardır[370].

Yeni Hamam (Esediye Mahallesinde), Kalealtı Hamamı (Süryani Mahallesinde), Şehroz Hamamı, Hacı Yunus Hamamı, Paşa Hamamı.

---

368 *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, s. 171.

369 İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I , s. 362.

370 İshak Sunguroğlu *Harput Yollarında* isimli eserinde kendi hatırladığı hamamları yazmış olduğu için bu hamamları belirtmekte lüzum görüyoruz.

6- Kiliseler

a- Sürp Agop Kilisesi

Şehroz mahallesinde bulunan ve Harput'un büyük kiliselerinden biri olup 500- 600 kişilik bir kapasiteye sahiptir[371]. 1859 yılında tamir edilmesi için izin verilen[372] bu kilise 20. yüzyılın başlarında yıkılmış olmalıdır.

b- Sürp Karabet Kilisesi

Gürcübey Mahallesinde bulunan kilise Ermeni cemaatinin ibadethanesiydi. 1850 yılı başlarında tamiri için izin alınmış olunmasına rağmen bina yıkılarak civarındaki arsaların da dahil edilmesiyle genişletilmeye çalışılmıştı. Bu genişletme çalışması Harputlu müslüman ahali tarafından tepkiyle karşılanmış ve Valinin yardımcı olmamasından dolayı bu konunun halli için İstanbul'a temsilciler bile gönderilmişti. Yapılan girişimler sonucu kilisenin inşaatının durdurularak yıkılmasına karar verilmişti[373]. Halkın ise Harput Valisinden şikayeti hususunda bir bilgi maalesef elimize geçmedi yalnız Vali Osman Nuri Paşa'nın19 Haziran 1850 tarihli tahriratından *kilisenin tamiratı sırasında müslüman ahalinin müdahale ettiği konusunun bir dedikodudan ibaret olduğunu* belirtmesi de ilgi çekicidir[374].

371İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I , s. 343.
372BA, *İrade Hariciye*, 9700.
373BA, *İrade Meclis-i Vala*, 7653.
374BA, *A.MKT. UM*, Dosya 20 , Sıra 46.

Yeniden inşası engellenen bu kilise II. Meşrutiyetin ilanından sonra bitişiğinde okul binaları ve papaz evleri de eklenerek daha büyük şekilde inşa edilmiştir.

c- Yakubi (Meryem Ana) Kilisesi

Süryani Mahallesinde olup kalenin alt tarafında kayalıklara bitişik bir kilisedir. Evliya Çelebinin *kaleden eski bir yapıdır* (Bu konuda salnamelerde de aynı bilgi vardır) dediği bu kilisenin yapım tarihi 179 yılı olarak söylenmektedir[375]. 1837 yılında bu kilisede görevli ruhban ve papazların bulunduğunu ve bunların bahçelerini ve ekinlerini sulamak amacıyla eskiden beri kullandıkları bir su kaynağının olduğunu öğreniyoruz[376]. Bu kilise için Nisan1856 tarihili bir irade ile tamiratına izin verilmiştir. Dış görünüş itibariyle günümüzde sağlam olan kilisenin içerisi harap bir vaziyette olup kitabelerinin tümü yok edilmiştir[377].

Bu kiliselerin haricinde Harput'ta mevcut diğer kiliseler ise şunlardı.

Gürcübey Mahallesinde İğdeli Kilise, Şehroz Mahallesinde Amerikalıların 1909 yılında inşa ettikleri Protestan Kilisesi, Kale Meydanında Fransızlar tarafından yaptırılan Katolik Kilisesi, Asuri (Süryani) Mahallesindeki Süryani Kilisesi ile Mar Şamun Kilisesi ve Sinabut Mahallesinde Sinabut Kilisesi[378].

---

[375]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I , s. 350.

[376]BA, *Cevdet Adliye*, 1486. (Belgede papazların kullandığı bu suya kimsenin dahl ve taarruzda bulunmaması isteniyor)

[377]Yakubi Kilisesinde bulunan kitabeler hakkında bkz. İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I , s. 349-356.

[378]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. I , s. 347, 348, 349.

IV- ÇARŞILAR VE HANLAR

1310 (1892/93) Tarihli Mamuretü'l-aziz salnamesinde Harput'ta 20 han ve 800 dükkanın varlığından sözedilmektedir. Hanların büyüklüğünü ve mevkilerini tespit edebilmek mümkün olamadı. Tespit edebildiğimiz hanların isimlerini ise ancak tereke kayıtlarından elde edebildik. Esnafların ise mesleklerine göre belli sokaklarda toplandıkları ve bir çarşı oluşturdukları göze çarpmaktadır. Bu meslek guruplarına ait sokak veya çarşıların isimlerini tespit edebildiklerimizden bazıları şunlardır[379].

- Attarlar Çarşısı
- Eskiciler Çarşısı
-Terziler Sokağı
- Yukarı Dikiciler Çarşısı
- Çakucular Sokağı
-Sarraçlar Sokağı
- Demirciler Çarşısı
- Yemeniciler Çarşısı
- Saman Pazarı
- Kasaphane
- Hıyarcılar Çarşısı
- Maçlıoğlu Hanı
- İpli Han
-Aşağı Han

---

[379]Bu bilgiler öncelikli olarak Harput Şer'iyye Sicilleri olmak üzere, çeşitli tarihlere ait salnameler ve İshak Sunguroğlunun eserinden elde edilmiştir.

V- MEZRA'ADAKİ MÜLKİ VE ASKERİ BİNALAR

1- Hükümet Konağı

Harput şehrinin Diyarbakır Valisi Mehmet Reşit Paşa döneminden itibaren tedricen aşağıdaki ovaya yani mezra'a 'ya taşınmaya başlaması, beraberinde Harput'un yok olmasını da getiriyor, artık yapılan tüm resmi binalar bu ova üzerinde bina edilmeye başlanıyordu.

1834 yılında Diyarbakır Valisi olarak atanan Mehmet Reşit Paşa Mezra'da Çötelizadelere ait Iğiki köyündeki (Bugün Aksaray Mahallesinin bulunduğu bölge) bir konağa yerleşerek bu binayı hükümet konağı olarak kullanmaya başlamıştı[380]. Bu konağın kullanılmasından başka yine aynı köy civarında bir hastahanenin de inşasına başlanmıştır[381]. Bu binalardan haricinde Hüseynik köyü civarındaki bölgede askeri kışla ve büyük bir cephanelik inşaatının temelleri atılmıştır[382].

Reşit Paşanın ölümünden sonra Eyalet Valisi olan Hafız Mehmet Paşa ise bu konağı Çötelizadelerden satın alarak binayı resmileştirmiştir[383]. Ayrıca Reşit Paşa döneminde inşalarına başlanan binalar da Hafız Paşa döneminde bitirilmiş olmalıdır. 1844 yılına gelindiğinde Hükümet Konağı çalışan görevlilerin çokluğundan dolayı yetersiz kaldığından genişletilip yeniden inşası gerekmiştir. Bu bakımdan Diyarbakır Müşiri bulunan İsmail Paşa bir takım girişimlerde

---

[380] *1301 ve 1310 Tarihli Ma'muratü'l- Aziz Salnameleri.* ; J. H. Kramers; "Kharput", *The Encyclopaedia of İslam* , Volume II, Leiden 1983, s. 915.

[381] Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s.111.

[382] *1301 Tarihli Ma'muratü'l- Aziz Salnamesi.*

[383] BA, *İrade Meclis-i Vala*, 1081.

bulunarak 60.000 kuruş mukabilinde konağın genişletilip yenilenmesine muvaffak olmuştur[384].

Hükümet konağını 1856 yılında tekrar tamire muhtaç kalmış, bu bakımdan bir ihale açılarak 20200 kuruş bedelle tamir edilmesi için irade çıkmıştır[385]. Ancak 1856 yılında tamir edilen hükümet konağı 1858 yılı ocak ayı başlarında çıkan bir yangın neticesinde tamamen yanmıştır[386]. 27 Ağustos 1860 tarihinde Harput Meclisinin aldığı bir karar doğrultusunda 13719,5 kuruş karşılığında bina tekrar tamir edilmeye başlanmıştır[387].

2- Kışla ve Askeri Hastane

Mehmet Reşit Paşa döneminde yapımlarına başlanan Hüseynik köyü civarındaki 6000 kişiyi barındıracak büyüklükteki kışla[388] ve cephanelik ile Iğiki köyü civarındaki hastanenin dışında 1845 yılında bu bölgede yeni bir askeri kışla ve hastanenin yapılması kararlaştırıldığından Mayıs ayı içerisinde Saray adı verilen[389] (Çatal Mezra') civarda dört dönüm arazi istimlak edilerek arsa temin edilmişti[390]. Yeni kışlanın yapımı devam ederken kışla inşaatının yakınlarında Hastanenin de keşifleri yapılmaya başlanmıştı[391]. Bunun

---

[384]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 1081. ; BA, Mühimme, 255 , Hüküm, 771.

[385]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 15062.

[386]BA, *İrade Dahiliye*, 27056.

[387]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 19247.

[388]Helmut von Moltke; *Feldmereşal Helmut Von Moltke'nin Türkiye Mektupları* , (Çeviren: Hayrullah Örs) , İstanbul, 1969.

[389]Saray adı verilen bölge bugün Saray Camisi ile eski sebze halinin arasında kalan mevki ve civarı olup bu mahalleye Sarayatik denilmesinin de sebebi olarak gösterilmektedir. Bkz. Cenani Dökmeci; "Mamuratü'l-aziz", *Yeni Fırat*, Sayı 24, Haziran 1964.

[390]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 69.

[391]BA, *Cevdet Askeri*, 44749.

yanında M. Reşit Paşa zamanında Hüseynikte yaptırılan ve yıpranmış bir halde bulunan kışlanın da tamiratı yapılmaktaydı[392].

1846 yılında Anadolu Ordu Merkezi olan Harput'ta Ordu Müşirliğinin kullanması amacıyla yine Saray denilen bölgede bir konak satın alınmıştı [393]. Satın alınan konak bir takım düzenleme ve genişletme çalışmalarıyla Ordu Müşirliği hizmetine verilmiş[394], böylelikle Anadolu Ordusunun bütün binaları bu bölgede toplanmıştı.

Çatal Mezrası adı verilen mevkideki askeri kışlanın, bir alay piyade, bir bölük topçu ve bir bölük süvari askerinin ikametlerine yeterli olacak şekilde yapılması, kışla inşaatıyla birlikte içerisine bir hamam ve bir mekteb-i idadininde eklenmesi uygun görüldüğü hususunda 27 Mayıs 1847 tarihinde irade çıkmıştı[395]. Bu iradede belirtildiği üzere eski kışla da bir alay piyade ve bir bölük topçu askerini alacak şekilde genişletilecekti.

8 Ağustos 1847 tarihli bir fermanda yapılacak binaların kargir olarak planlandığını ve kerestelerininde Murat nehri vasıtasıyla Kemah ve Gürcanis kazalarından getirileceği belirtilmekteydi. Ayrıca inşaatlara nezaret etmesi amacıyla İstanbul'dan maliye Nezareti çalışanlarından bir memur görevlendirilmişti. Fermanda en son olarak bu konu hakkında ahaliden bir habbe dahi istenmemesi tenbih ediliyordu[396].

Ancak 1847 yılının Aralık ayında bu binaların tehir edilmesi, gönderilen memurların geri gelmesi hususunda bir irade çıkmıştır. Bu

---

[392]BA, *Cevdet Maliye*, 12832.
[393]BA, *A. MKT.* Dosya 50 , Sıra 47. ;
[394]BA, *A.MKT. MVL*, Dosya 3 , Sıra 7.
[395]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 2090.
[396]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.* , s.213.

inşaatların durdurulma sebebi bu iradede tam olarak belirtilmemiş ancak *Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa hazretlerinin vaki olan ifadeleri üzerine* denilerek tehir kararı alınmıştır[397].

19 Mayıs 1848 tarihli bir tahrirattan Harput'ta yapılacak kışla ve hastanenin mevkilerini kontrol etmesi amacıyla bir doktor görevlendirildiğini ve inşaat faaliyetlerinin yeniden başladığını öğreniyoruz[398].

Reşit Paşa Zamanında yapılan ve Hüseynik köyü civarındaki kışlanın tamiratının ise ancak 1853 yılında 33800 kuruş masrafla yapılabildiğini görüyoruz[399].

Bu binalar haricinde Mezra'da mevcudiyetini tespit ettiğimiz ancak daha fazla bilgi elde edemediğimiz bazı resmi binalar ise şunlardır.

Harput Eyaleti varidatının ita olunmasından sonra zahirenin telef olmaması için 1852 yılında 69000 kuruş masrafla yaptırılan bir zahire anbarı[400].

1872 yılında inşaatı tamamlanan masrafı belediye gelirlerinden karşılanan bir cezaevi[401].

---

[397]BA, *İrade Dahiliye*, 8427
[398]BA, *A. MKT.* Dosya 29 , Sıra 32.
[399]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 9500 .
[400]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 9449.
[401]BA, *İrade Dahiliye*, 56042.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı şehirlerinin nüfusu hakkında kesin bir bilgi elde etmek oldukça zordur. Zira 1831 yılına kadar Osmanlı Devleti genel bir nüfus sayımı yapmamış önceleri hakimiyeti altındaki toprakların kullanımını ve bunlara bağlı olarak asker alma, vergi toplama gibi temel bazı meselelerde kolaylık sağlamak amacıyla tahrirler, daha sonraki tarihlerde de değişik isimler altında (Avarız Defterleri, Maliyeden müdevver Defterleri, Tımar Tevcih Defterleri vb.) çeşitli istatistikler yaptırmışlardır. Bu türlü defterlerden nüfus hesaplamaları yapabilmek mümkün olup, çıkan sonuçlar ihtimalli olmaktadır.

Nüfus araştırmaları ile ilgili olarak biraz önce bahsettiğimiz tahrir defterlerinde yer alan *hane*, *mücerred* ve *bennak* sayıları ile daha sonraki dönemlerde şer'iyye sicillerinde de bulunan *avarız hane sayıları* [402] önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Avarız hane sayılarının nüfus haricinde hane sayılarında bile bir kesinlik ifade etmediğinden dolayı yapılan tahmini nüfus hesaplamalarında az da olsa bir yanılma payı olmaktadır[403]. Ancak 19. yüzyıldan itibaren yapılan nüfus sayımlarında

---

[402] *Avarız ve Avarız Hanesi* ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfü Barkan; "Avarız", *İ.A.* , C. 2, İst. 1988, s. 13-19.

[403] Avarız hane sayılarının nüfus araştırmalarında kullanılmalarıyla ilgili olarak bkz. Rifat Özdemir; "Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demoğrafik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler",*X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (22-26 Eylül 1986) Ankara 1993, s. 1581-1613.

sadece erkek nüfusun sayılması ise nispeten bu döneme ait verilen rakamları gerçeğe daha yakın kılmaktadır.

Harput Şehrinin nüfusunu tespit etmeye çalışırken Harput üzerine yapılmış olan çalışmalardan istifade edeceğiz. Bunların haricinde gerek Başbakanlık Arşivinden ve gerekse Salnamelerden elde ettiğimiz bilgileri kullanarak bir sonuca gitmeye çalışacağız. Bunun yanında yabancı araştırmacıların vermiş oldukları bilgiler de değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

I- 16. YÜZYILDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU

Harput Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra 16. yüzyıl boyunca üç ayrı tahrire tabi tutulmuştur (1518, 1523, 1566). Bu tahrirlerde düzenlenen defterler üzerinde yapılan araştırmada hane sayıları üzerinden nüfus tespiti yapılmıştır[404]. Bu araştırmada nüfus tespit edilirken her hane 7 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu rakam araştırmacılar tarafından sabit bir sayı olarak kullanılmayıp her haneyi 5 veya 6 olarak da kabul eden araştırmacılar da mevcuttur.

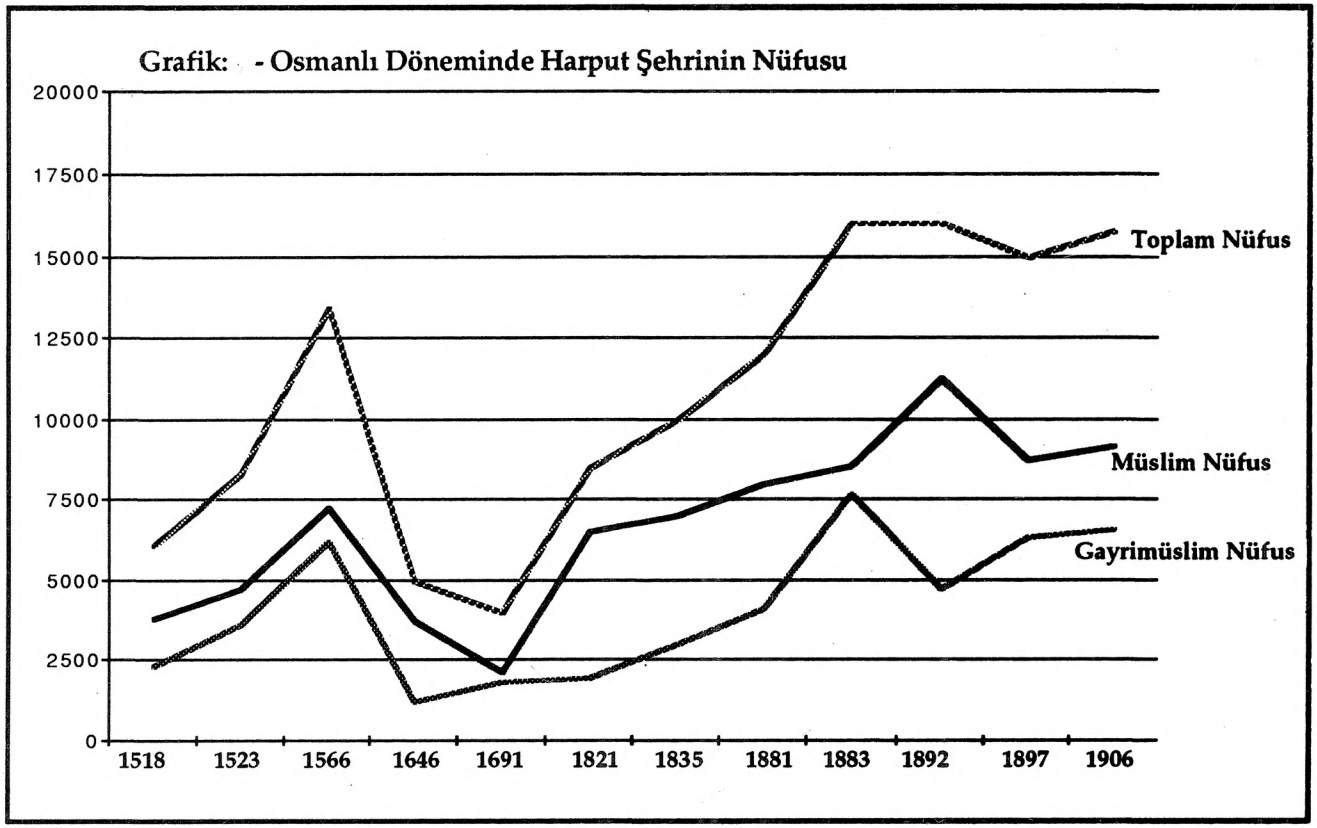
Bu araştırmaya göre, hane sayılarından yola çıkılarak Harput şehrinin tespit edilen nüfusu aşağıdaki tablodaki (Tablo 14) gibidir[405].

Tablo: 14- 1518-1523 ve 1566 Tahrirlerine göre Harput Şehrinin Nüfusu

	1518	1523	1566
MUSLİM NUFUS	3775	4729	7247
G.MUSLİM NUFUS	2287	3630	6190
TOPLAM	6062	8350	13437

[404]Bkz. Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ank. 1989, s.55-89.

[405]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput* , s.60.

Grafik: - Osmanlı Döneminde Harput Şehrinin Nüfusu
20000
17500
15000
12500
10000
7500
5000
2500
0
1518
1523
1566
1646
1691
1821
1835
1881
1883
1892
1897
1906
Toplam Nüfus
Müslim Nüfus
Gayrimüslim Nüfus

Bu tabloda dikkat çeken ilk husus hem müslim hem de gayrimüslim nüfusun artış oranlarıdır. Şehir nüfusu 1518'den 1566'ya gelinceye kadar yaklaşık %120 oranında artış göstermiştir. Bu artış yaklaşık olarak müslim nüfusta %90, Ermeni, Rum ve Süryani olarak adlandırılan gayrimüslim nüfusta ise %170 olarak gerçekleşmiştir. 1566 yılında müslim nüfus toplam nüfusun %54'ünü teşkil etmekteydi. Gerek müslim gerekse gayrimüslim nüfustaki bu artış oranları diğer bir Anadolu şehri olan Diyarbakır'da da görülmektedir. Diyarbakır nüfusu 1518'de 12000 civarlarından 1564 tarihinde 23000'e çıkmıştır[406].

Harput şehri ile birlikte sancağa bağlı olan köylerindeki nüfusun toplamının ise tahrirlerdeki hane sayılarından yararlanılarak elde edilen toplamı şöyledir.

Tablo: 15- 1518, 1523 ve 1566 Tahrirlerine göre Harput Sancağının Nüfusu[407]

	1518	1523	1566
MÜSLİM NÜFUS	14615	28510	57404
GAYRİMÜSLİM NÜFUS	10353	22419	44214
TOPLAM	24968	50929	101618

Harput Sancağının toplam nüfusundaki artışın köylerde daha yüksek olarak gerçekleştiği görülmektedir. Şehirde 1518'den 1566'ya kadar % 170 olarak artan müslim ve gayrimüslim nüfus köylerle beraber %307 oranında artmıştır. Bu artışın sebebi çevre sancaklar halkının Harput'a yerleşmesi ve ilk yapılan tahrirde ahalinin vergi mükellefi olmadığı için bölgeyi terkettiği şeklinde açıklanmaktadır[408].

---

[406]İbrahim Yılmazçelik; *Diyarbakır*, s. 194.
[407]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput* , s.73.
[408]Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput* , s.85.

II- 17. YÜZYILDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU

1646 tarihli bir avarız defteri üzerinde yapılan diğer bir çalışmada[409] Harput şehrinin toplam nüfusunun 5000 civarında olduğu belirtilmektedir. 16 yüzyıldaki rakamlara göre nüfusun bu tarihlerde hayli düşdüğü görülmektedir. Bu defterdeki bilgilere göre 16. yüzyılda daha az olan müslüman nüfus sayısının toplam nüfus içerisindeki oranı %75'e yükselmiştir.

Nüfustaki azalmanın sebebi, bu tarihe kadar ticaret yolu üzerinde bulunan bir şehir olan Harput'un, Avrupa devletlerinin deniz ticaretini ele geçirmelerinden dolayı bu özelliğini kaybederek ekonomik darboğaza düşmesi ve celali isyanları ile birlikte gittikçe ağırlaşan vergiler olarak gösterilmektedir[410].

17 yüzyılın başlarında Harput'u gezen yabancı seyyahlardan Polonyalı Simeon gayrimüslim nüfusun yoğun bir şekilde buradan göç ettiğini yazmaktadır[411]. Bu defterdeki rakamlar da seyyahın dediklerini doğrular mahiyettedir.

16. yüzyıldan 17. yüzyıla gelinceye kadar şehir nüfusunun azalması, devam etmiştir. 1691 tarihli bir Harput şer'iyye sicili üzerinde yapılan bir çalışmada 17. yüzyılda 5000 civarında olduğu tespit edilen şehir nüfusunun bu tarihte (her hane 7 rakamı ile çarpıldığında) 4000'e

---

[409]Mehmet Ali Ünal; "1056-1646 Tarihli Avarız Defterine göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, C. LI, Sayı 199, Ankara 1987, s.119-129. (Şehrin nüfusu hesaplanırken her hane yine 7 kişi olarak hesap edilmiştir)

[410]Mehmet Ali Ünal; "1056-1646 Tarihli Avarız Defterine göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, C. LI, Sayı 199, Ankara 1987, s.128.

[411]Hırant Andreasyan; *Polonyalı Simeon'un Seyehatnamesi 1608- 1619*, İstanbul 1964, s. 91.

kadar düştüğü tespit edilmektedir[412]. Bu çalışmada tespit edilen nüfus toplamı şu şekildedir (Bkz Tablo 16).

Tablo: 16- 1691 Yılında Harput Şehrinin Nüfusu

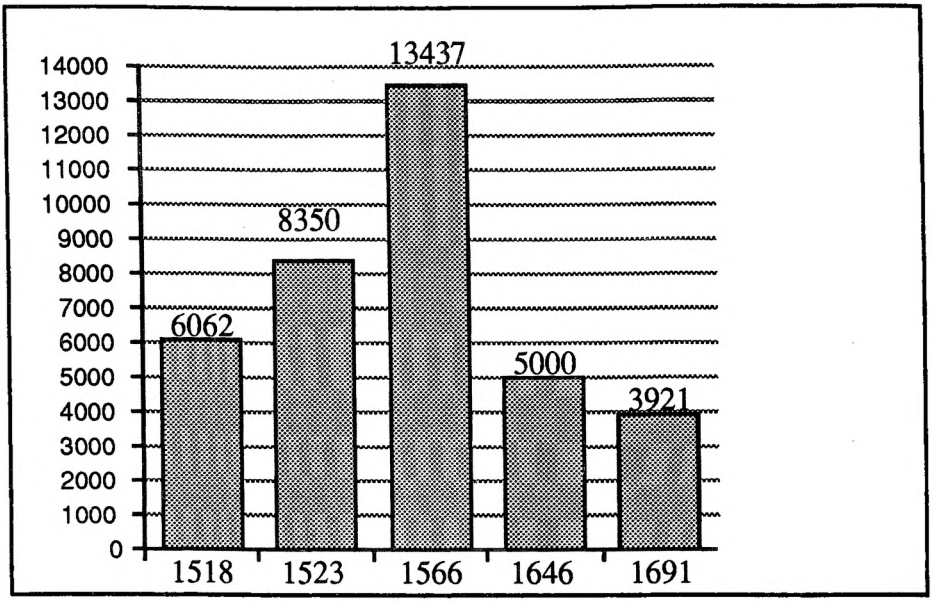
MAHALLE ADI	NÜFUSU
Ahmed Beğ Mahallesi	211
Hoca Mescid Mahallesi	211
Alaca Mescid Mahallesi	176
Mescid-i Saray Mahallesi	246
Cami-i Zahiriye Mahallesi	70
Mescid-i Müderris Mahallesi	35
Cami-i Kebir Mahallesi	35
Cami-i Meydan Mahallesi	53
Cami-i Arslaniye (Esediye) Mahallesi	475
Ahi Musa Mahallesi	105
Mescid-i Ortak Mahallesi	141
Mescid-i Hacı Mahallesi	105
Mescid-i Karasofu Mahallesi	246
TOPLAM	**2109**
Şehroz Mahallesi (Gayrimüslim)	704
Gürcü Beğ Mahallesi (Gayrimüslim)	915
Sinabud Mahallesi (Gayrimüslim)	193
TOPLAM	**1812**
GENEL TOPLAM	**3921**
KOYLERDEKİ NÜFUS	16181
SANCAK TOPLAM NÜFUSU	**20102**

Harput şehrinin nüfusundaki azalma görüldüğü gibi hızla devam etmiştir. Bu azalmadaki faktörler biraz önce bahsettiğimiz nedenlerden farklı olmasa gerektir. Ancak buna Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi zorlukları da ilave etmek lazımdır.

---

[412]Erdinç Gülcü; *391 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1691-1692* , (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1993.

Grafik 1- 1518- 1691 Yılları Arasında Harput Şehrinin Nüfusu

1691'de şehrin 3921 kişiden oluşan nüfusunun %53'ünü müslüman halk teşkil etmektedir (Tablo: 17). 1646 yılındaki nüfus sayısıyla karşılaştırıldığında gayrimüslim nüfusun müslim nüfusa göre daha fazla arttığı görülmektedir.

Tablo: 17- Müslim ve Gayrimüslim Nüfusun Şehir Nüfusuna Oranları

	1518	1523	1566	1646	1691
MÜSLİM	62	57	54	75	53
GAYRİMÜSLİM	38	43	46	25	47

1646'da %25 olan Gayrimüslim nüfus oranının 1691'de %47'ye yükselmiştir. Gayrimüslim nüfus oranındaki bu artışı bu kesimin

nüfusunun artmasından ziyade müslüman ahalinin göç etme ihtimaline bağlamak daha doğru olacaktır kanaatindeyiz.

III- 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU

Osmanlı Devlet yönetimi nüfusun muhafazası ve çoğalması hususunda büyük bir titizlik göstermekteydi. Nüfusun sürekli artması için her türlü çabayı harcıyor ve bu hususta çeşitli kanunlar çıkarıyor, fermanlar yayınlanıyordu. Mesela gençlerin evlenebilmesi bakımından en büyük engel olarak görülen başlık parasının kaldırılması için bir çok ferman eyalet ve sancaklara gönderilmiştir. Bu fermanlarda başlık parasının külliyen kaldırıldığı vurgulanıp kız babalarının bir akçe dahi talep etmemesi istenmekteydi[413]. Hatta evlenecek çağa gelmiş olup da evlenemeyen kişilerin tespit edilip, sebeblerinin araştırılması dahi istenmekteydi[414]. Diğer taraftan nüfus azalmasının sebeblerinden biri olarak görülen *ıskât-ı cenin'* in [415] yasaklandığı ve cezai müeyyideler getirildiği de görülmektedir[416].

18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Harput özellikle Maden-i Hümayun Emanetinin kurulmasıyla birlikte ekonomik bir rahatlığa kavuşmuştur.Ergani ve Keban maden işletmelerinin arasında olmasından dolayı olsa gerek Harput'un önemi artmıştır. 1834 tarihinde Diyarbakır Valisi ve Maden-i Hümayun Emini ünvanıyla atanan

---

[413]BA, *A. MKT. UM.* , Dosya 12 , Sıra 29.

[414]*HŞS.* 389, s. 8. ; İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.* , s. 57.

[415]İsteyerek düşük yapmak manasına gelmekle birlikte bu fiil çoğu zaman annenin de ölümüne sebeb olduğu için kaybedilen insan sayısı iki olarak düşünülmelidir.

[416]Osmanlı Devletinde nüfusun korunma çabaları ve ıskat-ı cenin hakkında bkz. Mustafa Öztürk; "Osmanlı Döneminde Iskat-ı Ceninin Yeri ve Hükmü", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* , C. 1, Sayı 1, Elazığ, 1987, s. 199-208.

Mehmed Reşid Paşanın Diyarbakır yerine Harput'u merkez seçmesi Harput için tarihi bir dönemeç olmuştur[417]. Bu bakımdan olsa gerek Harput şehrinin nüfusu da geçmiş dönemlere nazaran artmaya başlamıştır.

19. yüzyılla ilgili olarak elimizde bulunan gerek nüfus defteri gerekse hane sayılarını belirten belgelerdeki bilgileri tarihleri itibariyle değerlendirerek vermeye çalışacağız.

1- 1821 Yılında Nüfus

19. yüzyılda Harput şehrinin nüfusunu hakkında ilk olarak 398 numaralı Harput şer'iyye sicilinde kayıtlı tevzi defterinden faydalanacağız[418]. Harput Sancağından toplanan askerlerin harcırahlarını karşılamak için şehir halkından toplanacak olan masrafın tevziatının yapıldığı 1237 (1821/22) tarihli bu belgede Harput'un mahalleleri ve mevcut olan hane sayıları belirtilmektedir (Bkz. Tablo 18). Biz bu belgede belirtilen hane sayılarını 6 ve 7 kişi olarak ayrı ayrı hesaplamayı uygun bulduk.

---

[417]Bkz. Bu kitabın İdare Bölümü, Sancak İdaresi kısmı.
[418]Fahrettin Tızlak; *398 Numaralı HŞS.*, s.320.

Tablo: 18- 1821 yılında Harput Şehrinin Nüfusu (Müslüman Nüfus)

Mahallesi	Hane Sayısı	Hane x 6	Hane x 7
Müderris	26	156	182
Zahiriyye	27	162	189
Ahi Musa	28	168	196
Kale	29	174	203
Hacı Mescid	31	186	217
Ortak	31	186	217
Ebu Tahir	36	216	252
Esediye	38	228	266
Kurşûnî	42	252	294
Ahmed Bey	47	282	329
Alaca Mescid	60	360	420
Hoca Mescid	90	540	630
Sara Hatun	96	576	672
Cami-i Kebir	99	594	693
Ağa	115	690	805
Meydan	202	1212	1414
TOPLAM	**997**	**5982**	**6979**

Görüldüğü üzere, bu tevzii defterinde yer alan mahalleler içerisinde gayrimüslim mahalleleri yoktur. Bundan dolayı bu tarihdeki gayrimüslim nüfus hakkında bir bilgi veremiyoruz. Ancak Harput nüfusu 6000- 7000 arasında olup (Müslüman nüfus) bu rakam 18. yüzyıl başına göre müslim nüfus açısından %200 oranında artış demektir. Görüleceği üzere bu nüfus artışı daha sonraki yılarda da artmaya devam edecektir.

2- 1830'lu Yıllarda Nüfus

II. Mahmut döneminde 1830 yılında bütün devleti kapsayacak bir nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştı. Bu sayımda askerlik hizmetine alınmalarından olsa gerek sadece erkek nüfus sayılacaktı. Gereken talimatnameler çıkarılıp, sayım hazırlıklarına başlandı. İlk olarak sayım sonuçlarının değerlendirilmesi için *Ceride Nezareti* kuruldu. Sancak merkezlerinde ise bu nezarete bağlı olarak çalışacak olan *Defter Nazırlıkları* kurumu oluşturuldu. Defter Nazırlarının görevleri sancakda doğan, ölen, göç eden veya sancağa gelip yerleşenlerin kayıtlarını günü gününe tutmaktı. Bunlardan başka mürûr tezkeresi verme görevi de Defter Nazırına aitti[419].

1830 yılında karara bağlanan ve 1831 yılında ise uygulamasına geçilen nüfus sayımının Harput'ta kaç yılında yapıldığına dair bir bilgi elimizde yoktur. Ancak Başbakanlık Arşivinde *Bab-ı Defterî Ceride Odası* Kataloğunda kayıtlı Harput ve Arapkir'e ait tarihsiz bir nüfus icmâl defteri bulunmaktadır[420]. Bu defter büyük bir ihtimalle bu karardan sonra yapılan bir nüfus sayımına ait olmalıdır. Zira bu katalogda yer alan çeşitli sancakların nüfuslarının yer aldığı 39 adet defterin tarihleri 1798-1839 (1213-1255) yıllarını ihtiva etmektedir[421]. Bu defterin tarihi olmamakla birlikte bazı hususlar, dönem olarak bazı ipuçları vermektedir. Mesela defterde *Harput Eyaleti* teriminin geçmemesi Harput'un bu dönemde Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak olduğu ve dolayısıyla 1845 yılından önce bu sayımın

---

[419]Musa Çadırcı; "1830 Genel Sayımına göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı I, Ankara 1980, s.110-111.

[420]BA, *D. CRD.* , Genel 40721, Özel 845.

[421]*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Md. Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay. No. 5, Ankara 1992, s.252.

yapıldığının göstergesidir. Ayrıca gerek sayfalar içerisinde gerekse genel toplamın yapıldığı sayfada geçen Harput'a bağlı nahiyeler ve zikredilen mahallelerin 1821 tarihli belgedeki mahalleler ile benzerlik arzetmesi de (Bkz. Tablo: 18) bu iddiayı doğrulamaktadır. Bu bilgilerin ışığında defterin yazım tarihinin 1831 ile 1839 yılları arasında olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Defter mufassal bir nüfus sayım defteri olmayıp icmal defteridir. Bu bakımdan diğer mufassal nüfus defterlerinde görülen boy, meslek, fiziki görünüş ve yaş gibi özellikler kaydedilmemiştir. Sadece mahallelerde sakin olan erkek nüfus askere alınma ihtimalinden olsa gerek yaşlarına göre tasnif edilmiştir (Tüvana, Sıbyan, Musin, Nizamiye ve Mahall-i aher gibi). Buna ilave olarak da başka mahallere gidenler de kaydedilmiştir. Her mahallede bulunan erkek nüfus ile birlikte hane sayıları da ayrıca verilmiştir.

Gayrimüslim nüfus ise cizye guruplarına göre yazılmış, ilave olarak çocuklar ve cizye alınacak durumda olmayanlar (Mande), yabancı statüsünde olanlar (Yabanciyân) ve diğer şehirlere gidenler yazılmıştır.

Bu defterin tam metnini vermek yerine örnek olması açısından iki mahalleye ait bilgiyi vererek defterdeki diğer gerekli bilgileri bir tablo (Bkz. Tablo: 19) ve grafik (Bkz. Grafik: 2) halinde vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz .

Mahalle-i Kal'a		Mahalle-i Şehroz	
		Ala	26
Tüvana	24	Evsat	241
Sıbyan	38	Edna	5
Musin	36	Sıbyan	168
Nizamiye	4	Mande	22
Mahall-i aher	5	Muaf-ı bâ- emr-i Ali	1
Yekün	**107**	**Yekün**	**463**
Hane	47	Hane	139

Tablo: 19- 1830'lu Yıllarda Yapılan Nüfus Sayımına Göre Harput'ta Mevcut Hane Sayısı ve Erkek Nüfus.[422]

Mahallesi	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Ağa Mahallesi	130	306
Ahi Musa Mahallesi	53	125
Ahmed Bey Mahallesi	71	142
Alaca Mescid Mahallesi	90	235
Cami-i Kebir Mahallesi	129	295
Ebu Tahir Mahallesi	124	269
Esediye Mahallesi	121	239
Hacılar Mahallesi	90	208
Hoca Mescid Mahallesi	108	261
Kale Mahallesi	47	107
Kara Sofu Mahallesi	32	66
Meydan Mahallesi	267	593

[422]Grafik 4 de bu defterin tarihi 1835 olarak verilmiştir.

Müderris Mahallesi	45	90
Ortak Mahallesi	63	121
Sara Hatun Mahallesi	138	333
Zahiriyye Mahallesi	72	175
MÜSLİM TOPLAMI	**1580**	**3565**
Gürcü Beğ Mah. (Gayrimüslim)	129	469
Çelebi Mah.(Gayrimüslim)	82	236
Sinabut Mah.(Gayrimüslim)	94	318
Asuri Mah.(Gayrimüslim)	61	217
Şehroz Mah. (Gayrimüslim)	139	463
GAYRİMÜSLİM TOPLAMI	**505**	**1703**
GENEL TOPLAM	**2085**	**5268**

Harput şehrindeki erkek nüfusunun üzerine aynı sayıda kadın nüfusu da eklersek sayının 10000'i geçtiği görülmektedir. Hane başına ortalama 5 kişi düşmekte olup bu rakam 1821 tarihli kayıttaki hane sayılarına uygulanırsa (yalnızca müslüman nüfus sayısı bkz. Tablo: 18) 4985 çıkmaktadır.

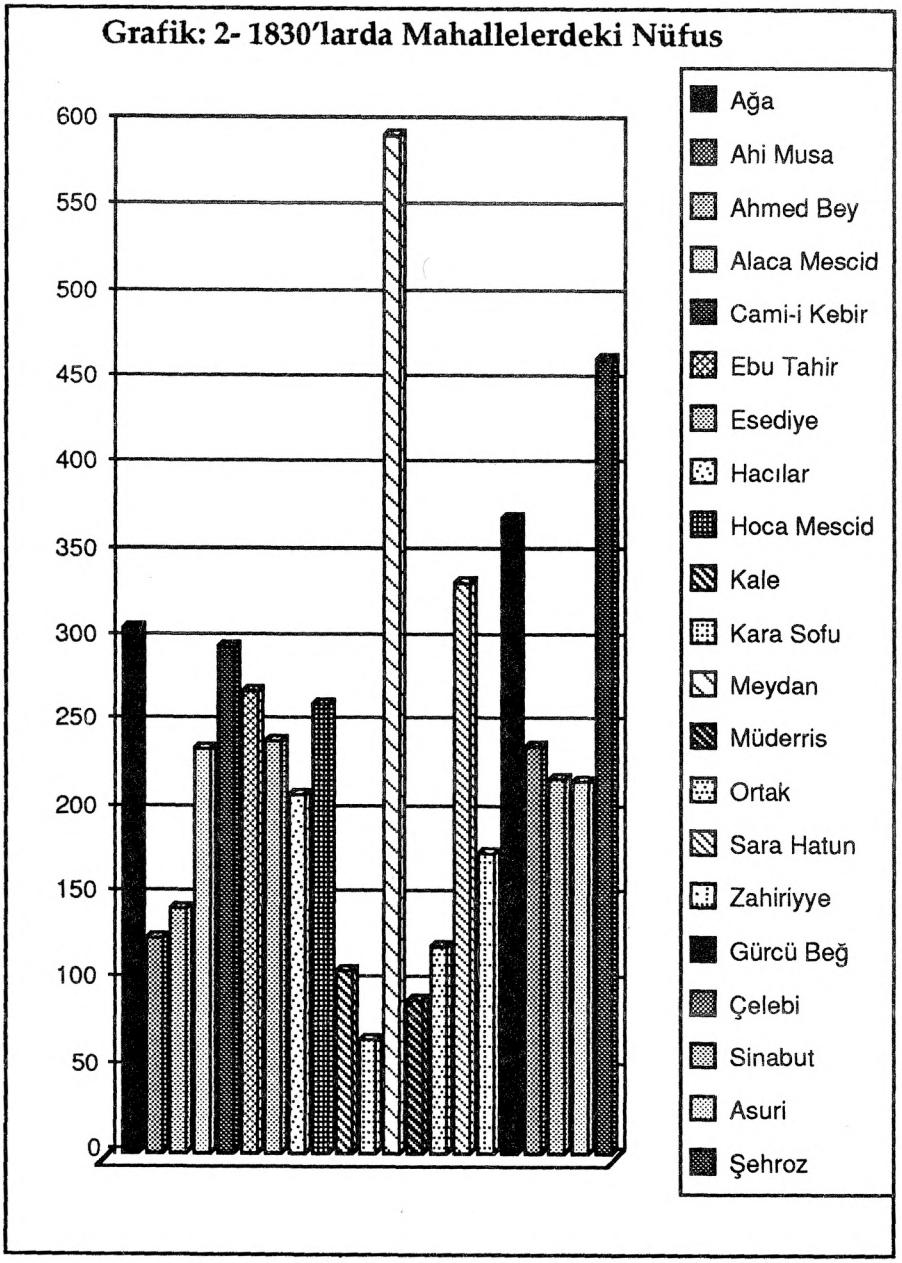
Bu defterdeki rakamlara göre göre 1830'lu yıllarda müslüman nüfus sayısı yaklaşık 7000 olup 1821 nüfusuna göre %40 oranında artış göstermiştir. Bu nüfus artışının kesin sebebi bilinmemekle beraber dönemin olayları gözönüne alındığında bazı ipuçları elde edilebilir. Mesela 1834 yılının Mart ayında Diyarbakır Valiliği ve Maden-i Hümayun eminliğine tayin edilen Mehmed Reşid Paşa'nın atanma sebeblerinden en önemlisi iyi bir asker olmasından dolayı bölgede huzursuzluk yaratan ayaklanma hareketlerini bastırmak ve devlet

otoritesini tesis etmekti[423]. Bu huzursuzluklar ve otorite boşluğunun, kırsal kesimlerdeki ahalinin şehir merkezlerine göç etmelerini teşvik ettiği söylenebilir. Bununla beraber Mehmed Reşid Paşa'nın hükümet merkezi olarak Harput'u seçmesi ve önem vermesinin de şehrin ekonomik ve sosyal hayatına tesir ettiği de muhakkaktır. Bu sebeblerden dolayı şehir nüfusunun arttığı ileri sürülebilir. Ancak daha önceki hane sayılarının tespitinde doğruluk ve kesinlik olmaması ihtimali de olduğundan bu hususu gözardı etmemek gereklidir.

Burada dikkat çeken bir husus vardır ki o da , 1691 yılına kadar 13000'lerden 4000'lere kadar düşüş gösteren nüfusun bu tarihden sonra hızlı bir tırmanışa geçtiğidir. ileride belirtilecek nüfus sayılarında da görülecektir ki bu artış sürekli devam edecektir.

---

423 M. Reşid Paşanın atanması ve bölgedeki ayaklanmalar ile ilgili olarak,bkz. bu kitabın İdare Bölümü *Sancak Yönetimi* kısmı.

Grafik: 2- 1830'larda Mahallelerdeki Nüfus
600
550
500
450
400
350
300
250
200
150
100
50
0
Ağa
Ahi Musa
Ahmed Bey
Alaca Mescid
Cami-i Kebir
Ebu Tahir
Esediye
Hacılar
Hoca Mescid
Kale
Kara Sofu
Meydan
Müderris
Ortak
Sara Hatun
Zahiriyye
Gürcü Beğ
Çelebi
Sinabut
Asuri
Şehroz

Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı yaklaşık %70 olup bu oran hane sayısında %76 olarak biraz daha yükselmektedir. Müslüman nüfusta hane başına ortalama 5 kişi düşerken bu oran gayrimüslimlerde 6 olarak görülmektedir. Yabancı statüsünde bulunup Harput'ta bulunan kişilerin sayısı ise 48'dir. Gayrimüslim nüfusun cizye dağılımları şu şekilde görülmektedir; Ala: 58, Evsat: 886, Edna: 22 olmak üzere toplam 966'dır.

Bu defterin sonundaki sancak erkek nüfusunun toplamı ve dağılımı ise şu şekildedir.

Müslim: 33754, Gayrimüslim: 15790 Toplam erkek nüfus 49544 olup kadın nüfus da eklendiğinde sancak nüfusu 100000'e ulaşmaktadır.

Yukarıdaki bilgileri elde ettiğimiz bu defterin bulunduğu *Bab-ı Defteri Ceride Odası* kataloğunun içerisindeki defterlerin 1798-1839 tarihleri arasında olduğunu söylemiştik. Ancak bu katalog içerisinde yer alan *Harput Eyaletine bağlı kazalarda bulunan hane sayılarını* (Bkz Tablo:20) gösteren defterin tarihi, Harput Eyaletinin kurulmasından sonra olması gerektiği için yukarıdaki tarihlerin dışına çıkmaktadır. Defterin tarihsiz olması bu hususun gözden kaçmasına sebeb olmuş olmalıdır. Hane sayılarını gösteren bu defter Harput Eyaletinin 1845-1859 tarihleri arasındaki idari taksimatına uygun olduğu için büyük bir ihtimalle bu tarihler arasında yazılmıştır[424].

Bu defterde yer alan Harput Eyaletine bağlı kazalar ve hane sayıları ise şu şekildedir.

---

[424]BA, *D. CRD.* , Genel 40719 , Özel 843.

Tablo: 20- Harput Eyaletine tabii Kazalardaki Hane Sayıları

KAZA	HANE SAYISI	HANE X 6
Gerger	-	
Behisni	479	2874
Samsad	554	3324
Ayvalıdere	710	4260
Ebu Tahir	783	4698
Hekimhanı	823	4938
Arguvan	853	5118
Akçadağ	880	5280
Maden-i Keban	900	5400
Ergani	1414	8484
Şiro	1824	10944
Çermik	2068	12408
Maden-i Ergani	2400	14400
Çüngüş	2402	14412
Hısn-ı Mansur	3140	18840
Çemişgezek	3315	18890
Çarsancak	3512	21072
Eğil	3624	21744
Eğin	4343	26058
Malatya	5677	34062
Palu	5906	35436
Siverek	6074	36444
Arabkir	8064	48384
Harput	14715	88290
TOPLAM	**73502**	**445760**

Harput Kazasının hane sayısını hane başına 6 kişi düşünürsek toplam nüfus 88290 olarak çıkmaktadır. Bu rakam biraz önce 1830'lu yıllara ait verdiğimiz rakamdan biraz düşük olmakla birlikte aradaki 12000 kişilik farkın nahiye veya köylerin ait oldukları kazaların değişmelerinden kaynaklanabileceği ihtimali vardır.

Harput Kazası nüfusuyla ilgili bu bilgiyi biraz daha detaylı olarak Cevdet tasnifindeki bir defterde görmekteyiz[425]. Defter yine tarihsiz olmakla birlikte idari yapısından dolayı bu döneme ait olması gerekmektedir. Bu defterdeki rakamlara Harput Kazasının nüfusu şu şekildedir.

Tablo: 21 19. Yüzyıl ortalarında Harput Kazasının Nüfusu

	SAĞİR	KEBİR	TOPLAM
MÜSLİM	10542	18712	29254
GAYRİMÜSLİM	4459	11082	15541
TOPLAM			**44795**

Erkek nüfus sayısına aynı miktarda kadın nüfus eklendiğinde toplam nüfus yaklaşık 90000 olarak çıkmaktadır ki bu rakam biraz önceki 88290 rakamıyla(bkz. Tablo 20) hemen hemen aynıdır.

Harput Eyaletinin nüfusu ise hane başına 6 kişi düşünülürse yaklaşık 440000 civarındadır. Bu toplam haneler içerisine (defterde belirtilmemesine rağmen) gayrimüslim haneler de dahil edilmiş olmalıdır.

Bu dönemlerdeki gayrimüslim nüfus ile ilgili olarak kullanabileceğimiz*Harput Eyaleti cizye dağılımı defterinde* de bilgiler

[425]BA. *Cevdet Dahiliye*, 7077.

mevcuttur[426]. Bu defterin tam metnini iktisat bölümünde verdiğimiz için[427] burada vermeyeceğiz. Bu defterde Harput şehrinin cizye dağılımı verilmemiş ancak sancaklardaki cizye dağılımı ve kazalardaki cizye miktarları belirtilmiştir. Buna göre Harput Sancağına bağlı Harput, Çemişgezek, Eğin, Malatya, Arapkir, Şiro ve Akçadağ'dan müteşekkil kazaların cizye dağılımı şu şekildedir. Ala: 905, Evsat: 17451, Edna: 2402, toplam: 20758. Bu rakamı her ailede 5 kişi olarak düşünüp hesaplarsak, sancak genelinde gayrimüslim nüfusun tahminen 103790 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Harput Kazasının cizyesi toplam miktar olarak verildiği için bir sonuç elde etmek mümkün olmamaktadır.

Harput'ta çeşitli tarihlerde nüfus sayımı yapıldığına dair elimizde bilgiler var ise de bu mufassal nüfus defterleri maalesef günümüze ulaşmamıştır. Elimizde mevcut bazı belgelerden bu sayımlarla ilgili bazı bilgiler elde edebildik.

30 Ekim 1848 tarihli Harput Eyaleti Valisinin tahriratında *....Harput Eyaletindeki elviyeden geri kalan Malatya, Behisni ve Arapkir sancaklarındaki nüfus-ı zükûrun tahrir defterleri gönderilmiş olup, talimatnameye tatbikan nüfus yoklama defterlerinin dört ayda bir gönderileceği...* hususu belirtilmektedir[428]. Görüldüğü gibi bu tarihlerde de Harput'ta bir erkek nüfus sayımı yapılmıştır.

18 Aralık 1848 tarihli bir irade kaydında ise *....Harput Eyaleti dahilindeki Maden-i Hümayun ve Hasan Çelebi ve diğer mahallerin*

---

[426]BA, *Cevdet Dahiliye*, 14542.
[427]Bkz Bu kitabın İktisat bölümü, *Cizye* kısmı Tablo: 41.
[428]BA, *Cevdet Dahiliye*, 13164.

tahrir-i nüfusunun yapıldığına dair.... denilmekte[429] olup Harput Eyaletindeki sayımın devam ettiğini göstermektedir.

Yine 10 Ağustos 1849 tarihli iradede[430] ve 25 Ağustos 1849 tarihli bir tahrirattan[431] anlaşıldığı üzere Harput ve Diyarbakır Eyaletlerinde yapılan nüfus sayımının layıkı ile yapılmadığından bahsedilerek yeniden bir nüfus sayımı yapılacağı belirtilmektedir.

IV- 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA HARPUT ŞEHRİNİN NÜFUSU

1849 yılından sonra yapılan nüfus sayımı defterleri maalesef günümüze ulaşmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yayınlanan vilayet salnamelerinde nüfus sayılarının da verilmesi bu eksikliği gidermektedir. Bunun yanında gerek yabancı yazarların verdiği bilgiler ve gerekse tetkik eserler bu konuyu aydınlatmada yardımcı olmaktadır.

1- 1881 ve 1883 Tarihlerinde Nüfus

Bu döneme ait elimizdeki kaynaklardan ilki 1298 (M. 1881) Tarihli Ma'muratü'l- Aziz Salnamesidir. Bu salnamedeki bilgilere göre (Bkz Tablo: 22) Harput şehrinin toplam nüfusu 5967 olup bu nüfus din ve mezhep yönünden bilgiler vermekte (Bkz. Grafik 3) ve sadece erkek nüfusu ihtiva etmektedir.

---

[429]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 3483.
[430]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 4178.
[431]BA, *A. MKT. MVL.*, Dosya, 18 , Sıra, 11.

Tablo: 22- 1881 Tarihinde Harput Şehrinin Erkek Nüfusu

	Nüfus Sayısı (Erkek)
Müslüman	3896
Ermeni	1567
Protestan	270
Süryani	194
Latin	40
TOPLAM	5967

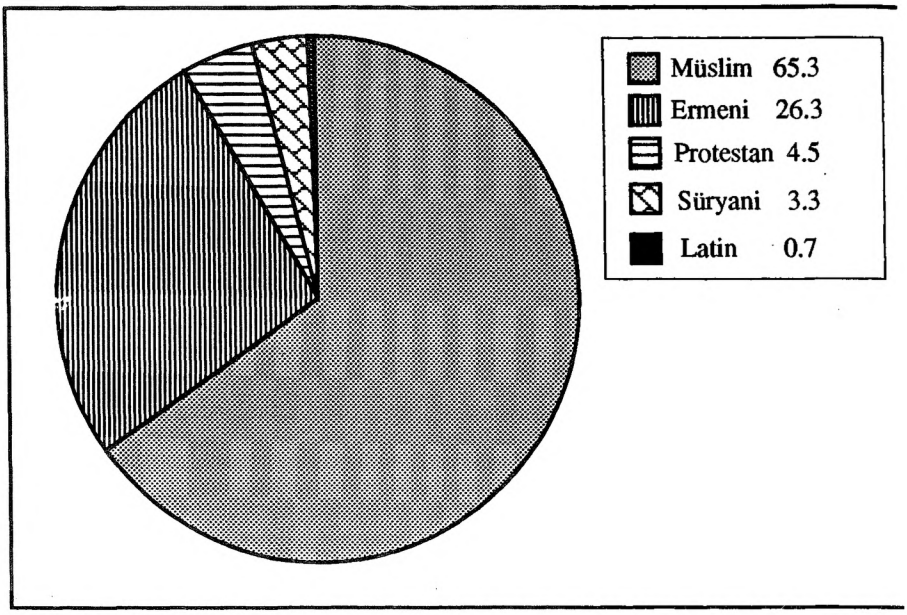
Erkek nüfus üzerine aynı sayıda kadın nüfus sayısı eklenirse yaklaşık nüfus 12000 olarak çıkmaktadır. Bu rakam 1876 yılında İngilterede yayınlanan bir kitaptaki bilgilerle uyum göstermektedir. Turistik amaçla yazılan bu kitapdaki bilgiye göre Harput şehrinde 1720 aile bulunmaktadır[432]. Bu sayı, her ailede 6 kişi düşünülürse yaklaşık 10500 kişi etmektedir.

1298 tarihli salnamedeki bu nüfus sayılarına bakıldığında Harput'taki müslüman nüfus oranının % 65 olduğu ve 1830'larda %70 olan bu oranın pek değişmediği görülmektedir.

---

[432]*Murray's Hand-Book for Travellers in Turkey in Asia*, London, 1876, s. 418.

Grafik-3 Harput Şehrindeki Nüfusun Din ve Mezhep Bakımından Oranları (%)

1301 (M. 1883/84) Tarihli Salnamedeki nüfus sayısına göre Harput şehrinde 4303'ü müslüman ve 3850'si gayrimüslim olmak üzere toplam 8153 erkek nüfus bulunmaktadır[433]. Hane sayısı ise 3297 olarak verilmektedir. Bu hane sayısını 5 ile çarptığımızda 16485 kişi olmaktadır. Bu rakam da erkek nüfusa bir o kadar kadın nüfusu eklendiği takdirde çıkan 16306 rakamına çok yakındır. 1881 yılında 12000 civarında olan nüfusun 16500'lere yükseldiği görülmekte ise de

[433]İshak Sunguroğlu *Harput Yollarında* isimli eserinde verilen bu nüfusun yalnızca erkek nüfusu ihtiva ettiğini fark etmemiş ve hane başına iki kişi düşmesini hayretle karşılayıp bir yanlışlık olduğunu ileri sürmüştür.

1883 tarihindeki bu farklılık Hüseynik köyü ile Saray bölgesinin Harput şehri nüfusu ile birlikte sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Müslim nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı bu rakamlara göre %53'tür. Bir önceki salnamedeki % 65 rakamından %53'e düşmesinin sebebi de yine bu iki bölgede kalabalık olarak yaşayan gayrimüslim nüfustur.

2- 1892 ve 1906 Yıllarında Nüfus

Bu tarihden yaklaşık on yıl sonra yayınlanan 1310 (1892/93) tarihli salnamede ise Harput Şehrinin nüfusu hem kadın hem de erkek olarak verilmiştir. Verilen (kadın nüfus da dahil olmak üzere) nüfus toplamı 30639 olup (Bkz. Tablo: 23) bu rakam daha önceki nüfus sayısından oldukça yüksektir. Bu bakımdan verilen bu sayının sadece Harput'a ait bir nüfus sayımı olduğu belli değildir. Ancak biz yakın bazı köy ve bölgelerin de bu sayımın içinde bulunduğunu zannediyoruz. Çünkü 1325 (M.1907) tarihli salnamede de *Harput kasabasıyla merkez ve Sarını Nahiyeleri* içerisindeki nüfus sayısı aynı rakamlarla verilmiştir.

Tablo: 23- 1892/93 Yılında Harput Şehrinin Nüfusu

	ERKEK	**KADIN**	**TOPLAM**
Müslim	11553	10132	21683
Hristiyan	3514	3390	6904
Katolik	52	61	113
Protestan	605	640	1245
Latin	71	91	162
Süryani	244	288	532
G.müslim Toplamı	4486	4470	8956
TOPLAM	**16039**	**14602**	**30639**

Müslüman nüfusun bu dönemde de toplam nüfus içerisindeki oranını %70'le koruduğu görülmektedir. Fransız araştırmacı Vital Cuinet'in bu dönemlerdeki Harput nüfusu hakkında verdiği rakamlara göre ise (Bkz. Tablo: 24) Harput şehrinin nüfusu 20000'olup bu nüfusun %63'ü müslüman geriye kalanı gayrimüslimdir[434]. Yabancı bir yazarın verdiği rakamın resmi rakamlara bu derece yakın olması ilgi çekicidir.

Tablo:24- Vital Cuinet'e göre Harput Şehrinin Nüfusu

	Müslim	Grigoryen	Protestan	Katolik	Grek-Ortadoks	Toplam
Harput	12600	4850	1845	252	453	**20000**
Mezre	2500	1050	800	453	197	**5000**
Diğer bazı köyler[435]	6900	13870	2220	-	-	**22990**
TOPLAM	**22000**	**19770**	**4865**	**705**	**650**	**47990**

Görüldüğü gibi köylerdeki müslüman nüfusun oranı %30 olarak belirtilmiştir. Merkeze bağlı köyler sadece bu 15 köy olmayıp bunların içinde gayrimüslimlerin yoğun oldukları köyler seçilmiş olmalıdır. Yazar eserinde Harput şehrinin müslim-gayrimüslim oranlarında fazla bir değişiklik yapmamışsa da köylerin nüfus oranlarında büyük farklılıklar vardır. 1301 Tarihli Salnamede köylerdeki toplam 39267 erkek nüfusun 27794'u müslüman 11473'ü ise gayrimüslim olup, müslüman nüfusun oranı yaklaşık %70 olarak görülmektedir. 1310 (1892) tarihli Salnamede ise Ma'muratü'l- Aziz ve köylerinin toplam nüfusu 85541 olarak belirtilerek bu sayının 55759'u müslüman

---

[434]Vital Cuinet; *Turquie D'asie* , Paris 1892, s. 352.

[435]Bu köylerin sayısı 15 olup bunlar: Hüseynik, Kesrik, Sürsürü, Bezmişen, Habusu, İçme, Kuyulu, Perçenç, Hogu, Vertetil, Tadım, Mornik, Ağmezra, Şeyhhacı ve Ahur köyleridir.

29782'si ise gayrimüslim nüfus olarak verilmektedir. Burada müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı ise %65 olarak çıkmaktadır. Görülmektedir eserini hissi duygularla kaleme alan Vital Cuinet'in verdiği rakamlarda gayrimüslim nüfusu olduğundan fazla gösterme çabası vardır. 1897 yılında Mamuratü'l- Aziz Vilayetinin (Malatya ve Dersim de dahil) nüfusu hakkında bilgi veren yabancı bir yazarın eserinde, Vilayet toplam nüfusu 446597 olup, bu nüfusun 66505'i gayrimüslim olarak belirtilmiştir[436]. toplam nüfus içerisinde gayrimüslimlerin oranı %15'e tekabül etmektedir.

1897 tarihli bir resmi nüfus cetveline göre Harput Şehrinin toplam nüfusu (kadın ve erkek) 15070 olup bunun 8736'sı müslüman, 6334'ü ise gayrimüslimdir[437]. Müslüman nüfusun oranı toplam nüfus içerisinde %58 olarak görülmektedir.

1906 yılında Harput Müdde-i Umumisi Yusuf Ziya Bey'in Harput'la ilgili yazdığı risalesinde şehrin nüfusunu da vermiştir[438]. Bu eserde toplam nüfus 15785 olarak verilmiş olup bunun 9222'si müslüman, 6563'ü ise gayrimüslim olarak belirtilmiştir. Bu rakamlara göre şehir nüfusunun yaklaşık %60'ını müslümanlar teşkil etmektedir.

---

[436]Stanford J. Shaw; *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* , London, 1991.

[437]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C. 1, s. 192.

[438]Bu risaleden İshak Sunguroğlu bahsetmektedir (C 1, s. 193). Risalenin akibeti hakkında bir bilgi elde edemediğimiz için hakkında bir değerlendirme yapamıyoruz.

Tablo: 25- 19. Yüzyılın ikinci yarısında Harput Şehrinin Nüfusu

	1881[439]	1883[440]	1892[441]	1897	1906
Müslüman	7792	8606	21683	8736	9222
Gayrimüslim	4142	7700	8956	6334	6563
TOPLAM	11934	16306	30639	15070	15785

Bu tablodan anlaşıldığı üzere Harput şehrinin nüfusu hiç bir zaman 16000'in üzerine çıkmamıştır.

Tablo: 26- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Müslim ve Gayrimüslim Nüfusun Toplam Nüfus içerisindeki Oranları (%)

	1881	1883	1892	1897	1906
Müslüman	65	53	70	58	60
Gayrimüslim	35	47	30	42	40

Gayri müslim nüfusun toplam nüfus içerisinde %30 oranlarından bazı dönemlerde %40-42'lere çıkmasının sebebi ise (Bkz Tablo: 26) Harput ve çevresinde kurulan misyoner okulları olmalıdır. Bu okullar ve bağlı kuruluşlarında gerek çalışanlar gerekse öğrenci olarak okuyanlar gayrimüslim nüfusu sun'i olarak artırmışlardır[442]. Batılı

---

[439]Erkek nüfus üzerine aynı sayıda kadın nüfus eklenerek bu rakam tespit edilmiştir.

[440]Erkek nüfus üzerine aynı sayıda kadın nüfus eklenerek bu rakam tespit edilmiştir. Ayrıca Harput'la birlikte Hüseynik ve Saray bölgeleri de bu sayıma dahildir.

[441]Merkez ve Sarını Nahiyeleri bu nüfusa dahildir. Bu bakımdan grafik 4'de 1892 nüfusu ortalama 16000 olarak alınmıştır.

[442]Bu bölgedeki Misyoner faaliyetleri hakkında bkz. Erdal Açıkses; *Tanzimat Sonrası Harput (Mamuratü'l- Aziz) ' ta Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, (Ank. Ünv. Türk İnk. Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1991.

devletler özellikle Doğu Anadoludaki Ermeni nüfus üzerinde etkili olmaya çalışmışlar ve bu insanları kendi mezheplerine dahil edebilmek için büyük çabalar sarfetmişlerdir. Mesela Amerika Birleşik Devletleri sadece Harput'tan ülkelerine Ermeni nüfusu göç ettiribilmek amacıyla 1890- 1899 yılları arasında her yıl 600000 dolar para harcamışlardır. Bu on yıl içerisinde de bütün Doğu Anadolu bölgesinden 16000 Ermeniyi Amerika'ya götürmüşlerdir[443].

Tablo 27- 1518- 1907 Yılları Arasında Harput Şehrinin Nüfusu

TARİH	MÜSLİM	%	G. MÜSLİM	%	TOPLAM
1518	3775	62	2287	38	6062
1523	4729	57	3630	43	8350
1566	7247	54	1250	46	13437
1646	3750	75	1812	25	5000
1691	2109	53	2800	47	3921
1821	6500	70	3000	30	9300
1835	7000	67	3400	36	10400
1881	8000	65	4100	35	12100
1883	8600	53	7700	47	16300
1892	21683	70	8956	30	30639
1897	8736	58	6334	42	15070
1906	9222	60	6563	40	15785

[443]John A. De Novo; *American İnterest and Policies in the Middle East 1900-1939* , Minneapolis, (USA) 1963, s. 19 ve 56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

I- MÜSLİMLER

Osmanlı şehirlerindeki sosyal grupların en üstünde bulunan yönetici zümresine verilen genel isim *Ehl-i örf* dür. Bu kişiler padişah tarafından atanan ve görev yaptıkları yerlerde devleti temsil eden sınıfı oluşturmaktaydılar. Vali ehl-i örf yani *ümera* zümresinin en üstündeki görevli idi. Harput şehrinde Validen başka bu sınıf içerisindeki sayabileceğimiz diğer yöneticiler, Şehir Kethüdası, İhtisab Nazırı, Defter Nazırı, Mukayyid, Jürnal Katibi, Ayan ve Muhtar' ve diğer resmi görevlilerdir. Tanzimat'ın uygulanışı ile birlikte bu sınıfa yeni görevliler dahil olmuşlardır. Bunlardan tesbit edebildiklerimizden bazıları, Defterdar, Kaza Müdürü, Sandık Emini ve Posta Müdürü'dür[444].

Ehl-i Örf zümresinden başka ilmiyye kökenlilerin oluşturduğu *ehl-i ilm* veya *ehl-i şer'* grubu vardır. Bu grubun içerisinde başta kadı olmak üzere bütün mahkeme görevlileri, Medreselerdeki ilim adamları, müftü, nakibü'l-eşraf kaymakamları bulunmaktaydı. Ayrıca cami, mescid, tekke gibi kurumlarda görev yapanlar da bu grubun içerisinde bulunuyordu. Şehirlerde yaşayan halkın kültürüne ve dinine hizmet

---

[444]Bu görevliler hakkında bkz. bu kitabın İdare Bölümü *Şehir Görevlileri* kısmı.

etmek vazifesini üslenen bu görevlilerin gelir düzeyleri şehir halkına göre yüksek sayılabilir olsa bile yönetici sınıfından daha azdı[445].

Resmi bir görevi olmamakla birlikte tarikat şeyhleri de bu sınıfa dahil edilebilir. Bu sınıfa mensup kişiler devamlı gerek merkez gerekse mahalli yönetimler tarafından korunup gözetilmişlerdir. Nitekim Harput'ta Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden olan Şeyh Osman Efendi, Harput'ta kendisine ait onaltı dükkan ve iki evden oluşan gayrimenkullerinin harap olmasından dolayı mağdur duruma düşmüş. Bunun üzerine İstanbul'a giderek durumunu arzetmiş ve Harput'ta Çamukan Mezrası olarak bilinen mezranın uhdesine verilmesini, bu uygun görülmez ise senelik 3000 kuruş maaş (aylık 250 kuruş) bağlanmasını istemiştir. Şeyhin arzusu 13 Mayıs 1846 tarihinde Meclis-i Vala'da görüşülerek kendisine aylık 200 kuruş (yıllık 2400 kuruş) maaş bağlanması uygun görülmüştür[446].

Yine aynı şekilde Harput'un günümüzde dahi uzun beyaz saçları olmasıyla tanınan ve Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden olan ve 1847 tarihinde Hanege Mescidinde imam olarak görev yapmakta olduğunu tesbit ettiğimiz[447] Saçlı Mehmet Hoca ile ilgili benzer bir durum yaşanmıştır. 23 Temmuz 1851 tarihli bir belgede, Harput ulemasından olan Saçlı Mehmet Efendi'nin geçinebilecek bir maaşı olmadığından zor duruma düştüğünden dolayı Dersaadet'e gidip, halini beyan ettiğini ve bu yardım talebi üzerine kendisine aylık 75 kuruş maaş bağlandığını öğreniyoruz[448].

---

[445]İbrahim Yılmazçelik; *XIX. Yüzyılda Diyarbakır*, s. 502
[446]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 1505.
[447]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.* , s. 250.
[448]BA,*İrade Meclis-i Vala* , 717?.

Devletin bu şeyhlere kendi beyanlarına güvenerek yaptığı yardımlar bu konuda Osmanlı'nın ne kadar duyarlı olduğunun göstergesidir. Din adamlarına özellikle tekke ve zaviyelerdeki şeyhlere devletin bu kadar cömert davranması elbetteki bazı art niyetli kişilerce kötüye kullanılacaktır. Hele hele bu ve benzeri dini şahsiyetlerden vergi alınmaması ve diğer bazı kolaylıklar tekke ve zaviyeleri daha cazip hale getirmiştir. Biraz önce bahsettiğimiz Şeyh Osman Efendi Harput'un merkezinde harap dahi olsa iki ev ve onaltı dükkan sahibi olması oldukça dikkat çekicidir. Buradan iki ihtimalli sonuç çıkarılabilir. birincisi Harput şehri yavaş yavaş aşağı mezraya taşındığı için Harputta bulunan evler ve dükkanlar değerlerini hızla kaybetmiş ve kimse bu gayrimenkullere ilgi göstermemiştir. Böylelikle gayrimenkul sahipleri gözden düşen ve alıcı bulamayan bu mallarını metruk bırakmışlardır. Şeyh Osman Efendi de bu durumdan etkilenmiş ev ve dükkanları kiraya veremeyince mağdur duruma düşmüştür. Bu ihtimali destekler mahiyette bir başka belge de mevcuttur. 1867 tarihli bir sicil kaydında Cami-i Kebir vakfına ait on adet dükkanın kiralarının düşük olmasına rağmen (her biri 70-80 kuruş) yine de talibinin olmadığı, dükkanların boş olmasından dolayı da harap olmaya başladığı ve tamirine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir[449]. İkinci ihtimal ise Şeyh Osman Efendi bu mallarını vakfetmediğine göre devletten biraz destek görmek istemiş ve böyle bir talepte bulunmuştur.

Ehl-i örf ve ehl-i şer dışında diğer bir sosyal grup ise şehrin ileri gelen ailelerine mensup olan *eşraf* veya *ayan* başka bir deyişle *vücuh-ı ahali* de denilen zümredir. Bu kişiler şehir yönetiminde aktif rol üstlenmeseler dahi yönetici sınıfı üzerinde tesirli kişiler olduklarından yönetime etkileri de oluyordu. Gelen ferman suretleri bunlara da

[449] *Ahmet Halaçoğlu; 381 Numaralı HŞS.* , s. 37.

okutulur, eşyalara narh verileceği zaman bu kişilerin bilgi ve görüşlerinden faydalanılır, şehri ilgilendiren meselelerin çözümünde onlardan yardım istenirdi[450]. Bu kişiler ayrıca devlet ve halk arasında asker sağlanması, vergi dağıtımı ve toplanması, zahire ve hayvan toplanması konularında da aracı rolü üstlenmekteydiler[451].

İncelediğimiz dönemde Harput'ta *Ayanlık* ünvanıyla sadece Süleyman Beğ isimli birini görmekteyiz. Süleyman Beğin ayanlığının idari bir görev olduğu anlaşılmaktadır Zira gönderilen ferman veya buyuruldularda onun da ismi diğer görevlilerle beraber zikredilmektedir[452]. Nitekim 21 Ocak 1836 tarihinde görevinde gösterdiği yararlılıklardan bahsedilerek görevi yeniden uzatılmıştır. Buna ilaveten görev sahası dışında bulunan Herdi, Zeyve ve Parçikan Nahiyelerinin bazı işleri de kendisine havale edilmiştir[453].

Bunun dışında Ayan ünvanıyla kimseyi tespit edememiz bu ünvanla başkalarının bulunmadığını ispata şüphesiz yetmemektedir. Burada belirtmek lazımdır ki ayan kelimesi lakab olarak şehrin ileri gelenlerine de söyleniyordu. Bu kişiler yönetime yardım etmelerinin

---

[450]Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılda Ankara*, s. 134.

[451]Yücel Özkaya; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara,1985, s. 198.

[452]*H.Ş.S. 218.* (1833- 1839 tarihlerini ihtiva eden bu sicilde Harput Ayanı Süleyman Beğ'in ismi sıkça geçmektedir. Bu bakımdan bu belgelerin tümünü burada vermeyeceğiz ancak bir örnek olması bakımından sadece sicilin 64. sayfasındaki bir buyurulduyu misal verelim. *Dergah-ı ali kapucubaşılarından Harpurut ayanı sa'adetlü Süleyman Beğ ve Na'ibi faziletlü Mehmet Arif efendi inha olunurki...* diye başlayan bu belgede bazı köylerden alınan vergilerin yüksek olduğundan bahsedilerek daha adil davranılması isteniyor. Bu belge yukarıda izah ettiğimiz gibi bu kişilerin vergilerin dağıtımı ve toplanması hususunda yardımcı olduklarına da bir örnektir.

[453]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* s. 225. (Bu Belgeden Süleyman Beğin yapması gereken bazı işleri de öğrenebililiyoruz.: *... ahalilerinin vaki olan maslahatlarını kezalik tanzim tesviyeye dikkat ve her halde asayiş ve istirahat-ı ahali ve fukara esbab-ı lazimesini istihsal ile cümleden cenab-ı hazret-i hilafet penahiye ve tarafınıza hayır dua aldırmaya dahi bari-i liyakat ve .....*)

yanında kurdukları vakıf ve benzeri kurumlarla da halka hizmet de ediyorlardı. Nitekim Harput'un en tanınmış ailelerinden Çötelizadelere mensup Diyarbakır Valiliği görevinde de bulunmuş olan Çötelizade İbrahim Paşa ve yine aynı aileden Diyarbakır Eyaleti Valilerinden Çötelizade İshak Beğ'in Harput'ta oldukça fazla hayır kurumları yaptırdıklarını görüyoruz[454].

Şehir halkını oluşturan ve içinde gayr-i müslimlerin de bulunduğu diğer bir grup ise esnaf ve zana'atkarlardır. Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde esnaflık teşkilatı düzenli bir şekilde teşkilatlanmıştı. Esnaflık teşkilatını düzenleyen kanunlar ve kesinlikle riayet edilmesi gereken gelenekler muhafaza edilmekteydi. Bütün Osmanlı şehirlerinde esnafların birer teşkilatı ve bu teşkilatın içinde *esnaf şeyhi, kethüdası ve yiğitbaşısı* gibi görevlileri vardı. Bu görevliler esnaflar tarafından seçilir ve yönetim tarafından onaylanırdı. Bunlar, esnafın problemlerinden sorumlu oldukları gibi aynı zamanda yönetim ile kendileri arasında bir vasıta görevi de yürütmekteydiler. İşinde usulsüzlük yapanları bu teşkilat vasıtasıyla ceza görmekteydi. Yönetimin esnaflara yapacağı uygulamalar yine bu idareciler vasıtasıyla olmaktaydı.

1836[455] ve 1845[456] tarihli iki ayrı sicilde bulunan kayıtlardan örnek verecek olursak Harput'ta faaliyet gösteren esnaf grupları şu şekildedir.

---

[454]Fahrettin Tızlak; "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı, XXII, Ankara, 1991, s.70.

[455]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* , s. 96- 264- 265- 266.

[456]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.* , s. 89.

Tablo: 28- Harput'ta Faaliyet gösteren Bazı Esnaf grupları

1- Attar	14- Katırcı
2- Bakkal, Alefdar	15- Canbaz
3- Kasap	16- Kebabcı
4- Debbağ	17- Çilingir
5- Ekmekçi	18- Bedestancı
6- Köşger	19- Papuççu
7- Berber	20- Kalaycı
8- Sarraç	21- Neccar
9- Çubukcu	22- Demirci
10- Tarakçı	23- Nalbant
11- Hamamcı	24- Çakucu ve Nalçacu
12- Mutaflar	25- Semerci
13- Hancı	26- Dökmeci ve Tenekeci

Harput'ta faaliyet gösteren esnafların tümü bu liste içerisindedir hükmüne varmak doğru olmayacaktır. Çünkü elimizde mevcut sicillerin eksikliğinden dolayı böyle bir hüküm vermek doğru değildir. Zira dikkat edilirse bu listede hemen ner şehirde bulunması kesin olan bir çok esnaf türü görünmemektedir. Bunları sayacak olursak: Kuyumcular, iplikçiler, gazazlar, nalıncılar, kılıççılar, cilacılar, kürkçüler, kalpakçılar, kazancılar, hurdacılar, kiremitçiler, çömlekçiler, çıkrıkçılar, pamukçular, keçeciler, terziler, eskiciler, kerpiççiler, boyacılar, keresteciler, hallaçlar, şerbetçiler gibi esnaf gruplarına rastlanmamaktadır. Ancak tekrar belirtelimki bunlara rastlamayışımız bu esnaf gruplarının Harput'ta faaliyet göstermedikleri anlamına gelmemelidir.

Yine Harputta faaliyet gösteren bu esnaf gruplarının kethüda ve yiğitbaşıları 1845 tarihli bir sicil kaydında mevcuttur[457] (Bkz. Tablo 29).

Tablo: 29- Harput'ta Mevcut Bazı Esnaf Gruplarının Kethuda ve Yiğitbaşıları

Esnaf	Kethüdası	Yiğitbaşısı
1- Çubukcu Esnafının	Osman	Hacı Selim
2- Tarakçı "	Mehmet	Mustafa
3- Hamamcı "	İsmail	Kahraman
4- Kasaplar "	Ebubekir	Eyüp
5- Mutaf "	Mehmet	Ebubekir
6- Hancılar "	Yusuf Ağa	Mehmet
7- Katırcılar "	Veli Efendi	Hüseyin
8- Canbaz "	Ömer	Hacı Hüseyin
9- Kebabcı "	Ali	Mehmet
10- Çilingir "	Mehmet	Ahmet
11-Bedestan Reayalarının	Bersamoğlu Kiyork	Aşcıoğlu Kigor
12- Dökmeci ve Tenekeci	Karabet	Minar
13- İslam Tüccarlarının	Hacı Süleyman	Abdülkadir

Görüldüğü üzere bu belgede mevcut onüç esnaf grubu içerisinde kethüda ve yiğitbaşısı gayr-i müslim olan sadece iki meslek grubu vardır. Bu bakımdan Harput şehrinin ticari hayatına müslimlerin hakim olduğunu söyleyebiliriz.

---

[457]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS* ., s. 89.

218 Numaralı Harput şeriyye sicilindeki 26 Haziran 1836 tarihli kayıttan Harput kazasının kirahane hesabından esnaf üzerine tevzi edilen 4593 kuruş verginin esnaf gruplarına dağılımını ve bu dağılım neticesinde hangi esnaf grubunun daha çok bulunduğunu kazanç ve refah seviyesinin yüksek olduğunu tesbit edebiliriz[458].

Tablo: 30- 1836 Yılında Harput Esnaflarının Ödediği Vergiler

Esnaf Adı	Ödediği Vergi (Kuruş)	Oranı (%)
Semerci	18	0.4
Nalbant	22	0.5
Demirci	24	0.5
Kalaycı	40	0.9
Neccar	50	1.1
Sarraç	78	1.7
Berber	101	2.2
Nalçacu ve Çakucu	123	2.7
Eskici	249	5.4
Ekmekçi	261	5.7
Babuççu	475	10.3
Debbağ	502	10.9
Kasap	504	11
Attar Esnafı	975	21.2
Bakkal Aleftar Esnafı	1172	25.5

[458]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s.263, 264.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere en fazla vergi Bakkal ve Aleftar esnafı ile Attar esnafı tarafından verilmiştir. En düşük vergi oranı ise %0.4 oranı ile semerci esnafınındır.

II - GAYRİ MÜSLİMLER

Osmanlı Devleti Gayri müslim tebaayı eğitim ve dini alanda serbest bırakmış, her cemaate kendi liderlerini seçme hakkını tanımıştır. Gayri müslimler dini bağla bir cemaatin üyesi idiler. Her cemaat bağımsız bir dini zümre ya da *millet* olarak kabul edilmişti[459]. Bu cemaatin liderleri yönetim ile gayri müslim tebaa arasındaki ilişkilerde aracı görevini yapıyordu. Gayri müslim ahali bu liderler aracılığı ile devlet yönetimi ile ilişki kurmakta bu liderlerde cemaat üyelerinin davranışları ödemesi gereken vergilerin yükümlülükleri açısından Padişah'a ve onun memurlarına karşı sorumlu idiler. Bu bakımdan merkezi yönetim gayri müslim tebaa ile olan münasebetlerini bu cemaat liderleri vasıtasıyla yürütmüş ve onları sorumlu tutmuştur.

Cemaat liderleri yönetimle ilgili münasebetlerini yürütmek için güçlü bir teşkilat meydana getirmişlerdir. Ortodoks'ların cemaat işlerini Fener Patrikhanesi, Musevilerin Hahamhane, Ermeni cemaatinin ise Ermeni Patrikhanesi yürütüyordu.

Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yaşayan her dini cemaat ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik içerisinde yapabilmekteydiler. Gayri müslimlerin ibadetlerine kesinlikle kimse müdahale edemezdi. Buna en güzel örnek Harput'a ait bir sicil kayıdında mevcuttur. Bu kayıtta,

---

[459]Gayri müslimlerin *millet* olarak isimlendirilmesini çeşitli belgelerde görmekteyiz. ; *Ermeni Milletine mahsus harap kilisenin tamiri için....* (BA, Mühimme 260, Hüküm 74). ; *Ermeni Milletine mensub Kiyork'un arazisi...* (BA, İrade Meclis-i Vala ; 22781).

Ermenilerin ayinlerine dindaşlarını davet etmek için kiliselerinde tahta çalmalarının eskiden beri adet olduğu belirtiliyor. Ancak buna halktan bazılarının müdahale etmeleri üzerine Ermeniler bu kişileri dini liderleri vasıtasıyla İstanbul'a yani merkezi yönetime şikayet ediyorlar. Bu konu hakkında bir süre sonra yazılan bir fermanda bu durumun önlenerek Ermenilerin dini ibadetlerinde rahatsız edilmemeleri isteniyor[460].

Gayri müslimler az da olsa bazı kısıtlamalar dışında bütün sosyal haklardan yararlanıyorlardı. İbadethanelerinde ibadetin dışında evlenme, boşanma, miras gibi benzeri meselelerini çözebiliyorlardı. Bu ibadethanelerinde eğitim yapabilme hakkına da sahip idiler. Bu cemaatlerin din adamları gayri müslimlerin hem dini hem de idari liderleri durumunda olup bu cemaatlerin ayan ve eşrafı durumunda idiler[461]. Bunlara ait ibadet yerlerinin müslümanlara ait ibadet yerlerinden farklı bir yanı görülmemiş tıpkı bu yapılar gibi koruma altına alınmışlardır. Devlet bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına da karışmamış bu yerlerin idaresini bütünüyle cemaat teşkilatlarına bırakmıştır.

Gayri müslimlere tanınan bütün bu kolaylıklarına rağmen mensup olduğu dinini değiştirerek Müslüman olanlar da vardı. Nitekim 5 Şubat 1836 da Şintil karyesinden Asur oğlu Akil mahkemeye müracaat ederek kendi arzu ve rızasıyla dinini değiştirmek istediğini söylemiş ve kelime-i şahadet getirerek müslüman olmuştu.[462] Yine Harput'a bağlı Aşvan

---

[460]Ergünöz Akçora; "Harput'ta 20. Yüzyıl Başlarına kadarTürkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo-Ekonomik Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 58, s. 192. ; İbrahim Yılmazçelik ; *392 Numaralı HŞS* . , s.135.

[461]Musa Çadırcı *Tanzimat'a Girerken Şehir İdaresi*, s. 328

[462]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS* . , s.113.

karyesinde Arakil isimli bir gayrimüslim'in terekesinde iki oğulundan birinin adının İbrahim olduğunu görüyoruz[463].

Gayri müslimlerin kendi dini liderleri dışında Müslümanların ayan ve muhtarlarına karşılık *Kocabaşıları* vardı. Kocabaşılar seçimle bu göreve getiriliyorlardı. Mahalle ve köylere muhtarlık örgütü kurulunca onlarda aynen muhtarlık seçiminde uyulan kurallar doğrultusunda yeniden her mahalleye birer kocabaşı seçmişlerdir. Kocabaşıların görevleri muhtarlarınkiyle aynıdır. Mahallelerinde doğan, ölen, gelen ve gidenleri defterlerine kaydedip defter nazırına bildirmişlerdir[464].

Gayri müslimlere tanınan diğer bir kolaylık da aralarındaki medeni hukuka dair her türlü davayı kendi dini mahkemelerinde görebilmeleriydi. Devlet güvenliğini ve asayişi ihlal etmeyen ve kendi iç meseleleri olan davalar din adamlarınca mahkeme edilirdi. Eğer davalı ve davacı bu yargılamadan memnun kalmazlarsa kadı'ya başvurma hakkına da sahiptiler. Ancak bir müslümanla gayri müslim arasındaki davanın mutlak surette kadı önünde görülmesi gerekmekteydi[465].

Diğer bir husus ise bu cemaatlerin ibadet yerlerinin inşasıdır. 18. Yüzyıla gelinceye kadar kilise yapımında pek hareketlilik görülmezken bu dönemden sonra bir artış söz konusudur. Nitekim bunun örneğini 25 Mart 1857 tarihli bir hükümde, Harput'a bağlı Yenice karyesinde kilise olmamasından dolayı yeni bir kilise yapılması kararı alınmasında görüyoruz[466]. Bunun yanında mevcut ibadet yerlerinin harab olması durumunda tamir edilmesi de merkezi yönetimce uygun görülmüştür.

---

[463]*H.Ş.S. 390*; s. 27.

[464]Musa Çadırcı *Tanzimat'a Girerken Şehir İdaresi*, s. 328

[465]Bilal Eryılmaz; *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul, 1990, s. 41.

[466]BA, *Mühimme* 260, Hüküm: 114. (25 Mart 1857)

Nitekim bu tür tamiratların Harput'ta da uygulandığını görüyoruz. Bu tür tamiratları; Palu kazasına tabii Erice karyesindeki kilise[467], Harput kazasına tabi Iğiki karyesindeki kilise[468], yine Harput kazasına tabi Etminik[469], Mezra' karyesindeki kiliseler[470], Çüngüş ve Arapkir kazalarıyla bu kazalara bağlı, Percanis, Ağmaki, Hordiş ve Şebik karyelerindeki kiliselerde[471], Harput şehrinde gayrimüslimlerin oturdukları Gürcübey[472] ve Sinabut[473] Mahallelerindeki kiliselerde görmekteyiz. Tamiratlarda en çok dikkati çeken nokta bu kilise inşaatı ve tamiratlarının 1843 ve 1851 tarihleri arasında yoğunlaşmış olmasıdır. Bu durum büyük bir ihtimalle Tanzimatın ilanıyla birlikte azınlıklara verilen geniş hakların bir neticesi olmalıdır. Burada ilginç bir noktaya temas etmek gerekir ki İncelediğimiz döneme ait elimizde Harput ile ilgili mevcut bütün arşiv vesikaları içerisinde sadece bir tane camii tamiratı ile ilgili belge var iken[474], Kilise ile ilgili tamiratlar hususunda bundan daha fazla belge mevcuttur. Büyük ihtimalle bu tür tamiratları ahali kendi bütçesinden karşılıyor bu bakımdan resmi kayıtlara geçmiyor idi.

Gayri müslimler ibadetlerini tam bir serbestiyet içerisinde yapabiliyorlardı. Bu bakımdan devlet onlara büyük bir kolaylık gösteriyordu. Bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaesine karışılmamış, buraların idaresi bütünüyle cemaat teşkilatlarına

---

[467]BA, *Mühimme*, 258 Hüküm: 142.(22 Temmuz 1851)
[468]BA, *Mühimme*, 255 Hüküm: 401. (10 Haziran 1843)
[469]BA,*Cevdet Adliye*, 4430. (14 Haziran 1843)
[470]BA, *Mühimme*, 256 Hüküm: 44. (8. Ağustos 1844)
[471]BA, *İrade Hariciye*, 7264. (12 Aralık 1856)
[472]BA, *A. MKT. UM.*; Dosya 20 , Sıra 46. (19 Haziran 1850)
[473]BA, A. MKT. MVL.; Dosya 16 , Sıra 86. (11 Temmuz 1849)
[474]BA, *Cevdet Evkaf*; 24216. (Bu belgede Sara Hatun Camisinin Kubbesinin kurşunlarının eskimiş olduğundan bahisle kubbenin yeniden kurşun kaplanması istenmektedir.)

bırakılmıştır. Mesela Ankara'ya tayin edilecek bir rahibin atanması ile ilgili fermanda, *İstanbul Ermeni Patriği Agobos'un arzı üzerine Ankara buna bağlı yerlere Ermeni murahhası olarak Bogos adlı bir rahibin tayin edildiği ve Ermeni milletinin adı geçeni rahip bilerek ayinlerinde ona uymalarıve onun sözünden çıkmamaları..* denilmektedir[475]. Görüldüğü gibi merkezi yönetim Patriğin arzını dikkate alarak rahibi öyle atamıştır.

Tanzimat öncesine kadar gayri müslimlerin devlet görevlisi olma hakları yoktu. Ancak Divan-ı Hümayun tercümanı, hassa hekimi, hassa mimarı gibi görevlerde bulunabiliyorlardı. Devlete değil subay, nefer bile olamıyorlardı. Tanzimattan sonra özellikle ıslahat fermanından sonra bu durum gayri müslimler lehine değişikliğe uğramıştır. Gayri müslimler devlet hayatında artık aktif rol oynamaya başlamışlardır. Özellikle Rumlar ve Ermeniler uzun süren birliktelikten olsa gerek Osmanlı devlet yapısına çabucak adapte olabilmişlerdir.

Bunlar çeşitli şekilde vilayet, sancak ve kaza meclislerine üye olarak girmişler bu sayede yaşadıkları bölgelerde yönetici sınıfına dahil olmuşlardır. Harput Eyalet Meclisinde de gayri müslim temsilcileri görmek mümkündür. Harput Eyalet Meclisinde toplam ondört üyenin ikisini gayri müslimler oluşturmaktadır[476]. Vilayetlerde Türk Valilerin mutlak hakimiyetinin olması ve bu valilerin de mutlak bir şekilde merkezi yönetime bağlı olması gayri müslimlerin fonksiyonlarını nispeten azaltmıştır. Ancak aynı durum müslüman tebaa için de geçerli olmuştur. Gayri müslimler arasında meclis üyeliklerinden başka Elçi, büyükelçi, müsteşar hatta nazır olan ve vezir rütbesine yükselenleri bile

---

[475]İbrahim Yılmazçelik; "XIX. Yüzyılda Anadolu'da Ermenilerin Sosyal ve İktisadi Durumları Hakkında Bazı Belgeler", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* , C. 1 , Sayı, 1 , s. 247.

[476]BA, *İrade Meclis-i Vala*; 7172.

olmuştur. Bunun dışında ilmiyye sınıfı da gayri müslimlere kapalı olmuştur.

Gayri müslimlerin başta gelen yükümlülüklerinden biri de askerlik hizmeti yapmamalarına karşılık kendilerinden alınan *cizye* adlı vergi idi. Cizye' yi kısaca tarif edecek olursak gayri müslimlerin askerlik çağına gelmiş olanlarından alınan vergidir[477]. Kadınlar, çocuklar, hastalar ve köleler bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca devlet hizmetinde bulunmuş bazı aileler ve yaşlı kişiler, Padişah beratlarıyla veya Vezir buyurulduları ile bu verginin dışında bırakıldıkları gibi bazı Adalar ve önemli yerler halkının cizyeleri de toplu bir miktar üzerinden alınır ve bazıları da tamamen affedilirlerdi[478].

Her kazanın cizye kağıtları Maliye hazinesinde düzenlenip, mühürlendikten sonra cizye toplayıcılarına verilip gerekli yerlere yollanılırdı. Muharrem ayı gelince bu mühürler mahkemelerde açılır, bir-iki ay içinde mükelleflere dağıtılıp paraların toplanması işlemine başlanılırdı[479].

Tanzimat döneminde bu vergi toplanırken gayrimüslim reayanın mağdur edilmemesi için çaba sarfedildiğini de görüyoruz. 1848 yılında Palu kazasında toplanacak olan Ermeni reayanın vergisinin İslam ahaliye göre çok ağır olduğundan bahisle bu durumun düzeltilmesine dair Harput meclisinin bir mazbatası vardır[480]. Yine Nisan 1864 Tarihinde Harput'tan çeşitli mahallere giden Ermeniler maddi sıkıntıya düşmelerinden dolayı vergi ve iane-i askeriyelerini ödeyemez duruma

---

[477]Cizye hakkında geniş bilgi için bkz. bu kitabın İktisat Bölümü, *Cizye* kısmı.

[478]Mustafa Nuri Paşa; *Netayicü'l- Vukuat*, Ankara, 1980, s.132-133.

[479]Mustafa Nuri Paşa; *Netayicü'l- Vukuat*, Ankara, 1980, s. 133.

[480]BA, *A. MKT.* , Dosya 130 , Sıra 68.

düşmüşlerdi. Bunların iane-i askeriyelerini ödeyecek güçleri olmadığı fakat ödememelerin de uygun olmayacağından dolayı bir senelik vergilerinin gelecek seneye bırakmaları hususunda irade çıkmıştır[481]. Bu da göstermektedir ki Osmanlı Devletindeki azınlıklara ne zorla vergi tahmil edilmekte ne de ikinci sınıf teb'a muamelesi yapılmaktadır. Zira bu olayın bir benzerinde müslüman teb'a ya aynı kolaylık sağlanmıştır. 1864 yılında kıtlık ve açlık sebebiyle Harput ve Palu havalisinden Urfa'ya göç etmek zorunda kalan müslim ailelerin aynı çekirge hasarı sebebiyle kıtlık çekilen Urfada, kışın da şiddetli geçmesi sebebiyle zor durumda düşmüşlerdi. Urfa ahalisinin de bu göçmenlere yardım edecek durumda olmamasından dolayı Maliye Nezareti bu göçmenlere maddi yardımda bulunmuştur[482].

Cizye tahsilatını Tanzimat'a kadar Devletin memuru olan *Cizye Tahsildarları* yürütüyordu. Ancak Tanzimattan sonra bu tahsiat cemaat yönetimlerine bırakılmış ise de tahsilatta aksaklıklar görülmesi üzerine İstanbulda Patrikhane Memurlarının yanına Esnaf Kethüdaları verilmiş, taşralarda ise eyalet valilerinin cizye toplama işine nezaret etmeleri istenmiştir. Böylece cizye toplama işi cemaat merkezleri ile merkez yönetim görevlileri tarafından müşterek olarak yürütülmüştür. Bu uygulama cizyenin askerlik bedeline dönüştürüldüğü tarihe kadar bazı değişikliklerle devam etmiştir[483].

---

[481]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 22781.
[482]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 22613.
[483]Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, c.2, Dersaadet 1330, s.195.

III- HARPUT'TA MEYDANA GELEN TOPLUMSAL HUZURSUZLUKLAR VE YÖNETİM HALK MÜNASEBETLERİ

1- Eşkiyalık Hareketleri ve Yerel Ayaklanmalar

İncelediğimiz dönemde Osmanlı topraklarında sık sık görüldüğü gibi Harput ve çevresinde de eşkiyalık olayları cereyan etmekteydi. 1833 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde meydana gelen asayişsizliklerin büyük boyutlara ulaşması neticesinde, Sadrazamlığı esnasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında yaptığı harpte esir düşen ve sonradan serbest bırakılan[484], iyi bir asker ve devlet adamı olarak bilinen Mehmed Reşid Paşa bu bölgenin ıslahatıyla görevlendirilmişti[485]. Reşid Paşa Sivas ve Diyarbakır Eyaletlerinin birleştirilmesiyle meydana getirilen büyük bir bölgeye vali olarak atanmıştı. Atandığı sırada devlete isyan halindeki aşiretler ve bulundukları bölgeler şu şekildeydi: Keban'da Kesirci ve Vezirci aşiretleri, Arguvan'da Dirican ve Nermigan aşiretleri, Arapgirde Atmalı ve Şotikan aşiretleri, Akçadağ'da Gözene ve Görecik Aşiretleri Hısn-ı Mansurda Çalkan ve Levent Aşiretleri, Behisnide Hortlu, Rışvan ve Hödi Aşiretleri Balabanda Gazi Kıranlı Aşireti[486]. M.Reşit Paşa,

---

[484]Şinasi Altundağ; *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara,1988, s. 64.

[485] Mehmet Reşit Paşa'ya gönderilen bir hükümde şöyle denilmektedir " *...ol havalide ekrad ve aşayir nizamatı ile meşguliyetin hasebiyle ...*" Bkz: Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS* . . s. 313. ; BA, *Hatt-ı Hümayun* , Sıra 20475 , Karton 74/12

[486]İshak Sunguroğlu; *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul,1958, s.201.

Harput'un dört bir tarafını saran bu isyan hareketini kısa sürede durdurmuş ve bölgede asayişi sağlamıştır[487].

Bu isyanların bastırılmasından sonra bir müddet devlete karşı ayaklanmalar önlenmişti. Eşkiyalık hareketleri ise bölgede az da olsa devam etmekteydi. Elimizde mevcut olan belgeler ışığında Harput ve yakın çevresinde bir takım eşkiyalık hareketleri görüyoruz.

Harput kazasına bağlı Haftahisar karyesinden bir kaç kişinin çevresindeki diğer köy halklarından bir kısmını da yanlarına alarak oluşturdukları eşkiya grubunun yapmış olduğu soygun ve zulümler neticesinde tedib edilmeleri gerekmiş ve Aralık 1850 tarihinde bu eşkiya grubu tamamen dağıtılmıştır. Gerek bu eşkiyaların zararını çeken ve bunların tedibleri esnasında da büyük zarar gören ahalinin mağduriyetinin giderilebilmesi için zarar gören halka çeşitli yardımlar devlet tarafından yapılmıştır[488].

Dersim, Gürcanis, Kemah, Kuruçay bölgelerinde ise Dücek Ekradı[489] olarak adlandırılan ve belirli bir aşirete mensup kişilerin oluşturdukları eşkiya grubu tahmin edebildiğimiz kadarıyla 1842 den beri faaliyet göstermekteydi. Bu grup gelip geçenleri soymaktan başka köylere yaptıkları baskınlardan dolayı çevre ahalisine de büyük zarar vermekteydiler. Bu eşkiya grubundan halkı koruyabilmek için Ağustos 1847 de geçiçi bir süre için otuz piyade ve yirmi adet süvari bölgeye gönderilmiştir[490]. 13 Kasım 1848 de ise bu eşkiya çetesi tamamen

---

[487]BA, *Hatt-ı Hümayun* , sıra 22309 A , Karton 85/7 ;

[488]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 6080.

[489]Dücek Aşireti: Çemişgezek Sancağında sakin bir aşiret olup ekrad taifesindendir. Bkz. Cevdet Türkay; *Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 1979, s. 76.

[490]BA, *A. MKT.* , Dosya 93 , Sıra 71.

dağıtılmış ve Dücek Aşireti yaşadıkları bölgeden uzaklaştırılarak yerleri değiştirilmiş, reisleri ise tutuklanmışlardı[491]. Bu belanın giderilmesinden sonra bu bölgenin idari taksimatı da bu olaylardan dolayı değişmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, Dersim, Kozican, Mazgird ve Koçgiri aşireti topluca bir sancak haline getirilmişti. Bunların idari olarak birleşmesinde coğrafi engel teşkil eden Kemah Gürcanis ve Kuruçay kazaları da Maden-i Hümayun sancağından tefrik edilerek Dersim sancağına bağlanacaktır[492].

Eşkiyalık hareketlerinin görüldüğü bir diğer bölge ise Harput Eyaletine bağlı Siverek kazasıdır. Bölgede Şamar aşireti olarak bilinen aşiretin çeşitli köylere baskınlar düzenleyerek mallarını yağma etmeleri, ırz ve can emniyetlerini tehdit etmeleri üzerine, bölgeye asker sevkedilerek bu eşkiya grubu tesirsiz hale getirilmiştir[493]. Harput Eyaleti ve Diyarbakır Eyaleti Valilerine gönderilen 17 Ekim 1847 tarihli hükümde bu eşkiyanın çevre köylerde yapmış olduğu zararın tesbit edilmesi ve bu köylerde yaşayan ahaliye sahip çıkılması istenmektedir[494]. Bu olaylardan bir kaç yıl sonra 1852 tarihinde Siverek ve civarında bu tür olaylar tekrar cereyan etmiş, bölgedeki askerlere ilave olarak elli adet süvari de takviye olarak gönderilmiştir. Sadece bu süvarilerin 1852 Mayısından Ekim ayına kadarki masrafları 313000 kuruş olmuştur[495].

Yine Harput Eyaletine bağlı Hısnı Mansur Kazası dahilindeki Kömür Karvis Kürtleri olarak bilinen aşiret ile Kahtadaki bazı

---

[491]BA, *A. MKT.* , Dosya 128 , Sıra 49.
[492]BA, *A. MKT. MVL.* , Dosya 10 , Sıra 85. ; BA, *İrade Dahiliye*, 14372.
[493]BA, *A. MKT.* ,Dosya 138 , sıra, 67.
[494]BA, *Cevdet Dahiliye*, 1373.
[495]BA, *Cevdet Zaptiye*, 2839

aşiretlerin 1846 yılında başlattıkları yağma ve soygun olayları da kısa sürede önlenerek bölgede asayiş temin edilmiştir[496]. Anadolu Ordusundan bir tabur askerle tedib edilen bu aşiretin yağma ettiği bir kısım mallar da sahiplerine dağıtılarak akibetlerinin ibret olması açısından Takvim-i Vekayide yayınlanması istenmiştir[497].

Bunlardan başka Behisni kazasında 1859 senesinde devlete karşı başlatılan ayaklanma da bastırılarak sorumluları tutuklanmıştı[498]. Bu eşkiya grubu devlete ait bazı malları Bağdattan İstanbul'a gönderilirken yağma etme cesaretini bile göstermişlerdi[499].

Aralık 1853 tarihli bir tahrirat müsveddesinden elde ettiğimiz bir diğer ayaklanma hareketi de Harput civarında ki bazı aşiretlerden gelmişti. Belirttiğimiz belgede mevsim şartlarının uygun olmamasından dolayı bu ayaklanmayı bastırma işinin bahara bırakılıp, gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir[500]

Harput Kazası civarında kendilerini asker olarak tanıtıp yağma ve soygunculuk eden bir grubun ortaya çıkması üzerine bu kişilerin üzerlerine asker gönderilmiş, fakat bu eşkiyalar teslim olup pişmanlık bildirince de affedilerek Maden-i Hümayun Emini emrinde hizmete alınmışlardı[501]

Harput ve civarındaki ayaklanma ve huzursuzlukların biri de 1868 yılında meydana gelmiştir. Bu tarihde Mamuratül Aziz sancağı

---

[496]BA, *A. MKT. MHM.* , Dosya 2-A , Sıra 53
[497]BA, *İrade Dahiliye*, 7390.
[498]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 17506.
[499]BA, *Cevdet Zaptiye*, 2187.
[500]BA, *Cevdet Dahiliye*, 11566.
[501]BA, *Cevdet Darphane ve Meskukat*, 698.

dahilindeki bazı aşiretler bu kez kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüş ve aralarında şiddetli çatışmalar olmuştu. Bunun üzerine Asakir-i Şahane askerleri olayı bastırmakla görevlendirilmiş aşiretler arasındaki husumet giderilmeye çalışılmıştır[502].

2- Tanzimatın Uygulanması Sırasında Karşılaşılan Güçlükler ve Halkın Tepkisi.

Tanzimat Fermanı ilan edilip Takvim-i Vekayi'de neşredilmesinden sonra bütün eyalet valilerine ve sancak yöneticilerine ayrı ayrı bir ferman halinde gönderildi. Vergi ve asker maddelerine dair gönderilecek emirlerin beklenmesi, bunların dışında Tanzimat fermanındaki bütün esasların, derhal icrasına girişilmesi bildirildi. Gönderilen bu fermanda ayrıca Gülhane Hattı'nın Sancak merkezlerinde ve şehrin en büyük meydanında bütün ileri gelenlere halk önünde merasimle okunması ve sonra kazalara ve kasabalara birer birer gönderilip *bütün ahaliye güzelce anlatılarak* açıklanması istendi[503].

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yeni uygulamalar yürürlüğe konmaya başlandı. Özellikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak vergilerin herkesin gelirine göre alınabilmesi için, mal, mülk ve nüfus sayımına gerek vardı. İlk olarak Tanzimat'ın öngördüğü mali, idari ve askeri yenilikler ülkenin tamamında uygulamaya konulmadı. Uygulamalar devletin kesin denetiminde olan bölgelerde başlatıldı. Başta Edirne olmak üzere Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerinde mal ve mülk sayımı yaptırılarak uygulamaya geçildi.

---

[502]BA, *İrade Şurâ-yı Devlet*, 259.

[503]Halil İnalcık; Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1536.

Trabzonda bu eyaletler içinde olmasına rağmen gösterilen tepkiler üzerine burada uygulama bir süre ertelendi[504].

Uygulamalar ile birlikte eyaletlerin sınırlarında da değişiklikler yapılmaya başlanmıştı. Bazı sancaklar bağlı bulundukları eyaletlerden alınarak yeni eyaletler oluşturuldu. Bu uygulamalar yukarıda bahsettiğimiz eyaletlerden başladıktan sonra 1845 yılında Diyarbakır Eyaletine sıra gelmişti. İlk olarak Maden-i Hümayun Emaneti ve Harput Sancağı müstakil mutasarrıflık haline getirilmişti. Bu da gösteriyorki Harput Tanzimat'ın getirdiği yeni idari yapılanma sürecinde önemli bir değişiklik geçirecekti. Harput ve Maden-i Hümayun kazaları ayrı bir mutasarrıflık haline getirildikten sonra mutasarrıflığına ise 20 Eylül 1845 tarihinde Kocaeli Sancağındaki kaymakamlık hizmetindeki başarılarından övgüyle söz edilen Ömer Faiz Paşa mir-i miranlık rütbesi ile getirilmiştir[505]. Harput ve Maden-i Hümayun Emanetinin müstakil mutasarrıflıkla idare edilmesi 1 Nisan 1846'ya kadar sürmüş bu tarihten itibaren Harput Eyalet merkezi haline getirilmiştir[506].

a- Mali Alanda Uygulanan Yeniliklere Tepkiler

Harput'un tanzimat'a dahil edilmesi ilk olarak idari yapısında bir değişiklik yapmıştı. İkinci aşamada ise mali alandaki yenilikler uygulamaya konulmaya başlanacaktı. Maliye alanındaki kararlar Osmanlının bu tarihe kadar olan mevcut mali yapısında köklü değişiklikler öngörüyordu. Maliye alanındaki ıslahat tanzimat'ın temelini teşkil etmekteydi. Tanzimatla birlikte idari sahada yapılan

---

[504]Musa Çadırcı; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, Ankara, 1985, s.97.

[505]BA, *Cevdet Dahiliye*, 13142. ; BA, *İrade Dahiliye*, 6090. ; BA, *A.MKT.* , Dosya 28 , Sıra 17. ; BA, *A.MKT.* , Dosya 28 , Sıra 36.

[506]BA, *İrade Dahiliye* , 6090.

yenilikler ve düzenlemeler, mali bakımdan merkeziyetçilik fikrinin uygulanabilmesi için bir altyapı niteliğindeydi. Merkezden geniş yetkilerle donatılmış olarak gönderilen muhassılların tayini, vergilerin tahsilini vali ve ayanların denetiminden kurtarmak , onların yaptıkları ve büyük şikayetlere ve toplumsal huzursuzluklara yol açan yolsuzlukların engellenmesini amaçlamaktaydı. Yeni maliye idaresi merkezden kontrol prensibi yani her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine bu merkezi hazineden ödenmesi prensibiyle yeniden düzenlendi[507].

Tanzimat Fermanında belirtildiği üzere iltizam usulü aşardan ve mukataalardan derhal kaldırılmıştı. Yerine tevzii niteliğinde, ancak mükelleflerin ödeme güçlerine göre tahsil edilecek bir vergi sistemi getirilecekti. Ödeme gücünün ölçüsünü ise teb'a'nın emlak, arazi, hayvan varlığıyla kazançlarının sayımıyla tespiti yoluna gidilecekti. Bu usul icra edilene kadar ise ahaliden belirli bir miktar vergi peşin olarak alınacaktı[508]. Ekonomik güçlerine uygun olarak, mükelleflere farklı mali yükümlülükler getiren yeni vergi sistemi, erkek nüfus veya hane üzerine eşit olarak paylaştırılan örfi tekalife göre nispeten olumlu bir gelişmedir. Ancak yerel güçlerin etki ve nüfuzlarıyla vergilerin tevzii ve tahsilinin adaletli bir şekilde dağıtılıp toplanması oldukça şüphelidir[509].

İltizamla birlikte özellikle kırsal kesimdeki teb'a için diğer önemli bir yenilik de angarya'nın kaldırılmasıydı. Eyalet valileri veya sancak

---

[507]Halil İnalcık; Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler*, İstanbul, 1993, s.362.

[508]BA, *A. MKT.* , Dosya 45 , Sıra 26.

[509]Abdüllatif Şener; "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi reformları", *150. Yılında Tanzimat (Bildiriler)*, (Yayma Hazırlayan, H. Dursun Yıldız), Ankara, 1992, s. 261

yöneticileri, bölgelerindeki reayayı kendi özel işlerinde bedava çalıştırmaktaydılar. Ahaliyi bazı bölgelerde isyana dahi sürükleyen[510] bu uygulamanın kalkması, köylü ahali üzerinde büyük bir rahatlama yaratmıştır. Bu insanları angarya işlerde çalıştıracak olan yöneticilere ise ceza verilmesi öngörülüyordu.

Tanzimat'ın uygulanması sırasında karşılaşılan tepkilerin çoğu mali alandaki yeniliklerin uygulanmasıyla birlikte olmuştur. Oldukça cesaretli bir kararla kaldırılan iltizam'ın yerine getirilen yeni sistem vasıta ve eleman yokluğu yüzünden maliyeyi bir karmaşanın içerisine sürüklemiştir. Öte yandan iltizam sisteminin neticesi olarak haksız kazançlar elde edebilen, mültezim, voyvoda, ve sarraf gibi bazı görevliler ve bunlara bağlı birçok kimse bir anda kazanç ve istismar kapılarının kapandığını görmüşlerdi. Bu grupların içerisinde taşralardaki ayan ve ağalar da bulunmaktaydı. Servete göre vergi verme prensibinin kabul edilişi ile birlikte ödeyecekleri vergilerin bir kaç kat birden arttığını ve angaryanın kalkmasıyla halktan elde ettikleri bedava işçilik maliyetlerinin elden gittiğini gören bu kişiler'in bir kısmı gayet tabii olarak bu yeni uygulamaların karşısında olmuşlardı[511].

Yukarıda yeni vergi sisteminde herkesin mal ve mülkü sayılarak gücüne göre belirlenen vergiyi ödeyeceğinden bahsetmiştik. Bu sayım sırasında dikkatli ve titiz çalışıldığını söylemek biraz güçtür. Bir çok eyalette olduğu gibi Harput Eyaleti ve dahilindeki diğer yerleşim birimlerinde yer yer hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir. Elimizde mevcut belgeler incelendiğinde gerek bu sayımın bazı haksızlıkları da

---

[510]Halil İnalcık; Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1538.

[511]Halil İnalcık; Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1539.

beraberinde getirdiği ve bu sayım neticesinde verilen ağır vergilerden halkın zor durumlara düştüğü görülmektedir. Bu belgeleri sırasıyla inceleyecek olursak olaylar şu şekilde cereyan etmiştir.

Harput'ta Aşayir-i selase olarak isimlendirilen Herdi, Parçikan ve Zeyve ahalilerinden alınan öşür miktarının 14 Temmuz 1848 tarihli bir belgede onda bir olması gerekirken halktan onda ikibuçuk ve bazılarından ise üçte bir oranında zorla vergi toplandığından bahsedilmektedir. Ahali kendi ihtiyaçları için ektikleri meyve ve sebzeden dahi bu oranda vergi alındığını belirtilerek oldukça zor duruma düştüklerini ve bu verginin ise Harput meclisi tarafından değilde kura muhtarı tarafından toplandığını yani tanzimat'a muğayir hareket edildiğini Maliye nezaretine bildirmiş. Bunun üzerine maliye nezaretinden bir memur tayin edilerek bölgeye gönderilmiş ve vergi miktarının yeniden gözden geçirilerek ahalinin mağduriyeti önlenmeye çalışılmıştı[512].

Yine 5 Temmuz 1848 tarihli bir hükümde Malatya kazası ahalisinin vergilerinin yapılan tetkikler neticesinde fazla alındığından bahsedilerek, bu sebebden dolayı halktan belirtilen oranların dışında fazla para ve zahire alınmaması istenmiştir[513]. Ancak ilginçtir ki bu tarihden yaklaşık iki yıl sonra 20 Eylül 1850 tarihinde Harput Valisi Osman Nuri Paşa'ya ve Defterdarına hitaben gönderilen hükümde, Harput Eyaletinin 1846 senesinden beri tanzimata dahil olduğu belirtilerek Harput Eyaletine bağlı Malatya kazasında vergilerin yüksek tarh edildiğinden bahsedilmektedir. Bu bakımdan haksızlığın önlenmesi amacıyla merkezden bir memur gönderileceği de bildiriliyor[514].

---

[512]BA, *A. AMD.* , Dosya 5 , Sıra 11.
[513]BA, *Mühimme*, 257 , Hüküm: 276.
[514]BA, *Mühimme* , 257 , Hüküm: 1000.

Bu belge gösteriyor ki yaklaşık olarak dört yıldır tanzimat'a dahil edilmiş olan Harput eyaletinde tanzimatın öngördüğü yeni vergi sisteminin halen daha yerli yerine oturtulamamıştır. Özellikle resmi idarecilerin vergi toplanması sırasında keyfi tutumları devam etmekte ve bu durum karşısında ahali müthiş şekilde rahatsız olmaktadır.

Benzer bir olayda Harput kazasında cereyan etmiştir. Tanzimat'a dahil olmasından ötürü gerekli olan mal, mülk ve gelirlerin yazımı yapılmadan önceki süre içerisinde ahaliden belirli bir oranda peşin vergi şeklinde vergi toplanması gerekmiş. Ancak toplanacak bu paranın çoğu ordunun ihtiyacını karşılayabilmek için değerinden düşük bir fiyata zahire mübayaa edilerek tahsil edilmiş. Mübayaa edilen malların karşılığında da köylülere senet verilmiş. Senetlerin ödeme tarihi geldiğinde paranın ödenmemesi köylüyü daha perişan etmişti. Senetlerinin gününde ödenmemesi yanında içinde bulunulan yılın vergisinin de ayrıca istenmesi köylüyü isyan noktasına getirmişti.

Hallerinden memnun olmayan kalabalık bir köylü grubu bulundukları durumu arzetmek üzere Harput'a gelerek bir takım olaylara sebebiyet vermeye başlamışlar. Kalabalık önce meclis azalarından bir kaç kişiyi dövmüş, bazı dükkanları yağma etmiş, ulemadan ve memurlardan bir kısmının evlerinin kapılarını kırmışlar. Olayları yatıştırmak isteyen ve aracı olmaya çalışan ayan ve eşraftan bir kaç kişide aynı şekilde dövülmüştü. Neticede üzerlerine sevkedilen iki tabur asker kalabalığın etrafını sarmış ve olayların durulması sağlandıktan sonra ordu müşiri'nin evinin önüne getirilmişler. Müşir Bekir Rüstem Paşa ne istediklerini sorduğunda içlerinden biri özetle şöyle demiştir.

Bizden onda iki vergisinden 56 kuruşa buğday ve 46 kuruşa arpayı hesap edip akçasını istiyorsunuz ve bizden mübayaa ettiğiniz arpanın bahasını 30 kuruştan kesip zor ile senet verdiniz. Şimdiye kadar bir kuruş verdiğiniz yok yine bizi vergi için sıkıştırmaktasınız. 1846 senesine mahsuben 2000 kese akça talep etmektesiniz benim karyemden alınan zahire ve sairenin 130.000 kuruşluk senedi işte yanımda bunları hesap etmiyorsanız hastahane ve sair kışlaların binası için angarya olarak kireç, odun vesair şeyler taşıttınız, bunların da karşılığını göremedik. Tanzimatta bunlar var mıdır?

Bu köylüyü dinleyen Rüstem Paşa cevaben, *benim ve Vali Ömer Paşanın mührü olmadan kimseye bir habbe vermeyin, şimdilik bir akçe ve bir habbe istemeyiz* demesi üzerine ahali sakinleşmiş ve yeni vergilerinin kendi istekleri doğrultusunda kabul edilmesi neticesinde dağılmışlardır[515].

Burada köylünün içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum bütün açıklığıyla görülmektedir. Elbetteki bu kadar zor durumda bulunan ahalinin devleti de aynı şartlar altındaydı. Devlet Mısır İsyanının açmış olduğu derin yaraları henüz saramamıştı. Bu meseleden dolayı boğazları koruyabilmek amacıyla batılı devletlere büyük imkanlar sağlamıştı. Bu olay Osmanlı'nın başına Boğazlar meselesi belasını musallat etmişti.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte azınlıklara verilen haklar ise milliyetçilik duygularının gelişmesine sebeb olmuş batılı devletlerinde kışkırtmaları neticesinde isyan hareketleri için gerekli zemin hazırlanmış, Lübnan, Arnavutluk, Girit, Bulgaristan ve Suriye'de ilk

---

[515]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 1530. (2 Mayıs 1846)

isyanlar patlak vermeye başlamıştı. Gerek bu isyanlar gerekse Boğazlar meselesinden dolayı yabancı devletlere tanınan ticari imtiyazlar Osmanlı devletini oldukça zor bir duruma düşürmüştü. Savaşlar ve isyanlar daha çok asker gerektiriyor daha çok asker ise daha çok para ihtiyacı doğuruyordu. Zaten sanayi ve ticaretinin gelişmesine, kapütülasyonlardan dolayı, imkan olmayan Osmanlı Devleti .sanayi inkılabına ayak uyduramamış, sanayi ürünlerini ihraç edip dışarıdan gelir elde edemediği için de tabii olarak kendi iç dinamiklerine yönelmek zorunda kalmıştı. İç dinamiği ise köylüden başka kimse değildi. Gümrük ve Yabancı tüccarlardan alınan paralar ise az bir meblağ teşkil etmekteydi. Bu bakımdan köylü üzerine tahmil edilen vergiler her geçen yıl daha da artırılmaktaydı. Vergilerin artırılmasından başka biraz önce de belirttiğimiz gibi gerek resmi görevlilerin gerekse ayan ve eşrafın halk üzerindeki keyfi baskı ve zulümleri de bu kesimi daha da fakirleştiriyordu. Onun için bu dönemde meydana gelen isyan hareketleri diğer dönemlere nazaran daha sık görülmektedir. Zaten devletin harcamalarına gelirler yetmediği için Kırım harbinden sonra dış borçlanma başlamış ve Osmanlı'nın batağa sürüklenmesi bu borçlanmalardan sonra ivme kazanmıştır.

b- Askeri Alanda Uygulanan Yeniliklere Tepkiler

Halkı mağdur eden diğer bir konu da askerlik meselesidir. Tanzimattan önce Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla oluşturulan Asakir-i Mansure Ordusu'na asker alma usülü oldukça sert ve acımasız bir şekilde gerçekleşiyordu. Askerlik yapabilecek yaşta olan gençler durumlarına ve mazeretlerine bakılmaksızın, yaşadıkları yerlerde yakalanıp, elleri zincirlenerek, asker toplama merkezlerine getiriliyorlardı. Buralarda kendilerine diğerlerinin katılmalarını

beklerken kötü şartlarda hapis hayatı geçiriyorlardı. Daha sonra hayatları boyunca hizmet etmek üzere ordu alaylarına veya gemilerine gönderiliyorlardı[516]. Hatta halk askere alınan çocuk veya yakınlarının ne zaman döneceği belli olmadığından götürülen kişilere ölmüş gözüyle bakardı. Bu bakımdan askerlik tiksinti veren bir hal almıştı[517].

Tanzimatla birlikte 1843-1846 yılları arasında yapılan çeşitli düzenlemelerle Osmanlı askerlik sistemi tekrar değiştirildi. Ocak usülünden vazgeçilerek yerine kura usulü konuluyordu[518]. Tanzimat Fermanında yer alan eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin asker almada da yürürlüğe konması zorunlu hale gelmişti. Bundan dolayı 1843 de ordu yeniden düzenlenirken asker almada ad çekme usulünün benimsendiği açıklanmıştı. Bu kararın ayrıntıları açıklanmadığından üzerinde yapılan çalışmalar 1846'ya kadar sürdü ve bu tarihde padişahın onayıyla yayınlanarak yürürlüğe kondu[519].

Bu kanuna göre Osmanlı müslüman halkının askerlik çağına gelmiş olanlarının isimleri önceden tespit edilecek ve her yıl belirli merkezlerde *Kura Meclisleri* önünde isimleri bir kağıda yazılarak torbaya konacak adı kurada çıkarsa askere alınacaklardı[520]. Askerlik

---

[516]Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, C. V , Ankara, 1983, s.178. (Yazar eserinde bu bilgiyi nereden almış olduğunu belirtmemesine rağmen Mustafa Nuri Paşa'nın*Netayic'ül-Vukuat*, adlı eserinden almış olmalıdır. Ancak M. Nuri Paşa'nın eserinde 19. yüzyıldaki asker alma hususunda bu kadar olumsuz bilgiler yoktur. Sadece askerliğin tiksinti verici bir hal aldığını yazmaktadır.

[517]Mustafa Nuri Paşa; *Netayic'ül-Vukuat*, s. 298.

[518]Musa Çadırcı; "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792- 1869)", *Birinci Askeri Tarih Semineri-Bildiriler II*, Ankara, 1983, s. 98.

[519]Musa Çadırcı; "Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kura Usulüne Geçilmesi- 1845 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı, 18, Şubat, 1985.

[520]Faruk Ayın; *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları* , Ankara, 1994, s.11.

isabet edenlere yirmibeşgün hazırlık müsaadesi verildikten sonra katılacakları birliklere hareket edeceklerdi[521]. Nizamnamede her ordunun kendisine ayrılan bölgedeki kazalardan er temin etme yoluna gidecekleri her kazanın nüfusu ve askerlik çağındaki kişileri tespit edilerek buna göre her kura döneminde, o kazanın ne kadar asker çıkaracağı önceden belirleneceği de hükme bağlanmıştı[522].

Bu kanunla asker almada hatır, gönül, rüşvet gibi uygunsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir. O günün şartları gözönüne alındığında bunun haksızlıkları önleyebilecek en makul yol olduğu söylenilebilir. Fakat bu kanun'un uygulanması sırasında da bir takım güçlüklerle karşılaşılmıştır.

Harput Eyaletinde *Kura'-i Şer'iye* usulünün uygulamasına başlanma tarihini elimizde mevcut belgelerden en erken tarih olan 1 Ekim 1848 olarak tespit edebiliyoruz[523]. Harput Valisi Mustafa Sabri'nin merkezi gönderdiği bu belgede Harput'ta kura ile askere alınanların isdihdamlarıyla, görev mahalline gönderilmeleri sırasında meydana gelen zorluklardan bahsedilmektedir. Özellikle Harput'un Haftahisar karyesinde kura ile belirlenen kişilerin askere alınıp birliklerine gönderilmelerinin mümkün olamadığını söyleyen Mustafa Sabri Paşa, eğer çoğunluğunun aşiret ve ekraddan oluştuğunu belirttiği bu köy ve havalisinin zorluk çıkarmaya devam etmeleri takdirinde üzerlerine asker sevkedileceğini belirtmektedir. Vali yazısının sonunda ise şunu demektedir. *Bu bölgelerde kur'a-i şer'iyenin icrası şöyle dursun vergilerin tahsilinde bile güçlükler çıkmaktadır.*

---

[521]BA, *A.MKT.*, Dosya 169 , Sıra 38

[522]Faruk Ayın; *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları* , Ankara, 1994, s.12. (Kura usulü ile askeralma hakkında bu eserde tafsilatlı bilgiler mevcuttur.)

[523]BA, *A.MKT.*, Dosya 152 , Sıra 13.

Nitekim Mustafa Sabri Paşanın dedikleri doğru çıkmış ve Haftahisar, Terkez ve Horlar karyeleriyle Canik nahiyesi ahalilerinin kura'i şer'iye usulüne ve vergilerin tahsiline itiraz ve başkaldırıları devam etmişti. 13 Mart 1850 tarihli Harput Eyalet Meclisi mazbatasında bu bölge ahalilerinin ekrad taifesinden olduğundan bahsedilerek bunların *kat'-ı târîk* (yol kesen) güruhundan oldukları, işleri ve güçlerinin eşkıyalık yaparak yollardan geçenlerin mallarına zarar verip gasbettikleri, civar köylere de aynı şekilde yağma hareketlerinde bulundukları belirtilmişti. Bu nedenle bu topluluğun ıslahının lazım olduğunu gerekli gösteren bu delillere dayanarak üzerlerine asker sevkedilmesinin doğru olacağı tavsiye edilmişti. Bu tavsiye doğrultusunda bu topluluk üzerine dörtyüz kişilik bir kuvvet sevkedilerek bölge itaat altına alınmış ve asayiş sağlanmıştır. Bu insanları devlete karşı kışkırtanlar da tesbit edilip başka bir bölgeye sürgün edilmişlerdir Olayların bastırılmasından sonra bu bölgeden askere alınması gereken onüç kişi silah altına alınmıştır[524].

Yukarıda belirttiğimiz bölgenin dışında Akçadağ kazası dahilinde kur'a- i şer'iye usulünün uygulanması sırasında bazı hoşnutsuzluklar çıkmıştır. 1849 yılı başlarında ahali yeni vergilerin zaten kendilerine yeterince ağır geldiğini bunun dışında bir de asker veremeyeceklerini ifade edip asker vermeye rıza göstermemiş. Bunun üzerine biraz önce belirttiğimiz olaylar gibi olmasa da bölgeye bir miktar asker gönderilmiş. Bu gönderilen askerlerin bir şey yapmasına gerek olmadan bazı devlet görevlilerinin araya girmesi ve halkı ikna etmesi neticesinde ahali bu itirazından vazgeçerek kur'a-i şer'iye usulünün icrasına rıza göstermiştir[525].

---

[524]BA, *İrade Meclis-i Vala* , 4778.

[525]BA, *A.MKT.*, Dosya 155 , Sıra 56.

Bu bölgede yaşayan insanların devlete karşı olan bu isyankarlıklarını anlamak mümkün değildir. Zira herkese eşitlik ilkesiyle yaklaşan tanzimat esasları çerçevesinde kur'a-i şer'iye usulü gerçekten o dönem şartları gözönünde bulundurulacak olursa oldukça demokratik sayılabilecek bir uygulama idi. Fakat daha önceki bahislerde değindiğimiz gibi tanzimattan önceki dönemde büyük maddi menfaatleri olan bir, ayan ve eşraf topluluğu vardı. Tanzimatla birlikte bu kişilerin çıkarlarının büyük ölçüde engellenmesi onları ahaliyi devlete karşı kışkırtmak yoluna sevkedebilmiştir. Bu bölgelerde meydana gelen olayların da böyle kışkırtmalar neticesinde ortaya çıktığını tahmin ediyoruz.

IV- HARPUT'TA AİLENİN SOSYO- EKONOMİK DURUMU

İslamda aile kutsal olarak adledilerek ne kadar önemli bir müessese olduğu ortaya konulmuştur. Türk toplumunun yapısında da durum islami anlayıştan farklı değildir. İslam hukukunda evlenmenin yani nikah akdinin açık şekilde yapılması şarttır. Bu bakımdan Osmanlı Devletinde evlenecek kişilerin nikahlandıklarına dair bilgiler genellikle şer'iyye sicillerine işlenmiştir[526].

Osmanlı hukukunda evlenecek olan kız ve erkeğin öncelikle kendi hür iradeleriyle bu evliliği istemeleri ve ailelerinin de rıza göstermeleriyle mümkündü. Eğer aile üyeleri kızının veya oğlunun rızasını almadan başkası ile evlendirmek istemeleri halinde, kız veya erkek şikayetçi olurlarsa mahkeme onların kendi istekleri doğrultusunda

---

[526]Rifat Özdemir; "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1771-1810, *Belleten*, C.LIV , Sayı, 211, Ankara, 1990, s.1014.

istediği kişiyle evlenmesine müsaade etmekteydi[527]. Evlenecek olan kişiler eğer isterlerse bir müddet nişanlı kaldıktan sonra evlenebilirlerdi.

Evlenecek olan erkeğin kadına kadının da erkeğe karşı nikahtan önce yerine getirmesi gereken belirli kurallar vardı. Bunlar mehir mehr-i müeccel, mehr-i muaccel, Namzedlik akçesi, kalın veya başlık[528] ve cihaz yapımı bunlardan bazılarıdır.

Osmanlı Devletinde evlilik gelenekleri ve hukuku ile bu hukukun işleyişi ve örnekleri hakkında daha önceden bir çok çalışmalar yapılmış olduğundan burada bu konuları tekrara girmeyeceğiz[529].

---

[527]İbrahim Yılmazçelik; *392 No'lu HŞS.*, s. 229. (Bu belgede Malatya ahalisinden Sakine isimli kızı babası Ali isimli biriyle evlendirmek istemesi üzerine Sakine mahkemeye müracaat ederek kendi rızası alınmadan evlendirilmek istendiğini söyleyerek kendisinin Mehmet isimli gencle evlenmek istediğini beyan etmiş. Mahkeme bunun üzerine Sakinenin Mehmet ile evlenmesine karar vermiş.)

[528]Başlık olarak adlandırılan kız tarafına verilen paranın devlet yönetimince pek tasvip edilmediği engellenebilmesi eçen devletin bir hayli uğraş verdiği görülmektedir. Bugün bile özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde kısmen de olsa bu gelenek devam ettirilmektedir. Osmanlı yönetimi başlık adıyla alınan bu parayı yasaklamak için sık sık fermanlar yayımlamıştır. Nitekim 6 Nisan 1850 tarihli bütün sancak ve kazalara gönderilen bir fermanda şöyle denilmektedir: *...Evlenecek olan kişiden kız babası veya müteallikatı tarafından taşralarda başlık namıyla alınıp verilmekte olan akçanın lağv ve terkiyle herkesin kudretine göre münasib görülen mihr-i muaccelden başka bir akçe istenilib alınmamasını* ....(BA. A.MKT. UM., Dosya 12 , Sıra 29.) Devletin bu önlemi almasındaki en büyük sebeb evlilik müessesesinin engellenmesi neticesinde nüfusun azalma ihtimalinin gündeme gelecek olması kuvvetle muhtemeldir. Zira 1845 tarihli bir fermanda da evlenecek çağa gelmiş olupta çeşitli vesilelerle evlenmelerine engel olunan, yaşını geçmiş şahısların tesbit edilerek, bunun nedenleri mahkemelerce araştırılacak ve evlenmelerine engel olan sebebler ortadan kaldırılmaya çalışılacağından bahsedilmekteydi.(Bkz. İbrahim Yılmazçelik; 392 No'lu HŞS. s. 57.)

[529]Osmanlı Devletinde ve bağlı şehirlerindeki ailelerin sosyo- ekonomik durumları ve bu şehirlerdeki evlilik kurumları konusunda özellikle Rifat Özdemir'in bir çok çalışması mevcuttur. Rifat Özdemir'in eserleri okunduğunda bu konuyla ilgili geniş bilgileri elde etmek mümkündür. Bu önemli çalışmalardan bazılarını burada vermekte yarar görüyoruz.

Rifat Özdemir; "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1771-1810", *Belleten*, C.LIV , Sayı, 211, Ankara, 1990, s.993-1052.

1-Harput Şehir Merkezinde Sakin Müslim Ailelerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Harput'ta ailenin sosyo- ekonomik durumunu incelerken faydalanacağımız temel kaynak şer'iyye sicilleri olacaktır. Bu sicillerde kayıtlı bulunan terekeler konu hakkında geniş malumatlar ihtiva etmektedir. İncelenen döneme ait sicillerde kayıtlı bütün bu terekeler içerisinden rastgele belirli sayıda terekeler tespit edilerek bu terekeler vasıtasıyla bir takım tespitlere gidilmeye çalışılacaktır.

Tablo: 31- Şehir Merkezinde Sakin Müslimlere Ait Terekeler[530]

Sıra	Sakin Olduğu Mahallesi	Tereke Sahibinin Adı - Lakabı	Eş	Çocuk Sayısı		Tereke Tutarı (kuruş)
				E	K	
1	Hacılar	İsmail	1	2	2	1500
2	Müderris	Mehmed	1	1	1	4000
3	Ortak	Yakup Ağa	1	2	2	20594

_____"Kırşehirde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı 1880-1906" *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul, 1989, s.101-157.

_____"Harput ve Çemişgezek'te Askeri Ailelerin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1890-1919" *Tarih İncelemeleri Dergisi* , V, İzmir, 1990, s.41-123.

_____"Harput'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1631-1919", 23-26 Mart tarihlerinde Fırat Üniversitesince tertiplenen *Türk -İslam Tarih ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu'* na sunulmuş tebliğ.

[530]Bu tablodaki terekeler şu kaynaklardan seçilmiştir. *HŞS. 390*; s. 81, 183, 184, 29, 33, 3, 24, 195, 229, 238, 173,169,166, 161,149, 138, 138, 132, 129, 120, 100, 90, 87, 87, 3, 35, 16. ; *HŞS. 389*; s. 17, 27, 59, 66, 44, 66, 70, 78, 101, 117, 124, 137. Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı HŞS.*, s. 157, 106, 270, 266, 220, 165. ; İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 198, 198,

4	Zahiriye	Mehmet Ağa	1	1	2	60135
5	Müderris	Halil	1		1	3258
6	Ağa	El-hac Ali Efen.	2	3	3	1200
7	Zahiriye	İbrahim	1	2	1	5615
8	Meydan	El-hac İsmail	1	2	1	7125
9	Meydan	El-hac Ahmet	1	3	2	20000
10	Ağa	El-hac Süleyman	1	3	4	7000
11	Ahi Musa	El-hac Mehmet	1	3	3	29240
12	Meydan	Kanber Çavuş	1	1	1	3910
13	Hoca Mescit	Mehmet	1	3	2	10827
14	Ağa	Ömer	1	3	2	1224
15	Meydan	El-hac Hüseyin	1	2	6	15840
16	Ebu Tahir	Yusuf	1	1		3360
17	Meydan	Mehmet	1	2	1	26226
18	Hatun	Mustafa	1	2		2530
19	Esediye	Tahsin	1	1	3	3297
20	Meydan	Bayraktar Mustafa	2	3	3	10545
21	Meydan	Hafız Kahraman	1	2	1	6680
22	Hacılar	TarakçıoğluOsman	1	3		698
23	Meydan	Yusuf	1	1	1	4163
24	Meydan	Yusuf	1	4		8670
25	Alaca Mescit	Musa	1	3		3000
26	Meydan	Atıcı Veliüddin	1	3	2	12505
27	Cami-i Kebir	ElhacMahmut Efn.	1	3	3	160000
28	Zahiriye	ElhacMahmut Ağa	1	1	1	11422
29	Meydan	El-hac Ali Ağa	1	2	1	14336
30	Hoca Mescit	Beğzade Mustafa	1	3	4	41579

31	Müderris	El-hac Ali Efn.	1	2	2	40000
32	Hoca Mescit	Mehmet	1	6	2	13000
33	Sara Hatun	Hafız Mehmet	2	1	2	130877
34	Sara Hatun	Mehmet	1	3		3800
35	Zahiriye	Mustafa	1	2		2015
36	Meydan	Ahmet	1	1	2	4850
37	Karasofu	Mustafa	1	3	4	4150
38	Hoca Mescit	Mustafa	1		4	2160
39	Sara Hatun	Osman	1	3		3700
40	Esediye	Ali	1		1	569
41	Meydan	Mehmet	1	3		1162
42	Cami-i Kebir	Mehmet Efendi	1		1	3933
43	Meydan	Süleyman	1	1	2	6767
44	Hacılar	Mehmet	1		2	1491
45	Sara Hatun	Hasan	1	2	2	3894
46	Meydan	Mehmet	1	1	2	4671
	TOPLAM			**93**	**79**	**727518**

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere herhangi bir ayrım yapılmadan Harput şehri merkezinde sakin kişilere ait seçilen 46 adet terekenin çocuk sayıları toplamı 172 olup aile başına ortalama 3.7 yani yaklaşık 4 çocuk düşmektedirBkz. Tablo: 31). Çocuk cinsiyetleri gözönüne alındığında erkek sayısının daha fazla olduğu görülmektedir.

İncelenen terekeler içerisinde çocuğu olmayan aile yoktur. 1 çocuklu aile sayısı 4, 2 çocuklu aile sayısı ise 7'dir. Bu terekelerde genellikle bu çoçuklar *sülb-i sağir* (büluğ çağına gelmemiş çocuk) olarak adlandırmaları, ölen kişinin yaşının genç olduğuna dair bir ipucu

vermektedir. Bu durum gözönüne alındığında Harput şehrinde doğurganlık olayının yüksek olduğu söylenilebilir. Zira bu terekeler hariç tutulursa çocuk oranı aile başına 4.4 olmaktadır. Ailelerin sahip oldukları çocuk sayılarının, mevcut terekelere göre dağılımı şu şekildedir.

Tablo: 31- Harput Şehrindeki Müslim Ahalinin Çocuk Sayıları

Çocuk Sayısı	Aile sayısı
1	4
2	7
3	15
4-5	11
6-7	7
8	2

Görüldüğü gibi üç çocuklu aile sayısı 15 tane olup bütün terekeler içerisinde yaklaşık olarak %33'lük bir orana sahibtir. Bunun arkasından %24'lük oranla dört beş çocuklu aileler sırayı almaktadır. Bu yüzdelerin toplamı ise %60 'a yakın olup yukarıda zikrettiğimiz ortalama çocuk sayısını hemen hemen teyid etmektedir.

İslamın erkeğe dört kadın ile evlenebilmesine müsaade etmesine rağmen Harput'ta bu usûlün (poligami) pek yaygın olmadığı görülmektedir. birinci tabloda görüldüğü gibi şehir merkezinde oturanlardan seçdiğimiz 46 adet tereke içerisinde birden fazla kadınla evli olan erkek sayısı sadece üç olup hepsininde evli oldukları kadın sayısı iki'dir. Bu sayının toplam terekelere oranı ise %7 civarındadır. Görülüyor ki Harput'ta çok eşli evlilik, tıpkı diğer şehirlerde olduğu

gibi pek yaygın ve kabul gören bir evlilik yolu değildir[531]. Çok evlilik ile erkeğin zenginliğinin pek ilişkisi görülmemektedir. Zira iki kadınla evli olan erkeklerin tereke tutarları biribirlerinden oldukça farklı tutarlar içermektedir.

Harput'ta halkın ekonomik durumuyla ilgili değerlendirme yapılacak olursa ahalinin ne zengin ne de fakir olduğunu söyleyebilmek güçtür. Terekelerin toplam tutarı ortalaması tereke başına 15815 guruş olup (bkz. Tablo:32) bu rakam o günün şartlarında yüksek bir rakam sayılabilir. en yüksek iki tereke (130000 ve 160000 kuruş) bu toplamdan çıkarıldığı takdirde ise ortalama rakam tereke başına 9943 kuruş olmaktadır ki bu da az bir rakam sayımamalıdır. İncelenen 46 terekenin 25 tanesi yani %55'i 600 ile 6000 kuruş arasında olup bu fiyata Harput'un herhangi bir mahallesinde oturulabilecek bir ev rahatlıkla alınabiliyordu. zira bu dönemde ev fiyatları Ağa Mahallesinde 2000 - 3000[532], Meydan Mahallesinde ise 2500 ile 11500[533] kuruş arasında değişmektedir. Ancak Hacılar Mahallesinde 900 kuruşa ev alabilmekte mümkündür[534]. İncelenen terekelerin toplam tutarlarının sayıları ve oranları şu şekildedir.

Tablo: 32- Tereke Tutarları ve Oranları

Tereke Tutarı	Sayı	Oran
600-1500 kuruş arası	6 adet	%13
1500-3000	5	%10.9

[531]Rifat Özdemir'in araştırmalarında da rakamlar aynı olmasa bile, yaklaşık olarak bu oranlar verilmektedir. Bkz. Rifat Özdemir'in 82 numaralı dipnot'ta zikredilen eserleri.

[532]*HŞS. 390*; s. 3, 35, 120, 149, 173 .

[533]*HŞS. 390*; s. 166, 166,

[534]*HŞS. 390*; s.183.

3000-4000	9	%19.5
4000-6000	5	%10.9
6000-8500	5	%10.9
10000-13000	5	%10.9
14000-20000	4	%8.7
25000-60000	5	%10.9
130000-160000	2	%4.3

En yüksek miktar 160000 kuruş ile Cami-i Kebir Mahallesinde oturan ve manifaturacılık yapan Şeftaluzade El-hac Mahmut Efendi'ye aittir. Haziran 1863 tarihli terekesinde Mahmut Efendinin 49.146 kuruşluk mücevherinin yanında dükkanındaki eşyası ve piyasadan alacağı nakit para miktarı da bu fiyata dahildir. Ayrıca evinde bir çok edebi yazma eserlerin bulunduğu ve bu eserlerin toplam fiyatının da yaklaşık 1000 kuruş civarında olduğu görülmektedir[535]. Bu eserler arasında Marifetname, Haşimi Divanı, Ahmed Vassaf Tarihi, Kamus, Hafız Divanı,Niyazi Divanı gibi bir çok yazma eserler bulunmaktadır.

2- Köylerde Sakin Müslim Ailelerin Sosyo- Ekonomik Durumları

Şehirde yaşayan aileler ile kırsal kesimde yaşayan aileler arasındaki farklılıkları tespit edebilmek amacıyla böyle bir ayırım yapmayı uygun gördük. Sicillerde mevcut terekelerden tespit edilen belgelerin ihtiva ettiği özet bilgiler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir

[535] *HŞS.390*; s.78.

Tablo: 33- Harput'a Bağlı Köylerde Sakin Aileler[536]

Sıra	Sakin Olduğu Mahallesi	Tereke Sahibinin Adı - Lakabı	Eş	Çocuk Sayısı		Tereke Tutarı (kuruş)
				E	K	
1	Monlakendi	Ömer	1	1	1	1568
2	Hoğ-ı Ülya	İbrahim Ağa	2	1	3	8880
3	Hankendi	Osman Ağa	1	1	1	5680
4	Alişam	Ahmet Efendi	1	4	1	4424
5	Avsiya	Yusuf	1	1	4	1362
6	Alişam	Ahmet Ağa	1		1	1946
7	Birvan	İbrahim	1	2		542
8	Koparuşağı	Mehmet	1	4	3	17215
9	Pekinik	Süleyman	1	2		16635
10	Sarpulu	Veli Ağa	3	3	1	196952
11	Hüseynik	El-hacHüseyin Ağa	1	2	1	24800
12	Sarını	İsmail Hasan	2	4	1	35150
13	Göl	Mustafa	1	2	3	1065
14	Cib	İdris Ağa	1	2	3	6323
15	Kürdamlik	Mehmet	1	3	2	15741
16	Malatacık Ülya	İbrahim	1	1	2	1954
17	Pekinik	Süleyman	1	2		16288
18	Hozektek	Veli	1	3	4	2637
19	Iğiki	Ahmet Ağa	1	2		19045
20	Hoğ-ı süfla	İsmail	1	3	1	2735
	TOPLAM			**43**	**32**	**380942**

[536]Bu tablodaki terekeler şu kaynaklardan seçilmiştir. *HŞS. 389 ;* s. 96, 90, 67, 63, 13, 7. ; *HŞS. 390* ; s. 71, 63, 32, 34, 36, 36/2, 36/3, 58/1, 58/2, 51, 15, 40, 172. ; İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 112,

Harput'a tabi köylerde oturan müslim ailelerin çocuk sayısı ile ilgili rakamlar şehirde oturan ahaliye göre pek değişiklik arzetmemektedir. Bu terekelerdeki toplam çocuk sayısı 75 olup aile başına ortalama 3.7 yani yaklaşık olarak 4 çocuk düşmektedir. Erkek çocuk sayısı yine şehirde olduğu gibi kız sayısına göre yüksektir. Bu terekelerdeki çocuk sayılarının dağılımı şu şekildedir.

Tablo: 34 Köylerde Sakin müslim Ailelerin Çocuk Sayıları

Sahip olunan Çocuk sayısı	Aile sayısı
1	1
2	6
3	2
4	3
5	6
7	2

Harput şehrinde çok eşle evliliğin pek yaygın olmadığından bahsetmiştik. Köylerde ise durum bundan daha farklı değildir. Seçilen yirmi tereke içerisinde üç tane birden fazla kadın ile evli erkek görülmektedir. bunların iki tanesi iki kadınla, bir tanesi ise üç kadınla evlidir. Çok eşli erkeklerin toplam terekeler içerisindeki oranı ise %15'dir.

Köylerde oturan ahalinin terekelerinin toplamı ise 380942 olup tereke başına ortalama 19047 kuruş düşmektedir. Ailelerin toplam tereke tutarları içerisinde en yüksek oran % 30 ile 500- 200 kuruş arasındaki rakam olup (Tablo 35), burada da en yüksek rakama sahip tereke (196952 kuruş) çıkarıldığında ise ortalama tereke başına 9683 kuruş düşmektedir ki bu rakam şehir halkının oranıyla aynıdır. En yüksek rakamlı terekenin sahibi Veli Ağa'nın ise Sarpulu köyü ağası olduğunu görmekteyiz Veli Ağa'nın terekesi içerisinde Şehirde bulunan

114000 kuruş değerinde bir dükkan ve kendi köyünde 40000 kuruş değerinde bir evi bulunmakta olup bu değerde dükkan ve eve çok az rastlanmaktadır. Bunun yanında terekelerde pek görülmeyen köle ve cariye de Veli Ağa'nın terekesinde mevcuttur. Gerek vergi gerekse asker toplamada devlete yardımcı olma özellikleri olan ve eşraftan sayılan bu tür ağaların maddi durumlarının gayet iyi olduğunu bu ve buna benzer diğer köylerde bulunan *Köy Ağası* lakaplı kişilerin terekelerinden tesbit edebilmek mümkündür.

Tablo: 35- Köylerde Sakin Ailelerin Tereke Tutarlarının Dağılımı

Tutarı	Sayı	Oranı
500-2000 kuruş	6 aile	%30
2000-4500	3	%15
5500-9000	3	%15
15000-20000	5	%25
25000	1	%5
35000	1	%5
200000	1	%5

Terekeler içerisinde dikkati çeken diğer bir husus ise *El-hac* lakabıdır. İncelenen 46 adet tereke içerisinde toplam 10 tane bu lakablı kişiye rastlıyoruz ki bunun oranı %21.7 dir. Dönemin seyahat şartları gözönüne alındığında bu rakamın hayli yüksek olduğu söylenebilir.

Kullanılan erkek isimleri ise çoğunlukla Mehmet, Mustafa, Mahmut, Yusuf gibi isimler olup Osman, Hüseyin, Süleman, Ahmet, İsmail isimlerine de sıkça rastlanmaktadır. Kadın isimlerinde ise Fatma, Ümmü Gülsüm, Firdevs, Hatice gibi isimler genellikle fazla kullanılmaktadır.

3- Harput ve Köylerinde Sakin Gayrimüslim Ailelerin Sosyo- Ekonomik Durumu

Gayrimüslim terekelerinin sayıca daha az olmasından dolayı şehir ve köylerde sakinlerin terekeleri birlikte değerlendirilecektir. Bu bölümle ilgili tespit edilen terekelerin özet bilgileri Tablo: 36'da verilmiştir.

Tablo: 36- Harput ve Köylerinde Oturan Gayri Müslim Aileler[537]

	Sakin Olduğu	Tereke Sahibinin	Eş	Çocuk Sayısı		Tereke Tutarı
Sıra	Mahallesi	Adı - Lakabı		E	K	(kuruş)
1	Gürcübey	Minyas	1	2	5	22773
2	Gürcübey	Karabet	1	2	3	2705
3	Çelebi	Matas	1	2	1	7569
4	Çelebi	Zakar	1	2		40380
5	Ağa	Hacator	1	3	2	10200
6	Gürcübey	Bedros	1	1	1	5000
7	Gürcübey	Karabet	1	1		6380
8	Şehroz	Atob	1	2	1	4349
9	Ağavat Mezrası	Asadur	1			9744
10	Ağa Mahallesi	Haçator	1	3	2	15620
11	Köğank Karyesi	Ohan	1	1	1	1230
12	Aşvan "	Arakil	1	1	2	870
13	Munzuroğlu "	Bogos	1		2	2172
14	Ağınsı	Zori	1	1	1	1001

[537]Bu tablodaki terekeler şu kaynaklardan seçilmiştir. *HŞS. 389* ; s. 73, 51, 28, 98, 25, 15, 25, 22, 19, 14, 8, 11, 68, 69, 73, 105. ; *HŞS. 390*; s. 8, 104, 23, 27. ; Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı HŞS.*, s. 267, 266. ; Fahrettin Tızlak; *398 Numaralı HŞS.* s. 208.

15	Ağavat Mezrası	Asur	1	4	2	9743
16	Erzürük "	Kasbar	1	2		1279
17	Avsiya "	Tato	1	6	2	5071
18	Körpe "	Serkis	1	4	2	7362
19	İçme "	Bogos	1	3	2	3406
20	Habusu "	Mosih	1	3	1	6872
21	Hüseynik "	Evaskin	1	3	2	3514
22	İçme "	Arot	1	5	1	1775
23	Gürcübey	Minyas	1	2	5	22340
24	Genepi Karyesi	Martos	1	4	1	3103
	TOPLAM			**57**	**39**	**194458**

Harput'ta bulunan gayri müslimlere ait seçilen terekelerinin tutarı görüldüğü gibi 194458 kuruştur. Bu miktarı eşit olarak böldüğümüz takdirde tereke başına 8102 kuruş düşmektedir ki bu rakam gerek Harput şehir merkezinde gerekse köylerinde sakin müslim ahalinin ortalama tutarıyla hemen hemen aynıdır. Bundan da anlaşılacağı üzere gayri müslimlerin müslim ahaliden hem zenginlik hem de fakirlik bakımından pek farkı yoktur. Müslim ve gayri müslim tereke tutarları arasında anormal bir farkın olmaması bu insanların Osmanlı Tebası sıfatıyla ne kadar demokratik ve eşit şartlarda yaşadığının en güzel örneğidir. Terekelerin toplam tutarları esas alınarak guruplandıracak olursak çıkan sonuç aşağıdaki tablodaki gibidir (Tablo 37).

Tablo: 37- Gayrimüslim Ailelerin Tereke Toplamlarının Oranları

Tutarı	Sayı	Oran
900-2000 kuruş arası	5	%20.8
2000-3500	4	%16.6

3500-5000	3	%12.5
5000-7500	5	%20.8
7500-10000	3	%12.5
10000-23000	3	%12.5
40000	1	%4.1

Gayri müslim ailelerin çocuk sayıları ise müslim ailelerden farklılık arzetmemektedir. Şöyleki: toplam çocuk sayısı 96 olup ortalama aile başına 4 çocuk düşmektedir. Bu oran müslim ailelerde aynıdır. Yine tıpkı müslim ailelerde olduğu gibi erkek çocuk sayısı kız çocuğundan fazladır. Ailelerin sahip oldukları çocuk sayısının dağılımı ise şu şekildedir.

Tablo: 38- Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayıları

Sahip olunan Çocuk sayısı	**Aile sayısı**
0-1	2
2	6
3-4	4
5	6
6	3
7-8	3

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPI

Osmanlı Devletinin mali yapısının temelini toprak gelirleri teşkil etmekteydi. Has, zeamet ve tımar adı verilen dirlik dilimlerinin vergi hasılatları merkez hazineye intikal etmez, bu gelirler mahallinde tahsil edilmek ve kullanılmak üzere taşradaki askeri ve idari görevlilere bırakılırdı. Başka bir deyişle bu dirliklerdeki sipahiler topladıkları öşürü alıp kendileri için harcıyorlar, diğer taraftan ise sefer esnasında belirli sayıda süvariyi ordu için hazır bulunduracaklarını vaadediyorlardı. Toprağın mülkiyeti ise devlete aitti.

Hazine-i amire denilen merkez hazineye ise sadece cizye gelirleri ve havass-ı hümayun adı verilen yerlerin vergi gelirleri intikal ederdi. Bunlara ek olarak bazı yıllar avarız ve nüzul vergisi gibi vergi gelirleri de bu hazineye aktarılabilirdi. Merkez hazinede toplanan bu gelirlerin tamamına yakını kapıkulu askerlerine ve sarayın mutfak masraflarına tahsis edilirdi.

Bu iki gelir kaynağının haricinde Padişah'a ait ve doğrudan doğruya ona bağlı gelir kaynakları da (ceyb-i Hümayun) mevcuttur.

III. Selim döneminde devletin içine düştüğü mali açmazlardan kurtulabilmek için bir takım düzenlemelere gidilmiş devlet gelirleri

artırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 1793 yılında *İrad-ı Cedid Hazinesi* [538] adlı yeni bir hazine kuruldu. Bunu daha sonra *Zahire Hazinesi* [539] ve *Tersane Hazinesi* [540] gibi hazinelerin kuruluşu takip etti. Böylece Osmanlı maliyesindeki tek hazine sistemi sona ermiş birden fazla hazinenin bulunduğu bir döneme girilmiştir. III. Selim'in tahttan indirilmesiyle İrad-ı Cedid hazinesi de son bulmuş, diğer iki hazine ise varlıklarını devam ettirmişlerdir. İrad-ı Cedid Hazinesinin gelirleri ise Darphaneye aktarılmıştır[541].

II. Mahmud'un tahta geçmesinden sonra 1826 yılında yeniçeri ocağının yani kapıkulu teşkilatının kaldırılmasıyla Hazine-i Amire de önemini yitirmiştir. Tımar sisteminin tamamıyla bozulduğu görüldüğünden bütün bu askeri gücün yerini tutabilecek yeni bir ordu kurmak gerekiyordu. Bu amaçla *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* ordusu kuruldu. Kurulan yeni ordu tamamıyla maaşlı askerlerden oluşacaktı. Askerlerin maaşlı olması ise devlet yöneticilerini daha fazla gelir sağlamak ve bütçesini genişletmek zorunda bıraktı. Bu duruma çare olarak da zaten bozulmuş bulunan eski tımar arazilerine ait gelirlerin hazineye aktarılması düşünüldü ve gerçekleştirildi. Eski tımar arazilerinden elde edilen gelirden başka daha önce kurulmuş ve lağvedilmiş olan irad-ı cedid hazinesine ait olup darphaneye devredilmiş

---

[538]Bu hazine ihtiyat hazinesi olarak düşünülmüştür. Yeni hazineye gelir olarak Pamuk, Zecriyye, Tiftik, boya ve mazı rüsumları gibi gelir kaynakları aktarılmıştır. Ayrıca bu hazinenin malikane ve tımarlardan da gelirleri olacaktı.

[539]Devlet gelir ve giderleriyle doğrudan ilgili bir hazine değildir. Sadece İstanbul'un iaşe sorununa çözüm olarak düşünülmüştür.

[540]Donanmanın geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu hazineye gelir olarak, ipek rüsumu aktarıldı. Ancak donanma masraflarının büyük olmasından dolayı borç ve ianeler ile açıkları kapatılmaya çalışılmıştır.

[541]Yavuz Cezar; "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1985, s. 929.

olan gelirler ve padişaha ait özel gelirlerin bir kısmı da bu amaçla hazineye aktarıldı.

Ancak sağlanan tüm bu kaynakların yeterli olmadığı görülünce cizye'ye %30 zam yapılmış ve ihtisap rüsumlarına da yeni bir düzen getirilerek gelirlerin arttırılması düşünülmüştü. Asakir-i Mansure için toplanan bu gelirler önce *Mukataat Hazinesi* daha sonra 1834'de *Asakir-i Mansune Hazinesi* ve *Defterdarlığı'* nda toplandı. Bu hazine 1834'den sonra artık devletin en büyük ve en önemli mali müessesesi haline geliyordu.

Gelirleri iyice azalan Hazine-i Amire 1835'de Darphane ile birleştirilerek *Darphane-i Amire Defterdarlığı* adını aldı. 1838 de *Maliye Nezareti'* nin kuruluşuyla bu hazine *Mansure Hazinesi'* ne devredildi ve bu hazine de lağvedildi[542].

Osmanlı mali ve askeri sisteminin temel unsuru olan ve uzun bir dönem verimli bir şekilde işleyen tımar sistemi hakkında yukarıda özet bir bilgi vermiştik. Bu konuyla ilgili bir çok araştırma yapılmış ve yayınlanmış olduğu için burada ayrıntılara girmeyip 19. yüzyıla gelindiğinde toprak sistemindeki bozulma ve bunun neticesinde uygulanmaya çalışılan yeniliklerden bahsedeceğiz.

Coğrafi keşifler ve bunu müteakkiben sömürgecilik politikaları Avrupayı zenginleştirmiş, büyük bir nakit para stoğu elde etmelerini sağlamıştı. Bu döneme kadar rantlarıyla geçimlerini sağlamakta

---

[542]Osmanlı Maliyesi hakkında bkz. Yavuz Cezar; "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s.924-933. ; Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, c 2. Dersaadet, 1330. ; Ahmet Tabakoğlu; *Türk İktisat Tarihi* , İstanbul 1986. ; Ahmet Güner Sayar; *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul 1986.*

zorlanan soylular bile topraklarını satarak şehirlerde önceleri adi işten saydıkları ticareti benimsemeye başlamışlardı. Böylece ortaçağdan kalan sosyal sınıf ve tabakalar alt üst oluyor ve ortaya yeni ve güçlü bir tüccar sınıfı çıkıyordu. Altın ve gümüşün bu kadar fazla olması ve halkının zenginleşmesi batıya sanayi devrimini yapma imkanı tanımış, bu devrim neticesi Avrupa devletleri ürettikleri sanayi mallarını ihraç edebilme planlarını yapmaya başlamışlardı. Bu mallarını satabilecekleri en uygun pazarın ise ilk olarak Osmanlı Ülkesi olduğunda hepsi hemen hemen hemfikirdiler. Osmanlı Devleti ise bu tür gelişmelerden uzaktı ve durumu farkettiğinde ise iş işten geçmiş olacaktı. Osmanlı iktisat politikasının temeli dahili dengeleri muhafaza üzerine kurulmuştu. 1861 yılına kadar Osmanlı ithalatı teşvik, ihracatı men etmişti veya çok sıkı kurallara bağlamıştı. Ancak ne olup bittiğini kestiremeden birden bire Avrupa devletlerinin tüccarlarını ve ürettikleri mallarını kendi iç pazarında görmeye başladı. Ne kadar önlem almaya çalıştı ise de bu tek taraflı ticari ilişkiyi engelleyemedi[543].

Osmanlı Devletinin bunu engellemesine imkan dahi yoktu. Zira Avrupalı rönesans döneminde geliştirdiği fikirleri, sömürge paralarıyla kazandığı serveti ve bunlardan edindiği tecrübesi ile Osmanlıdan üstün bir durumdaydı. Artık dünyanın ekonomik yapısı yeni bir sisteme

---

[543]Kanuni döneminde siyasi amaçla verilen bazı ticari imtiyazlar özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devletinin aleyhine işlemeye başlamıştı. Osmanlı kendini iflasa sürükleyecek olan bu ithalat rejimini engelleme yolunda ithalatı yasaklama, Zahire toplanıp dağıtmanın devlet tekeline alınması, yabancı devletlerin ürettiği kumaşların yasaklanması ve gümrük resimlerini yükseltmek gibi birtakım şeyler yapmaya çalıştı. Ancak bu kez karşısına siyasi güç problemi çıktı. Daha başka bir deyişle batılı devletler siyasi, askeri ve iktisadi açıdan artık Osmanlıdan daha güçlüydüler. Bu bakımdan Osmanlı ne koyduğu engelleri uygulayabildi ve gümrük vergilerini kendi isteği doğrultusunda yükseltebildi ne de siyasi ve askeri açıdan bu işin önüne geçebildi. (Osmanlı Devletinin bu ticari mücadeleleriyle ilgili olarak bkz. Mübahat S. Kütükoğlu; *Osmanlı -İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838* , Ankara, 1974.)

dayanıyordu. Bu sistem bugünkü kapitalizmin başlangıcı sayılan *Merkantilizmdi* . Osmanlı Devletinin hiç bir zaman uygulamadığı ve kendisine yakıştıramadığı fikirleri ve uygulamaları temel ilke olarak gören Merkantilist düşünce herşeyden önce ekonomiyi politika için bir araç olarak kabul ediyordu. Ekonomik bir milliyetçilik de denilen merkantilizmde, pasif sermayenin aktif hale getirilmesi öngörülmekteydi. Pasif sermayeyi aktif hale getirmenin yolu ticaretti. Ticaret de ithal ettiği mala karşılık nakit yerine mamul mal vermeyi prensip etmekti. Bu ticaret anlayışı da Avrupa'da iktisadi bir genişlemeye yol açacaktır. Ülkedeki altın ve gümüş'ün elde edilmesi ve işletilmesini gerektiği ve devletin elinde olması ise diğer bir temel kuraldı. Diğer önem verilen bir husus ise ihracatın mümkün olduğunca düşük tutulup ithalatın yüksek olmasıdır. Zira bir ülkenin kârı diğerinin zararı demek olduğundan bunun hem ekonomik hem de siyasi açıdan faydası olacaktır. Pasif sermayeyi aktif hale getirmenin yolu ticarettir.

Zaten zayıf olan ekonomi bu olumsuzluklar karşısında tamamıyla kontrolden çıktı ve Avrupadaki bu gelişmeleri uzaktanda olsa takip eden Osmanlı devlet adamları işin iç yüzünü anlamaya başladılar. Anladıkları ise devletin artık merkezi bir para politikası takip etmesi gerektiğiydi. 16. yüzyıla kadar savaşlardan ve itaatleri altındaki devletlerin ödedikleri vergiler ile ticaret yollarından elde edilen gelirlerden başka pek ithalat geliri olmayan bu devletin; gelinen aşamada bir şeyler üretip satabilmesi zordu ve hemen hemen imkansızdı. Osmanlı sınırları içerisinde var olan küçük ve büyük sanayi işletmeleri de batının getirip sattığı ucuz mallar karşısında rekabet edemedi ve bir çoğu kapanmak zorunda kaldı. Böylelikle pek güçlü olmayan ve teknolojik açıdan batıdan çok geri durumdaki Osmanlı sanayi çökmeye başladı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti Padişahları ve devlet adamları devletin

yükselen mali giderlerini karşılamak amacıyla bazı tedbirler düşünüp uygulamaya başladılar. Bu tedbirlerin başında ise tımar sisteminin kaldırılması geliyordu. Tımar sistemi para ekonomisinin gelişmediği sanayi öncesi dönemlerin bir ödeme ve vergi toplama aracıdır. Ancak ekonomik gelişmeler bu sistemin sonunun geldiği sinyallerini vermeye başlamıştır. Özellikle 18. yüzyıl para ekonomisinin zaruri hale geldiği dönemdir. Osmanlı Devletinin yöneticileri bu klasik sistemin yeterli olmadığının elbetteki farkındaydılar. Bu amaçla tımar kesiminin merkezi para politikasına bağlanması amacıyla mevcut tımarlar tedricen iltizama verilmeye başlandı. Tımarların iltizama verilip mukataaya dönüştürülmesi, vergi alınması düşünülen zirai alanların verimsizleşmesiyle sonuçlandı[544]. Bunun üzerine 1695'de *Malikane* sistemine geçildi. 1702'de ise tımarların özelleştirilmesine geçildi. Böylelikle Osmanlı ekonomisi nakit para ekonomisine geçişin ilk denemelerini yapmış oluyordu. Bu uygulama ise ileride tımarlı sipahiler yerine merkezi ordunun kurulması ihtiyacını doğuracaktır.

Devletin zayıflamasıyla birlikte bozulmaya yüz tutan tımarların sahipleri çıkarları zedelendiği için birer derebeyi gibi devletin karşısına çıkmışlardı. Bu bozulma Osmanlı ekonomisini büyük oranda zayıflatmıştı, artık tımar sistemine bir son vermek gerekiyordu. Nitekim 1812 tarihinden itibaren boşalan tımarların yerleri boş bırakılmaya başlanmıştır. Tanzimat Fermanıyla birlikte tamamen kaldırılmaya çalışılan tımar sistemi tımar sahiplerinin hak iddiaları karşısında zorluklarla lağvedilmiştir. Bu iddiaların yoğunluğu sebebiyle çoğu tımar sahibine maaş bile bağlanmıştı.

---

[544]Ahmet Tabakoğlu; *Türk İktisat Tarihi* , İstanbul 1986, s.355.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte tımar sisteminden artık tamamıyla vazgeçiliyordu. Ancak getirilmiş veya getirilmesi düşünülen herhangi bir sistem de yoktu. Zaten tımar sisteminin de tutulacak bir tarafı olmadığını da gözardı etmemek gerekiyordu[545].

Devletin toprak politikası bu dönemlerde tam bir keşmekeşlik içerisinde bulunmaktaydı. Devlete ait bazı topraklarda halen eski tımar sahipleri (sipahiler) toprağı işletmekteydiler. Diğer taraftan aynı işi mültezimler veya muhassıllar da bazı bölgelerde yürütmekteydiler. Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı toprak sisteminde değişiklikler yapılmaya başlanmış ancak yapılan tüm çalışmalar hep geçici olmuş kalıcı ve köklü bir düzenleme yapılamamıştır. Bunun en büyük sebebi sistemin bir geçiş dönemine girmesi ve alınan kararların uygulama esnasında iyi veya kötü olduğunu farkedip tecrübe edinilmesidir. Dikkat edilirse tanzimat döneminin en büyük özelliğinden birisi de bu ikiliktir. Bir yenilik getirildiği zaman eski usul hemen terkedilmiyor yeni ve eski usuller birlikte uygulanmaya çalışılıyordu. Mesela bir taraftan medreseler faaaliyetlerini sürdürürken diğer taraftan darü'l-fünûnlar açılıyordu. Miri arazi sistemi bir süre bu tarzda çalkantılarla devam ettikten sonra toprak sistemi *1858 Arazi Kanunnamesi* ile bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bu kanunnamenin hazırlanıp ilan edilmesi hususunda dört kişiden oluşan bir komisyon uzun süredir çalışmaktaydı[546].

---

[545]Halil Cin; *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul 1985, s.64.

[546]Bu komisyon üyeleri, Ahmet Cevdet, Mehmet Rüştü, Arif ve Tahsin. İsimli kişilerdir. Bkz. Ömer Lütfü Barkan; "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 332.

Getirilmeye çalışılan yeni arazi rejimini, Osmanlı devlet adamlarının batının liberal fikirlerinden etkilenmesi neticesine bağlamak gerekir. Liberal görüşten etkilenmemek o dönemin şartları düşünüldüğünde imkansız gibi görünmektedir. Zira dünyanın ekonomik konjüktürü bu yönde gelişmiş ve gelişmeye devam etmekteydi. Devletler ticari hayattan büyük ölçüde elini çekmiş vatandaşların ticari faaliyetlerini serbest bırakıp geliştirmesi yönünde teşvik eder olmuşlardı. Böylelikle ticari kesim kazandıkça devlet de aldığı vergilerle zenginleşiyordu. Devletler artık sadece yol, köprü, kanalizasyon gibi alt yapı yatırımlarıyla hizmet sunmaya başlamışlardı[547].

I- HARPUT ŞEHRİNİN GELİRLERİ

Osmanlı Devletinde tanzimat öncesi halk iki gruba göre vergilendirilmiştir. Bunların ilki islami inanç ve esaslara göre alınan vergilerdir ki *Tekalif-i şer'iyye* (şer'i vergiler) olarak adlandırılırlar. Çiftçi reayadan alınan *öşür* ve *cizye* adlı vergiler bu gruba girmektedir. Diğeri ise devlet adına yürütme ve uygulatma görevi yapan resmi görevlilere hizmetlerinin karşılığında halktan alınan bedel olan *tekalif-i örfiye* (örfi vergiler)'dir *cürüm ve cinayet, arus, baç, resm-i çift, resm-i ağnam, bennak, mücerred* vb. vergiler bu gruba girmektedir[548].

---

[547]Bu gelişmenin benzerini günümüzde degörmek mümkündür. 20. yüzyıl başlarında bir hayli popülerlik kazanan sosyalizm ve onun uzantısı komünizm fikirleri ancak 1980'lı yılların sonuna kadar yaşayabilmiş ve bu süre içerisinde tükenmiştir. Bugün geçerli olan serbest pazar ekonomisi, kapitalizm ve globalleşme gibi fikirlerdir. Bütün dünya devletleri bu fikirlere ve gelişmelere ayak uydurmayı bir mecburiyet gibi hissetmektedirler.

[548]Nicoara Beldiceanu; *XIV Yüzyıldan XVI yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar* , Çeviren M. Ali Kılıçbay, Ankara,1985, s.26.

Bu iki vergi türü dışında alınan diğer bir vergi de *tekalif-i divaniye'* dir. Başlangıçta ordunun sefere çıkacağı zaman toplanan bir vergi iken daha sonraları sürekli alınan bir vergiye dönüşmüştür. İmdad-ı seferiyye ve imdad-ı hazeriyye gibi vergiler de bu gruba girmektedir. Gayr-i müslimlerden alınan *cizye* ise direkt hazineye bağlıydı.

Bunların yanında 1826 da uygulamaya konulan ihtisap rüsumu adı altındaki bir vergi türü vardır ki bunu ödemekle yükümlü kesim esnaflardı. Yine aynı dönemde padişah II. Mahmud Redif askerlerine parasal kaynak yaratmak için *iane-i cihadiye* vergisini ayrıca uygulamaya koymuştur[549].

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı vergi mevzuatında köklü değişiklikler yapılmaya başlandı. Öncelikli hedef merkezi bir mali sistem kurmaktı. Her türlü gelir merkez hazine için toplanacaktı. Giderler de bu hazineden yapılacaktı.

1- Zirai Gelirler

a- Buğday ve Arpa Aşarı

Aşar veya öşür kelime olarak onda bir manasındadır. Osmanlı Devletinde miri arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde ziraatle uğraşan ahaliden hasıl ettikleri ürünün belirli bir kısmının devlet adına alınması usulüne aşar veya öşür denilmekteydi. Tahsil edilen öşür gelirleri has, zeamet ve tımar sahiplerine tevcih edildiği gibi, maktu olarak belirlenmeleri durumunda iltizama da verilirdi[550].

---

[549]Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde*, s.105-106.

[550]Orhan Kılıç; *Van Sancağı (1548-1648)* , Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1994, s. 376.

Aşarın özellikle tanzimat'ın ilanıyla birlikte meşrutiyet'e kadar geçirdiği evreler hakkında en detaylı bilgi Abdurrahman Vefik'in *Tekalif Kavaidi* adlı eserinde mevcuttur. Bu eserde aşar hakkındaki bilgileri özet olarak vermek faydalı olacaktır[551].

Aşar her ne kadar onda bir demek ise de Tanzimat'ın ilanına kadar bu oran sabit tutulmamış, yüzde oranı bölgelerde toprağın verimine göre değişmiştir[552]. Tımar sisteminin gün geçtikçe bozulması neticesinde haksızlık ve yolsuzluklar da artmıştı. Bu amaçla Tanzimat'ın ilanıyla birlikte bu haksızlıkların önlenmesi amacıyla öşür vergisi *muhassıllar* aracılığıyla toplanmaya başladı. Üç yıl sonra muhassılların bu tahsilatı layıkıyla yapamadıkları ve verimin düştüğü görülerek yeni bir çare olarak bütün öşür gelirlerini ve rüsumları ikişer sene müddetle iltizam ve ihalesi kararlaştırılmıştır.1843 senesinden 1847 senesine kadar bu usül tatbik edilmiştir. Ancak ihaleyi kazanıp iki seneliğine aşarı deruhte eden kişilerin sadece kendi çıkarlarını düşünüp üründeki verim artışı ile ilgilenmemeleri hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Bu verimsizliği izale etmek maksadıyla ihale ve iltizamlar bir veya iki sene yerine daha uzun seneler için verilmesi düşünüldü. Böyle olduğu taktirde mültezimler faydalı olması bakımından ahaliye yardımcı olacaklar ve verimde artmış olacaktı. Bu kararları içeren nizamnamede yer alan bazı hususlar şöyledir.

1- Aşar varidatının beş seneliğine ihalesi.

2- Hizmet ricali, sarraf ve tüccar gibi muteber insanlara ihalesi.

---

[551]Bkz. Abdurrahman Vefik *Tekalif Kavaidi*, c.II, s. 241-245.

[552]Rumeli'de sekizde bir, Anadolu'da bölgenin özelliğine göre beş- altı- yedi ve sekizde bir olarak uygulanmıştır. Bkz. Abdurrahman Vefik *Tekalif Kavaidi*, c.II, s. 341

3- İhalenin bir veya daha fazla kişiye verilebilmesi.

4- İhalesi yapılacak kazanın üç senelik bedeli üçe bölünerek müzayedeyle ihale edilmesi.

5- Mültezimlerden ilk senenin kârı *tedarik-i edevat* ve *tevsiye-i imarata* sarf ettirilip hazine için birşey alınmaması.

6- İkinci ve üçüncü seneler üzerine %2, dördüncü ve beşinci senelere ise %3 olmak üzere toplam %10 zam uygulanması.

7- Senelik taksitler geciktiği takdirde kendileri ve kefillerinden faizi ile birlikte tahsil edilmesi. (Mültezimin ihaleyi kazandıktan sonra kefil gösterip birlikte senet imzalamaları gereklidir).

8- Mültezimlerin idarelerinde bulunan mahaller ahalisine lüzumu kadar hayvan, araç-gereç ve tohum ile akça (kredi) vermesi mecbur olup verdiği bu parayı geri aldığından yıllık %1 'den fazla faiz istememesi. (Bu kararla devlet hem köylüye gereken işletme kredisini temin etmiş hem de ihaleyi kazanan mültezimi verimi artırma yönünde teşvik etmiş olmaktaydı.)

9- Hasat vaktinde köylü sıkıştırılmayıp elindeki mülklerin ucuz fiyata alınmaması.

10- Mültezim verdiği işletme kredisini faizsiz verip de aşarı topladıktan sonra mahsulün bir kısmını bu paraya mukabil alamayacaktır. (Böylelikle devlet köylünün kendi ihtiyacı için ayırdığı ürünü bir bakıma garanti altına almaktaydı)

Geçimini ziraat yaparak sağlayan ahalinin mağdur edilmemesi maksadıyla bu kaideler uygulanıp çoğu bölgenin beş yıllık aşar ihaleleri bu usule göre yapılmıştır. Bu dönemde Harput Eyaletinin aşar ihalesinin ise üç yıllığına (1844-1845-1846) yapıldığını görüyoruz[553].

Osmanlı Devleti yöneticileri bu usule geçtikten kısa bir süre sonra Kırım harbine girilmiş, ordu büyük miktarda zahire ihtiyacı duymuştu. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için çoğu yerlerin öşür gelirleri kısmen nakten kısmen de karşılığında zahire olarak emaneten tahsil edilmiştir. 1853-54-55 senelerinin öşür gelirleri bu şartlar altında ihale edilmiştir.

Kırım harbinin bitmesinden sonra öşür tahsilatına yeni bir düzenleme getirmek amacıyla 21 Aralık 1855 tarihinde yeni bir nizamname yayınlandı. Bu nizamnameye göre, zeytin aşarı bir yıllığına hububat aşarı ise bir veya iki senelik süre ile verilecekti. İhaleyi alan mültezim en fazla bir sancağın ihalesini alabilecek, bundan fazlasını iltizam edemeyecekti.

Ancak herhangi bir sancağın aşarını hazineden bütünüyle alan mültezimler bu kez kendi idaresindeki kaza ve köylerin aşar gelirlerini tahsil için mültezim tayin etmişlerdi. Hatta bu ikinci derecedeki mültezimler dahi görevlerini başkalarına satmaya başlamışlardı.

Aşar gelirlerinin böyle elden ele geçmesi ve mültezimlerin daha fazla kazanç peşinde koşmaları verimi düşürmeye başladı. Mahsul zamanında toplanamıyor, çoğu yerde telef oluyordu.

Bu def'a her mahalde aşar bedelinin o yörenin ileri gelenleri tarafından oluşturulacak heyetler tarafından ihale edilmesi kuralı

---

[553]BA, *İrade Meclis-i Vala,* 2042.

getirildi. Ancak ilk uygulamalar ile birlikte ahaliden yoğun şikayetler gelmeye başladı. Bu değişiklik geçmişte uygulanan sistemden da büyük rahatsızlıklar doğuruyordu. Bunun için tekrar eski usule dönüldü. Yine ihale edilecek yerlerde iyi fiyatı verene öşür toplama yetkisi verilecek, iyi fiyat veren çıkmazsa emaneten tahsil edilecekti.

Bu merhalelerden geçen aşar vergisinin Harputtan tahsili hakkında Başbakanlık arşivindeki belgelerden düzenli olarak öğrenebilmekteyiz (Tablo:39). Nitekim yukarıda bahsi geçen konular ve değişikliklerin uygulamalarını aynen görebiliyoruz. Kırım harbi sırasında toplanan öşürlerin çoğu bölgede olduğu gibi Harput'ta da ayni olarak toplandığı görülmektedir[554]. Yine ihalelerin beş yılda bir yapılması uygulamasının 1854- 1858 yılları arasında beş yıllığına yapılması usulünün uygulandığını da görmekteyiz[555].

---

[554]BA, *Maliyeden Müdevver* , 7872, s. 114.
[555]BA, *ML. VRD.*, 3057.

Tablo: 39- 1843 - 1862 yılları Arasında Harput kazasının Aşar Miktarı .

Tarih	Tutarı (kuruş)	Tarih	Tutarı (kuruş)
1843[556]	145000	1853[557]	273000
1844	210000	1854[558]	277000
1845	130000	1855	305000
1846[559]	235000	1856[560]	325000
1847[561]	225000	1857[562]	435000
1848	235000	1858	435000
1849[563]	278000	1859[564]	445000
1850	278000	1860[565]	419994
1851[566]	245000	1861[567]	432000
1852[568]	273000	1862	412000

Bu tablodan anlaşıldığı kadarıyla Harput'ta hububat üretiminde bir istikrarın var olduğunu söyleyebiliriz. 1843 yılında 145000 kuruşluk bir değer taşıyan aşar vergisi bir kaç yıl hariç düzenli bir

---

[556]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 2042. (1843, 1844, 1845 tarihlerini ihtiva etmektedir.)

[557]BA, *Maliyeden Müdevver* , 7872, s. 114.

[558]BA, *ML. VRD.*, 3057. (Bu belgede de 1854, 55, 56, 57, 58 yıllarına ait beş yıllık ihalenin miktarları vardır)

[559]BA, *İrade Dahiliye*, 12311

[560]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 263.

[561]BA, *ML. VRD.* 5130. (1847-1848 tarihlerini ihtiva etmektedir.)

[562]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 274

[563]BA, *İrade Dahiliye*, 10351. (1849, 50 tarihlerini ihtiva etmektedir)

[564]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s. 296. BA, İrade Dahiliye, 23478.

[565]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 290 ; BA, *ML. VRD.* 3475.

[566]BA, *İrade Dahiliye*, 12856.

[567]BA, *ML. VRD.* 3475. (Bu belgede 1861 tarihinde Harput Eyaletinin toplam aşar vergisi 10609662 1862 yılında ise 11167846 kuruşdur)

[568]BA, *ML. VRD.*, 2335.

şekilde artmıştır. 1862 yılına gelindiğinde bu rakam 412000 kuruşa ulaşarak yaklaşık %190 oranında bir artış göstermiştir. 1845 yılında rakamın düşmesinin nedeni Harput'ta yaşanan zahire sıkıntısıdır[569]. diğer bazı yıllardaki düşüşler ise çok büyük farklılıklar göstermemektedir.

1846 yılındaki vergi gelirinin bir yıl öncesine nazaran %85 arttığı da görülmektedir. Bu artışın sebebi Harput'un tanzimata dahil edilmesiyle birlikte vergi gelirlerinin daha kontrollü ve düzenli alınması olmalıdır.

b- Diğer Aşar Gelirleri

Arpa ve buğdayın haricinde öşür alınması gereken diğer zirai ürünler ayrı ayrı müzayede edilmeyerek birkaç tanesi bir araya getirilip müzayede edilmiştir. Bundan maksat büyük bir ihtimalle gelirler toplamının arpa ve buğday öşrüne nazaran fazla olmaması nedeniyle ihalesinin daha cazip hale getirilmesi amacı olmalıdır. Bu tür öşürlerde yine onda bir oranıyla alınmaktadır. Ancak ödeme zamanı geldiğinde ödeme ayni değil nakdi olarak yapılmaktaydı.

Harput Sancağının 1861 tarihindeki kitre, mazu, çiriş ve palamut öşürleri birleştirilerek 28000 kuruş bedel ile ile Agop ve Mardinos adlı iki gayrimüslim kardeşe ihale edilmiştir. Ödeme senede iki taksitte yapılacaktır[570].

1863 yılında ise Harput Kazasının arpa ve buğday haricinde öşür alınması gereken diğer zirai ürünlerin tümü birleştirilerek 966000

---

[569]Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989, s.797-828.

[570]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 294.

kuruşa senede iki taksitte ve gününde nakten ödenmesi şartıyla Çötelizade Bekir Ağa'ya ihale edilmiştir[571].

c- Ağnam ve Keçi Rüsumu

Koyun ve keçiden alınan vergiye genel olarak *aded-i ağnam* adı verilmektedir. Bu vergi müslim ve gayr-i müslim ayırdedilmeksizin eşit miktarda alınmaktaydı[572].

Tanzimatla birlikte ağnam rüsumuyla ilgili eski kanunlar lağvedilerek, hazinede mevcut *Ağnam Mukataacılığı* ünvanı *Ağnam Müdürlüğü* ' ne çevrildi. Kaldırılan eski rüsumların karşılığında her koyun ve keçiden beşer kuruş *rüsum-ı maktu* ve yirmibeşer para da *mübaşiriyye* alınması ve muhassılların nezareti altında olmak üzere tahsil edilmesi kararlaştırıldı[573].

Bu vergi bir sermaye vergisi olup tanzimatla birlikte getirilen hayvan başına sabit ve tek fiyat uygulaması, her bölgedeki kaynak ve verim gözetilmediği için halk arasında huzursuzluklara yol açmıştı. Geçimini ziraatten sağlayan kesim eti ve sütü için beslediği kendisine ait hayvanlarını dahi satmaya başlamışlardı[574]. Şikayetlerin artması neticesinde 1274 (1857-58) senesinde bu kanunda yapılan değişiklikle

---

[571]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 300. (*...Harput Kazasının hınta ve şairden ma'ada bi'l-cümle mahsulat ve penbe aşarı 1279 senesine mahsûben mahallinde bi'l-müzayede ...dokuz yük altmışaltıbin guruş bedel ve kefil-i mutebere ile Çötelizade Bekir Ağa uhdesine takrir olunmuş olduğu....*)

[572]Mehmet Ali Ünal; *Harput Sancağı*, s. 137

[573]Abdurrahman Vefik *Tekalif Kavaidi*, C. II, s. 211.

[574]Abdurrahman Vefik *Tekalif Kavaidi*, C. II, s. 212.

hayvan varlık (servet) üzerinden değil, gelir üzerinden alınan bir vergi şekline dönüştürülmeye çalışılmıştır[575].

Alınan yeni karara göre bir koyun ve keçinin bir senede yavrusu, sütü ve yünü bakımından sahibine getireceği yıllık kazancı mahalli meclislerce tesbit edilip hazineye bildirilecekti. Hazine bu rakamı inceledikten sonra bir miktar belirleyip tıpkı aşarda olduğu gibi yüzde on üzerinden vergi alacaktı[576]. Bu durumda Osmanlı Devleti dahilindeki yerlerde hayvan başına düşen ortalama vergi miktarı 1,5-4 kuruş arasında değişiklikler göstermiştir[577].

Elimizde mevcut bazı belgelerden çeşitli tarihlerde Harput'tan tahsil edilen ağnam ve keçi vergisinin miktarları ise şu şekildedir.

Tarihi	Miktarı (kuruş)
1858[578]	460500 (Sancak toplamı)
1861[579]	1311383 (Eyalet toplamı)
1862[580]	1359415 (Eyalet toplamı)
1863[581]	869500(Sancak toplamı)

1275 (1858-59) tarihinde Harput sancağına bağlı kazalardan koyun ve keçi başına 60 para (1,5 kuruş) vergi alınmakta olduğunu

---

[575]Abdüllatif Şener; "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat, (Bildiriler),* Yayma Hazırlayan, H. Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s. 263.

[576]Abdurrahman Vefik *Tekalif Kavaidi*, c.II, s. 213.

[577]Abdüllatif Şener; "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat , (Bildiriler),* Yayına Hazırlayan, H. Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s. 263.

[578]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s. 296.

[579]BA, *ML. VRD*. 3475.

[580]BA, *ML. VRD*. 3475.

[581]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s. 297. (Bu tarihde beher hayvandan 60 para alınacakken 25 para da zam yapılarak miktar 85 paraya çıkarılmıştır.

görüyoruz. ihale usulüyle bir ermeni ve bir müslim'e birlikte verilen bu verginin tutarı 460.500 kuruş olup[582] sancak genelinde toplam hayvan sayısı 370000'e tekabül etmektedir. Bu dönemde Harput sancağına bağlı dokuz kaza olduğu gözönüne alınırsa ortalama Harput kazasına 34.000 baş koyun ve keçi düşmektedir. İhaleyi alan kişinin edeceği kar ve hayvan başına hizmet karşılığı alınan diğer paralar da bu fiyata eklenirse ortalama hayvan sayısı daha da düşecektir. Nitekim hicri 1310 (1892-93) tarihli Mamuratü'l- aziz salnamesindeki bilgiye göre ise bu tarihlerde Harput kazasında 9604 koyun ve 7684 keçi bulunmaktadır.

2- Ticari Gelirler

a- Gümrük ve Ruhsatiyye-i Duhan

Osmanlı Devletinde gümrük vergisi sadece dış ülkelerden gelen veya bu ülkelere ihraç edilen mallardan alınmaz, aynı zamanda Osmanlı devletinin herhangi bir yerleşim bölgesinden başka bir yere nakledilen mallardan da alınırdı. Böylece hem dış ticaret hem de iç ticaret gümrük vergisine tabi oluyordu. Ülke dahilinde alınan bu vergi yerli sanayi ve ticaretinin gelişmesini engellediği gerekçesiyle sürekli tartışma konusu olmuştur. Tanzimat'ın ilk yıllarında kara gümrükleri bazı bölgelerde kaldırılmaya çalışılmış, deniz nakliyatının ise genellikle yabancıların elinde olmasından dolayı vergileri muhafaza edilmiştir. Kara gümrükleri ancak 1874 den sonra tamamıyla kaldırılmış, deniz gümrükleri ise II. meşrutiyete kadar devam etmiş ve ancak 1910 tarihinden sonra tamamıyla kaldırılabilmiştir[583].

---

[582]BA, *Maliyeden Müdevver;* 13188, s. 296.

[583]Abdüllatif Şener; "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat , (Bildiriler),* Yayına Hazırlayan, H. Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s. 263. ; Abdurrahman Vefik *Tekalif Kavaidi,* C. II, s. 213.

Tanzimattan önce tütünden kıyye (1 kıyye 400 dirhem = 1282 gram) üzerinden değişik oranlarda vergi alınırken üretimin artmasıyla birlikte1103 (1691/92) tarihinde *Tütün mukataacılığı* kurulmuştur. Bu müessese aracılığıyla da mukataalar idare edilmeye başlanmıştır.

Mukataa suretiyle idare, tanzimat'a kadar sürmüştür. Bu yeni dönemde tütün rüsumu aynen öşürler gibi onda bir oranında sabit tutulmuştur. Arpa ve buğday öşüründe olduğu gibi müzayede yoluyla şahıslara ihale edilen duhan öşürünün toplam miktarını, ihaleyi alan kişi nakten mahalli mal sandığına günü geldiğinde nakten ödemek zorundaydı. Ödeme tarihinin gecikmesi halinde faiziyle birlikte ödenmesi gerekiyordu. Tütünden alınan vergi devlet için büyük bir meblağ teşkil etmektedir. Nitekim 1870 tarihinden yerli tütünü ve üreticisini korumak amacıyla tütün ithalatı kısmen yasaklanmıştır[584].

Elimizde mevcut bazı belgelerden tespit edebildiğimiz Harput kazası *duhan ve gümrük rüsumlarının* miktarları şu şekildedir.

Tarihi	Tutarı (kuruş)
1842[585]	152000
1851[586]	241750
1852	241750
1857[587]	355000
1858[588]	292000
1859[589]	305000

[584]Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, C. II, s. 312.

[585]BA, *ML. VRD*. 825

[586]BA, *Maliyeden Müdevver*, 7872, s.114. (1851- 52 yılları ihalesi birlikte yapılmış ve tek kişiye verilmiştir.)

[587]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 283. (sancak toplamı)

[588]BA, *ML. VRD*. 3034. (sancak Toplamı)

[589]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 263. ; BA. *İrade Dahiliye*, 28020.

1861[590]	300188
1862[591]	194749

Tütün Harput Eyaletinde de önemli bir zirai ürün olma özelliğini taşımaktadır. Özellikle Besni Sancağı bugün dahi tütün üretimiyle bilinen bir bölgedir. 1854/55/56 senelerinde tahsil edilecek toplam duhan gelirinin içerisinden 92000 kuruşunun doğrudan nakit olarak Askeriye'ye verildiğini de görmekteyiz[592]. Bunun sebebi büyük ihtimalle Kırım savaşı münasebetiyle Osmanlı devletinin askeri harcamalarının artması olmalıdır.

Gümrük ve Tütün rüsumları Harput'ta birleştirilerek müzayede edilmiş ve birlikte tahsilleri yapılmıştır. Bunun sebebi tütün'ün üretilmesi yanında ithal edilmesi de olmalıdır. Bundan başka diğer bir ihtimalde Osmanlı Devleti dahilindeki tarım bölgelerinin çoğu kısmı tütün ekimine elverişli olmadığı için ülke dahilindeki bir çok yerleşim bölgesine nakledilip satılabilmesidir.

b- Müskirat Rüsumu

Osmanlı Devletinin ilk yıllarında alkollü içeceklerden alınan herhangi bir vergi yoktu. Sadece iltizam ve tomar sahipleri şaraplık üzüm yetiştiricilerinden şıra resmi adı altında bir vergi alırlardı. 17. yüzyıldan itibaren gayrimüslim tebaya resmi bir alkollü içecek vergisi (Müskirat Resmi) getirilerek resmen alkollü içki içme hakkı da tanınmış oldu.

---

[590]BA, *ML. VRD.* 3475.
[591]BA, *ML. VRD.* 3475.
[592]BA, *Maliyeden Müdevver*, 8019, s.137.

Tanzimat'ın ilk yıllarında aşar toplamak üzere gönderilen muhassıllar tarafından tahsil edildi. Daha sonraları Maliye Nezareti bünyesinde kurulan *Zecriyye Emaneti* bu vergiyi tahsil etmeye başladı. Zecriyye Emaneti bu görevini 1873 de kurulan *Rüsumat Emaneti* ne devretti[593].

Tanzimat döneminde üretilen alkollü içeceğin değerinin %20 si vergi olarak alınıyordu. Yabancı ülkelerden ihraç edilen alkollü içkiler bu vergiden ve gümrük vergisinden muaftı ama içkinin türüne ve geldiği ülkeye göre %10-12 oranında ayrı bir vergiye tabii idi. 1861 yılında %20 olan müskirat Resmi %10 'a düşürüldü.

Harput'un Müskirat vergisi hakkında detaylı bilgi olmamasına rağmen 1842 yılında 6000 kuruş olduğunu tesbit edebiliyoruz[594]. Yine 1861 yılında Harput Kazası müskirat Rüsumunun 34804 kuruş, 1862 yılında ise 29233 kuruş olduğunu görüyoruz. Tanzimattan sonra alkollü içeceklerden alınan vergilerin yükseltilmesinin bu miktarın artmasında etkili olduğu söylenilebilir. Harput Eyaletinde Alkollü içkilerden alınan verginin fazla yüksek olmamasından olsa gerek sadece müskirat rüsumu iltizama verilmeyerek beraberinde diğer rüsumlarda müzayedeyle ihale edilmişlerdir.

c- Varidat-ı Rüsumiye

Başbakanlık arşivinden temin ettiğimiz çeşitli defter ve belgelerde bu isimde bir verginin varlığını tesbit etmemize rağmen tetkik eserlerde bu isim altında bir vergi türüne rastlayamadık. Ancak tetkik eserlerin

---

[593]Stanford Shaw; " Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi ", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s.943.

[594]BA, *ML.VRD.*, 825.

birinde Osmanlı Devletinin Tanzimat Dönemindeki genel bütçeleri hakkında bilgiler verilirken gelir kaynakları arasında *Rüsûmî Varidât* adında bir gelir türüne rastlıyoruz[595]. Başbakanlık Arşivinden elde ettiğimiz Harput Eyaletinin iki senelik (1861/1862) rüsumat, tekalif vs. varidatlarını gösteren bir belgede de *Rüsûmât-ı Müteferrika* isimli bir vergi de vardır. Bu iki ayrı ismi taşıyan vergiler kesin olmamakla birlikte aynı vergi olmalıdır.

Daha önce aşar hakkında bilgi verirken arpa ve buğdayın haricindeki, vergi miktarları yüksek olmayan ürünlerin tümünün birleştirilerek ihale edildiğinden söz etmiştik. Bu vergi kalemi de bu şekilde, küçük meblağlar teşkil eden vergi türlerinin bir araya getirilerek toplu halde ihalesi yoluna gidilmesinden dolayı genel bir isim almış olabilir.

Tüm bu bilgileri gözönüne alarak varidat-ı rüsumiye isimli vergiyi tanımlayacak olursak, belirli bir üründen veya ticari faaliyetten alınan bir vergi olmayıp, yüksek miktarlı vergilerin haricinde küçük meblağ teşkil edip bir kaç gelir kaleminin toplanarak tek kalemde birleştirilmiş şeklidir, diyebiliriz. Bu tanımın bir kesinlik ifade etmemekle birlikte sadece bir ihtimal olduğunu tekrar etmekte fayda vardır.

Konuyu aydınlatması açısından elimizde mevcut olan bazı belgelerden örnekler verelim.

.....Harput Sancağı kazalarının 'aded-i ağnam ve Müskirat Rüsûmundan ma'ada varidât-ı rüsûmiyesi iş bu ikiyüz yetmiş dört

---

[595]Tevfik Güran; *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara,1989.

senesine mahsuben ber- muceb-i nizam mahallinde bi'l-müzayede.....taliplerine ihalesi uygun görülmüştür[596].

...Harput Kazasının süluk-ı saydiyesinden rişte-i penbe ve zecriyye rüsumundan maada varidat-ı rüsumiyesi ..... bedelle taliplerine ihale edilmiştir[597]

...Harput Sancağı Kazalarının duhan rüsumundan ve ağnam ve müskirat üzerlerinden alınan bi'l- cümle rüsumattan maada varidat-ı rüsumiyesi ...nefs-i Harput Kazasının rüsum-ı varidatı içün takrir eden 350000 guruş bedelle .Harput Kazası ahalisinden ....'e ihale edilmiştir[598].

Tablo: 40- Harput'un Varidat-ı Rüsumiyesi

Tarihi	Tutarı(Kuruş
1850 [599]	298000 (Kaza toplamı)
1855/56 [600]	331000 (Kaza toplamı)
1857/58 [601]	135000 (Sancak toplamı)
1858/59 [602]	793700 (Sancak toplamı)
1858/59 [603]	367500 (Kaza toplamı)
1861 [604]	2244062 (Eyalet toplamı)
1862 [605]	2060536 (Eyalet toplamı)

[596]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s. 295.
[597]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 263.
[598]BA, *İrade Dahiliye*, 28382. ; BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 285.
[599]BA. *ML. VRD.*, 1993.
[600]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 263.
[601]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13188, s. 295.
[602]BA. *ML. VRD.*, 3034.
[603]BA, *Maliyeden Müdevver*, 13190, s. 285.
[604]BA. *ML. VRD.*, 3475.
[605]BA. *ML. VRD.*, 3475

Bu verginin pek istikrarlı bir seyir izlemediği görülmektedir. Bunun sebebi birleştirilen vergi kalemlerinin sayısının azlığı veya çokluğu olmalıdır. mesela 1850'de 298000 kuruş olan sancak toplamı 1857-58 deki sancak toplamından %100 oranında daha yüksektir.

3- Cizye (Bedel-i Askeri)

Gayri müslimlerin askerlik çağına gelmiş olanlarından üç ayrı oran üzerinden alınan vergidir. Bu oranlar islamiyetin ilk yıllarında uygulanan oranlarla aynı tutulmuştur. O dönemlerde gelir seviyesi yüksek olanlardan 48 orta hallilerde 24 ve ortanın altında kalanlardan da 12 akça olarak alınmaktaydı. Ancak para birimi ve değerinin değişmesi nedeniyle Osmanlılarda, benzerlik katsayıyının ve sınıfların aynen esas alınmasıyla sağlanmıştır. Osmanlı teb'ası olup cizye verenler ala, evsat ve edna olarak üç gruba ayrılmış, ilk dönemlerde ise 48 - 24- 12 akça olarak alınmıştır. Paranın değerinin ve iktisadi şartların değişmesi sadece rakamı ve para birimini değiştirmekle kalmış katsayı da yeri geldiğinde değiştirilmiştir. Değişmeyen ve stantard olan tek şey ise üç sınıfa ayırılması kuralıdır. Ancak bu kural bazı dönemler uygulanmamıştır[606].

Her kazanın cizye kağıtları Maliye hazinesinde düzenlenip, mühürlendikten sonra cizye toplayıcılarına verilip gerekli yerlere yollanılırdı. Muharrem ayı gelince bu mühürler mahkemelerde açılır, bir-iki ay içinde mükelleflere dağıtılıp paraların toplanması işlemine başlanılırdı[607]. Kadınlar, çocuklar, hastalar ve köleler bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca devlet hizmetinde bulunmuş bazı aileler ve

---

[606] Yavuz Ercan; "Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i müslimlerin ÖdedikleriVergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar" *Belleten*, C. LV, Sayı, 213, Ankara,1991, s.372.

[607] Mustafa Nuri Paşa; *Netayicü'l- Vukuat*, Ankara, 1980, s. 133.

yaşlı kişiler, Padişah beratlarıyla veya vezir buyurulduları ile bu verginin dışında bırakıldıkları gibi bazı adalar ve önemli yerler halkının cizyeleri de toplu bir miktar üzerinden alınır ve bazıları da tamamen affedilirlerdi[608].

Cizye tahsilatını Tanzimat'a kadar Devletin memuru olan *Cizye Tahsildarları* yürütüyordu. Ancak Tanzimattan sonra bu tahsilat cemaat yönetimlerine bırakılmış ise de tahsilatta aksaklıklar görülmesi üzerine İstanbulda Patrikhane Memurlarının yanına Esnaf Kethüdaları verilmiş, Taşralarda ise eyalet Valilerinin cizye toplama işine nezaret etmeleri istenmiştir. Böylece cizye toplama işi cemaat merkezleri ile merkez yönetim görevlileri tarafından müşterek olarak yürütülmüştür[609]. Tanzimat döneminde bu vergi toplanırken gayrimüslim reayanın mağdur edilmemesi için çaba sarfedildiğini de görüyoruz. 1848 yılında Palu kazasında toplanacak olan Ermeni reayanın vergisinin İslam ahaliye göre çok ağır olduğundan bahisle bu durumun düzeltilmesine dair Harput meclisinin bir mazbatası vardır[610]. Bu da göstermektedir ki Osmanlı Devletindeki azınlıklara ne zorla vergi tahmil edilmekte ne de ikinci sınıf teb'a muamelesi yapılmaktadır.

1834 senesinde cizye oranları Ala: 48 , Evsat: 24 Edna: 12 kuruş olup bu tarihden sonra 60 - 30 - 15 kuruş olmuştur[611]. 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat fermanının ilanıyla birlikte Cizyenin kaldırıldığı açıklanmıştı. Fakat bu kez gayrimüslimlerin askere alınmaları mecburi hale getiriliyordu. Ancak askere gitmek istemeyenler için de bedel

---

[608]Mustafa Nuri Paşa; *Netayicü'l- Vukuat*, Ankara, 1980, s.132-133.

[609]Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, C. II, Dersaadet 1330, s.195.

[610]BA, *A. MKT.* , Dosya, 130 , Sıra, 68.

[611]Mehmet Zeki Pakalın; "Cizye Maddesi" *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* , C.I, İstanbul 1983, s.302.

ödeyerek askere gitmeme hakkı tanınıyordu. *Bedel-i Askeri* denilen bu yeni vergi ile cizyenin sadece adı değişiyor mana olarak aynı kalıyordu[612]. Bazı kaynaklarda Gayrimüslimlerle ilgili bu değişikliğin 10 Mayıs 1855 de yapıldığı yazılmaktadır[613]. Ancak Bu uygulamanın Islahat Fermanıyla birlikte başladığı daha doğru ve makul bir tarihdir.

Bu tarihlerde Osmanlı Devletinin asker sayısı yaklaşık olarak 200000 civarındadır. Bu ordu içerisinde gayrimüslimlerden askere alınacakların sayısı belirli bir oranda tespit edilmişti. Bu tesbite göre gayrimüslimlerden12500 kişi silah altına alınacaktı. Her askerlik yükümlüsü başına 5000 kuruşluk bedel öngörülmüştü. Bu sayı ve rakama göre devlet bütçesine 62.500.000 kuruş gelir kazandırılacaktı. Bu rakam yıllık cizye gelirine eşdeğer ölçüde bir rakam demekti[614]. Bedel-i Askeri vergisini ödeyemeyecek durumda olanlara devlet kolaylık göstermekten de geri durmamıştır. Nisan 1864 Tarihinde Harput'tan çeşitli mahallere giden Ermeniler maddi sıkıntıya düşmelerinden dolayı vergi ve bedel-i askeriyelerini ödeyemez duruma düşmüşlerdi. Bunların bedel-i askeriyelerini ödeyecek güçleri olmadığı fakat ödememelerin de uygun olmayacağından dolayı bir senelik vergilerinin gelecek seneye bırakmaları hususunda irade çıktığını görmekteyiz[615].

Harput Kazasının cizye miktarlarını belirten belgeler maalesef gerek sicillerin eksikliği ve gerekse Başbakanlık Arşivindeki belgelerin tamamıyla tasnif edilememiş olmasından dolayı tam olarak tespit

---

[612]Kurtuluş Kayalı;" Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* , C.5, İstanbul 1985, s. 1254.

[613]C. H. Becker, "Cizye Maddesi", *İ. A.* , C.III, İstanbul 1988, s. 199- 201.

[614]Tevfik Güran; *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara,1989, s.14

[615]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 22781.

edilememiştir. Ancak yine de elimizde mevcut bazı belgelerin yardımıyla bir takım sonuçlara gitmeye çalışacağız.

Başbakanlık Arşivi Cevdet Dahiliye tasnifinden temin ettiğimiz Harput Eyaletinin cizye gelirlerini gösteren iki yapraklı defter eyalete bağlı bütün sancak ve kazaların üç yıla ait (1848-49-50) cizyeleri hakkında bilgi vermektedir[616]. Buna ilaveten ayrı bir tasnifte elde ettiğimiz diğer bir defter de 1848 yılına ait olup sadece Harput Sancağı ile ilgili aynı bilgiyi vermektedir[617] (Bkz Tablo 41).

[616]BA. *Cevdet Dahiliye*, 14542.
[617]BA. *Ml. VRD. CMH.*, 930.

Tablo: 41- Harput Eyaletine Bağlı Sancak ve Kazaların Cizye Miktarları

SANCAK	KAZA	1848 (krş)	1849 (krş)	1850 (krş)
	HARPUT	313230	303060	293400
	ÇEMİŞGEZEK	19395	21105	20190
HARPUT	EĞİN	43785	39675	39225
Ala: 905	MALATYA	28290	24675	27450
Evsat: 17451	ARAPKİR	58395	53010	50205
Edna: 2402	ŞİRO	2340	2745	2505
Toplam:20758	AKÇADAĞ	1230	870	720
kuruş:613860	**TOPLAM**	**466665**	**445140**	**433695**
MADEN-İ	KEBAN MADENİ	13950	11565	13800
HÜMAYUN	ERGANİ MADENİ	20490	19470	18360
	PALU	78135	78675	81330
	ÇARSANCAK	64320	64380	63750
	EĞİL	15975	15420	15240
Ala: 293	ÇERMİK	10410	9945	11190
Evsat: 9069	ÇÜNGÜŞ	25800	23790	22530
Edna: 951	ERGANİ	12060	14280	14145
Toplam: 10313	EBUTAHİR	3975	3945	4110
kuruş: 303915	HEKİMHAN	1320	1320	1320
	TOPLAM	**246435**	**242790**	**245775**
BEHİSNİ	HISNIMANSUR	15600	16905	14115
Ala: 9	BEHİSNİ	16380	13755	14985
Evsat: 1334	SAMSAD	2100	1965	2040
Edna: 299	SİVEREK	16095	16200	13260
Toplam: 1642	GERGER	300	660	2460
kuruş: 45045	**TOPLAM**	**50475**	**49485**	**4680**
	KEMAH	14895	14265	14115
DERSİM[618]	GÜRCANİS	5835	5340	5850
Ala: 74	KURUÇAY	6945	6885	8190
Evsat: 1901	OVACIK	-	2100	3735
Edna: 269	MAZGİRD	-	12300	13770
Toplam: 2244	KOZİNCAN	-	12780	15570
kuruş: 65525	KOÇGİRİ	-	1080	1410
	TOPLAM	26675	54750	62640

[618]Dersim Sancağı 1849 senesinde teşkil edildiğinden diğer kazaların 1848 yılına ait cizyeleri dahil edilmemiştir.

Tablonun solundaki sancak isimlerinin altındaki rakamlar sancağın nüfus defterine yazılmış ve cizye mükellefi olan gayrimüslimleri belirtmektedir. Rakamlara dikkat edilecek olursa tanzimat döneminde cizye katsayısının 15, 30, 60 olduğu görülür. Harput sancağını buna örnek verecek olursak;

Ala:	905 x 60	= 54.300
Evsat:	17451 x 30	= 523.530
Edna:	2402 x 15	= 36.030
	+	+
	20758	613.860

Görüldüğü üzere toplanması gereken cizye miktarı 613.869 kuruş olması gerekirken en fazla (1848 yılında) 466665 kuruş toplanabilmiştir. Bu eksikliğin sebebi hakkında bilgi verilmemektedir. Aynı şekilde defterde esas alınan nüfus tahririnin hangi tarihde yapıldığı da belirtilmemektedir. Bu cizye dağılımının bir kaç yıl önce yapılmış olan bir nüfus sayımına dayanması kuvvetle muhtemeldir. Eğer böyle ise sadece Harput kazasında değil bir çok kazada gözle görülür bir gayrimüslim nüfus azalması var demektir. Sadece Behisni sancağının gelirleri, tespit edilen rakamı geçebilmiştir.

Zaten cizye mükelleflerinin sayılarını kontrol edebilmek amacıyla *Ceride Muhasebesi* tarafından sık sık nüfus yoklaması yapılmaktaydı. Bu yoklama defterleri sayesinde cizye hatasız ve noksansız toplanmaya çalışılıyordu.

Elimizde bu konuyla ilgili, mevcut iki adet nüfus yoklama defterinde görülmektedir ki gayrimüslimler genellikle büyük şehir

diyebileceğimiz yerleşim bölgelerine göç etmektedir. Nitekim 1843 tarihine ait böyle bir defterde Harput kazasında bir yıl içerisinde 82 gayrimüslim doğmuş, ölmüş veya başka bir bölgeden Harput'a gelmiş, Harput'tan başka bir bölgeye gitmiştir. Bu 82 kişinin 19 tanesi yeni doğmuş, 17 tanesi Harput'a başka şehirlerden gelmiş yerleşmiş veya geçici bir süre için yerleşmiş, 14 tanesi ölmüş, 32 tanesi de başka şehirlere göç etmiştir. Göç edenlerin çoğunluğu İstanbula gitmişler, diğerleri de sırasıyla Erzurum, Sivas, Kudüs vs. gibi şehirlere yerleşmişlerdir[619].

Bu dönemde sadece Harput'ta cizye gelirleri azalma göstermemektedir. 19 yüzyılın başlarında aynı gerileme Diyarbakırda da görülmektedir. 1799 yılında 36000 kuruş olan Diyarbakır sancağı cizye geliri 1805'e gelindiğinde 21228 kuruş'a düşmüştür. Aynı şekilde 1799 yılında 82950 kuruş olan Eyalet cizye geliri de 1826 yılında 69308 kuruşa düşmüştür[620].

Harput Eyaletinin toplam cizye geliri 1848/49/50 yılları için 1.028.345 guruş iken 1861 yılında *Bedel-i Askeri* adı altında 1.186.147 ; 1862 yılında ise 1.185.902 kuruş olmuştur[621]. Aradan geçen yaklaşık on yıla rağmen cizye gelirinde hemen hemen hiç bir değişiklik olmamıştır demek mümkündür.

---

[619]BA, *ML. CRD.*, 658 ve 1668.

[620]İbrahim Yılmazçelik; *Diyarbakır*, s.580. (Bu eksilmenin nedeni şöyle izah edilmektedir: Kıtlık ve salgın hastalıkların yanısıra bölgede görülen asayişsizlik gerek müslim gerekse gayrimüslim halkı göç etmeye zorlamıştır.)

[621]BA, *ML. VRD.* 3475.

I- GİDERLER

1- Sancak Giderleri

Osmanlı Devletinde tanzimat öncesi mali sistemi gereği eyalet veya sancak merkezi olan şehirlerde yöneticilere ödenen *İmdad-ı Hazeriye* [622] , *İmdad-ı Seferiye* [623], olarak adlandırılan vergiler hükümet merkezinden resmi görevle gelenlerin masrafları, ayaklanma ve eşkiyalık hareketlerini bastırmak ve güvenliği sağlamak amacıyla yapılan harcamalar, devlet binalarına yapılan tamirat ve bakım giderleri, bazı görevlilere verilen ücretler altı ayda bir defa hesaplanarak şehir merkezi ve çevresindeki kasaba ve köylerden vergi olarak toplanmaktaydı. Şer'iyye sicillerine bu tür giderlerin tam dökümü yapılarak kaydedilmekteydi. Bu toplam masraflara *Harc-ı imza , kalemiye , kağıt bedeli* gibi giderler de eklendikten sonra şehir kasaba ve köylere bölüştürülmekteydi. Toplanacak meblağı ve ahaliye nasıl taksim edileceğine dair tutulan defter merkeze gönderilerek onay alınıyor ve işlemler bundan sonra yapılmaya başlanıyordu. Bu bilgilerin yazıldığı defterlere *Tevzii* veya *Salyane Defterleri* denilmektedir.

Bu defterdeki harcamaların türleri hakkında açıklama yapacak olursak başlıcaları şunlardır[624].

---

[622]Valileren savaş olmayan yıllarda giderlerinin bir kısmını karşılamak için ahaliye tahmil edilen vergi. (Bkz. Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde*, s. 146.)

[623]Seferberlik ilan edilip valilerden sefere katılmaları icap ettiğinde yapacakları olağanüstü giderleri karşılamak amacıyla ahaliye tahmil edilen vergi. Bkz. Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde*, s. 147.)

[624]Masrafların muhtevası hakkında bilgiler *218 Numaralı Harput Şer'iye Sicili'* ndeki mesarifat defterlerinden alınmıştır.

Menzil masrafları, Askeri binaların tamiri ve yapılan askeri harcamaların bazıları, resmi binaların kira bedelleri, Yolların tamir ve yapımı, olağanüstü bir durumla karşılaşmış ve yardıma muhtaç duruma düşmüş köyler ahalilerine yapılan ödemeler, merkezden gelen veya Harput'tan başka yere gönderilen ulak (tatar) masrafları gibi bir çok harcamalardır.

Bu masrafların dökümü yapılıp toplandıktan sonra şehir meclisi kararıyla birlikte İstanbul'a gönderiliyor ve sah edildikten sonra geri geliyordu. Bundan sonra bu vergiler şehirlerde mahalle ve esnafa köylerde ise avarız hanesi üzerine taksim edilerek toplanıyordu.

Harput Kazasının 1249 (1833-34) yılı mesarif salyanesinin toplamı 138.915 kuruş olup[625] bunun 131.283 kuruşu köyler ahalisine, 1872 kuruşu Harput şehrinde oturan gayrimüslimlere, 5760 kuruşu ise şehir esnafına ödenmek üzere tevzi edilmiştir[626].

1251 (1835-36) senesi yıllık masraflarının toplamı ise 247.859 kuruş olmuştur. Bu yıla ait masrafların çok olmasının sebebi yeni yapılan askeri kışlanın masraflarıdır.

2- Eyalet Giderleri

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Ülkenin idari taksimatında da bir takım değişiklikler yapılmıştı. İdari bölümde de tafsilatlı şekilde anlatıldığı üzere bu değişikliklerden Harput'ta etkilenmiş ve 1845 yılında önce müstakil bir mutasarrıflık ve daha sonra Nisan 1845 tarihinde Eyalet haline getirilerek Harput Eyaleti ihdas edilmiştir.

---

[625]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s. 454.
[626]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s. 302.

Harput bir eyalet merkezi olduktan sonra tanzimat gereği yeni müesseseler kurulmaya başlanmıştı. II. Mahmut döneminde kurulmuş olmasına rağmen Tanzimatla birlikte daha önemli bir konuma gelen Memleket Sandıkları da bu dönemin etkili kurumlarından biri olmuştur. Sandık Emini ve1846 tarihinden sonra Kumpanya Sarrafları tarafından idare edilen bu kurum toplanan bütün eyalet gelirlerini tahsil ve muhafaza etmekteydi. Muhafaza edilen bu gelirlerden bir bölümü eyaletin giderlerine harcanmakta artan kısmı ise merkezi hazineye gönderilmekteydi.

Tanzimat sonrası Harput Eyaleti mahalli mal sandığından yapılan giderlerin bazıları elimizde mevcuttur. Bu harcamaların nerelere yapıldığını daha iyi anlayabilmek bakımından bir kısmını aşağıdaki tabloya dahil ediyoruz.

Tablo: 42- 1843-1853 Yılları Arasında Harput Eyaleti Mal Sandığından Yapılan Harcamalar

Tarihi	Harcamanın Türü	Miktarı Kuruş
1848	Harput'ta yapılacak kışlanın mahallini kontrol için görevlendirilen Doktor Konstantin'e harcırah[627]	5000
1868	Mamuratü'l- Aziz dahilinde meydana gelen uygunsuzlukları defetmek maksadıyla Asakir-i Şahane refakatında istihdak kılınan *Nefer-i 'âm* askerinin tayinat bahasıyla diğer masrafları[628].	22493,5
1846	Ergani ve Keban madenlerinde kiremit imali için hazinenin verdiği paranın haricinde eyalet emvalinden verilen[629].	(miktarı belli değil)
1849	Vali konağının genişletilmesi ve zaptiyelerin ikameti için yapılacak binanın masrafı[630].	230220

[627]BA, *A.MKT*, Dosya 29 , Sıra 32
[628]BA, *İrade Şurâ-yı Devlet*, 259
[629]BA, *A.MKT*, Dosya 56 , Sıra 99
[630]BA, *Kamil Kepeci*, 5857, s.133.

1849	Zaptiye neferleri için yapılan kışlanın kerestelerine verilen para[631].	40000
1856	Harput Vali konağının tamiri için yapılan ihale sonucu müteahhide verilen para[632].	20200
1852	Aşar vergisine karşılıktoplanan zahirenin telef olmaması için lazım olan zahire anbarının inşası için yapılan masraf[633].	69000
1849	Harput'ta Sara Hatun Camisinin kubbesine kaplanması gereken 12000 kıyye kurşunun parası.[634]	36000
1853	Harput'ta Hüseynik köyünde bulunan kışlanın tamiri için sarf olunan para[635].	33800

III- ÜCRETLER

İncelediğimiz dönemde halkın alım gücünü ve refah seviyesini anlayabilmenin en iyi yolu ücretleri tesbit edebilmektir. Harput şer'iyye sicillerinin eksikliğinden dolayı günlük işçi ve usta ücretlerini tesbit etmek mümkün olmadı. Vakıflardan alınan maaşlar ise genellikle vakfiyenin kuruluş tarihinde kararlaştırılan rakamlar olduğu için bir ipucu vermemektedir. Bu bakımdan şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan ve daha ziyade Başbakanlık Arşivinden tesbit edebildiğimiz ücretleri gözönüne alarak bazı tesbitlere varmaya çalışacağız.

Harput'ta dini ve sosyal kurumlarda görev yapanların ücretleri günlük olup genellikle akça üzerinden verilmekteydi. Bu ölçülere göre bu tür görevlilerin maaşları Tablo: 43'de görüldüğü şekildedir[636].

---

[631]BA, *Kamil Kepeci*, 5857, s.134.
[632]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 15062.
[633]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 9449.
[634]BA, *Cevdet Evkaf*, 24216
[635]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 9500.
[636]Bu tablodaki bilgiler şu belgelerden derlenmiştir ; BA, Cedet Evkaf, 4480 , 18395 , 6309, 13571 , 2970. ; *HŞS. 390* , s. 133 - 172. ; *HŞS. 389* , s.125.

Tablo: 43 Dini ve Sosyal Kurumlardaki Görevlilerin Ücretleri

Görevlinin Adı	Görev yeri	Görevi	Maaş günlük	Tarih
Saçlı Mehmet Efendi	Karasofu Camii	Tevliyet ciheti	3 akça	1864
Mahmut Efendi	Peygamber Mescidi	Müezzinlik	30 akça	1803
Mehmet Nabi	Camii Kebir	aşirhan	5 akça	1827
Molla Hasan	Ahi Musa Mescidi	İmam	5 akça	1791
Ömer fazlı	Cami-i Kebir	Hitabet	7 akça	1804
Mustafa Halife	Meydan- Atik Mescidi	Ferrağl,Aşirhan-Duagûnluk.	9 akça	1863
Hafız Mahmut	Hükümet Konağı	Müezzin	7 kile Buğday	1824
Abdullatif b. Yusuf	Cami-i Kebir	Hafız, Müezzin,	4.5 akça	1864
Molla Hüseyin	Nazır Baba Tekkesi	Hitabet	2 akça	1838

Yukarıdaki fiyatlardan anlaşılacağı üzere bu ücretler dönemin fiyatları gözönüne alındığında hayli düşük kalmaktadır. Artık kuruş biriminin kullanıldığı ve akçanın tamamen ortadan kalktığı bir dönemde bu ücretlerle geçim sağlamak hayli güç olsa gerektir. Nitekim dikkat edilirse bir görevin tevcihinin yerine bir kaç görev birleştirilerek bir kişiye verildiği de olmaktadır.

Harput'ta görev yapmakta olan üst derecedeki devlet görevlilerin maaşları bu dönem ücretleri hakkında daha detaylı bilgi verecektir kanaatindeyiz.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yapılan önemli bir değişiklik de devlet görevlilerine verilen ücretlerin aylık maaş ödenmesi haline

getirilmesidir. Artık Üst derecedeki resmi görevliler belirli gelir dilimlerini gelir olarak iltizam etmeyip devletin verdiği maaş ile geçimlerini sağlayacaklardı. Harput'un Diyarbakır Eyaletinden ayrılarak müstakil mutasarrıflık haline getirildiği dönemde mutasarrıfının maaşı aylık 6750 kuruştu[637]. Harput Eyalet haline getirildikten sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput'a ilk Vali olarak atanan Yakup Paşanın maaşı vüzeradan olduğu için yıllık 67500 kuruş olarak tesbit edilmiş. Fakat aynı dönemde Diyarbakır Valisinin ise maaşının 50000 kuruş olması haksızlık olarak görüldüğünden Yakup Paşa'nın maaşı da 50000 kuruşa indirilmişti[638]. Maaşlar arasındaki değişikliğin en önemli sebebi rütbeler ve bunlara bağlı sınıf farklılıklarıdır[639].

İncelediğimiz dönemde Harput'ta görev yapan çeşitli bazı askeri ve mülki görevlilerin aylık maaşları şöyledir[640].

Tablo: 44- 19. Yüzyılda Harput'taki Bazı Görevlilerin Maaşları

Görevi	Maaşı (Kuruş)	Tarih
Tımarlı Sipahi Livası Cerrahı	1000	1838
" " " Eczacısı	350	
Harput Kazası Mukayyidi	350	1839
Muhasebe Baş Katip Yrd	1250	1845
Muhasebe Baş Katibi	2500	1845
Tahrirat Baş Katibi	2500	1845

[637]BA, *Cevdet Maliye*, 9878.

[638]BA, *İrade Dahiliye*, 6090.

[639]Bkz. Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde*, s. 184.

[640]Bu tablodaki bilgiler şu belgelerden seçilmiştir ; BA, *Cevdet Maliye*, 9878 ; *Cevdet Dahiliye*, 15450, *Cevdet Nafia*; 203. , *Cevdet Sıhhiye*, 907. ; *İrade Dahiliye*, 6090 ; *İrade Meclis-i Vala*, 3368 , 17608 ; İrade Hariciye, 9471 ; *A. MKT.* Dosya, 93 , Sıra, 71. ; Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s.399.

Harput Mutasarrıfı	6750	1845
Nüfus Nazırı	750	1845
Postahane Müdürü	500	1845
Sandık Emini	500	1845
Mukayyid	175	1845
Harput Valisi	50000 (yıllık)	1846
Dersimdeki eşkiyalara karşı tertip edilen piyade birliğindeki asker	Piyade: 50 Süvari: 100	1847
Samsad Kazası Müdürü	400	1848
Arguvan Kazası Müdürü	1000	1848
Palu Kazası Müdürü	2500	1849
Harput Kazası Mal Katibi	500	1858
Harput Kazası Tahrirat Başkatibi	900	1858
Telgraf Hattı Muhafızı (Nefer)	350	1860
Telgraf Hattı Muhafızı (Çavuş)	500	1860

Görevlilere verilen ücretlere dikkat edilirse ifa ettikleri görevin önemine göre ücret aldıkları görülmektedir. En yüksek maaş Eyalet Valilerine verilmekte olup bunu kazaların büyüklüklerine göre maaş alan Kaza Müdürleri takip etmektedir. Tahrirat ve Muhasebe Başkatiplerinin maaşları ise en yüksek kaza müdürü maaşıyla eşittir. Dönemin fiyatları gözönüne alındığında devlet görevlilerinin gelirlerinin maddi açıdan iyi olduğu söylenilebilir.

IV- FİYATLAR

Osmanlı İdari sistemi, hüküm sürdüğü coğrafi alanın tabii, tarihi ve etnik özelliklerine göre farklılıklar gösterirken, devletin tebası arasında da ne ırki ne de dini bir fark gözetirdi. Osmanlı Devletinin fiyat politikası da bu bakımdan değerlendirecek olursak devletin halkı koruyup gözetlediğini ve aynı zamanda esnafın da hak ve menfaatlerini koruduğu söylenebilir[641].

Üretici, satıcı ve tüketicilerin mağdur edilmemesi ve hiç birinin hakkının diğerine geçmemesini temin etmek devletin her zamanki görevi olarak sürmüştür. Bu bakımdan fiyatlarda bu hukuku gözetebilmek amacıyla tüketim mallarına narh uygulaması yapılmaktaydı.

Narh bir kazada kadının başkanlığında esnaf temsilcileri, ayan ve vücuh-ı memleketten oluşan bir meclis tarafından tüketim mallarına verilen fiyatlardır. Bu fiyatlar genellikle senede ikı deta verilmekteydi. Bu fiyatlar devletin resmi fiyatları olup geçerli ve gerçek değerleri göstermesiyle beraber, devlet adına yapılan mübayaalarda da bu fiyatlar geçerli olmaktaydı[642].

Harput şehrinde fiyatları tesbit etmeye çalışırken Doç. Dr. Mustafa Öztürk'ün *XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar* isimli makalesi temel kaynak olarak alınmıştır. Bu makalede 19. yüzyıl boyunca Harput'ta meydana gelen fiyat hareketleri şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan titiz araştırmalar sonucu tespit edilerek bu fiyat hareketlerinin

---

[641]Mustafa Öztürk; "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Belleten*, C. LV, Sayı, 212, Ankara, 1991 1991, s.91.

[642]Mustafa Öztürk; "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Belleten*, C. LV, Sayı, 212, Ankara, 1991 1991, s. 97.

tahlilleri yapılmış, fiyatların gösterdiği seyir grafiklerle açıklanmıştır. Bunun yanında sadece Harput'ta geçerli fiyatların tespit edilmesiyle yetinilmeyerek bu fiyatların bazı Anadolu şehirleri ile mukayeseleri de yapılmıştır[643]. Bu bakımdan fiyatlar hakkında verilecek olan bilgilerin çoğu adı geçen makaleden seçilmiştir.

1- Hububat Fiyatları

Hububat sınıfına giren arpa ve buğday fiyatları önemli bir gıda maddesi olduğundan üretimi teşvik edilmiş, ihracı yasaklanmış iki temel üründür. Harput'ta hububat fiyatlarını vermeden önce Harput kilesi ile ağirlıklarını vermekte de fayda olacağı kanaatindeyiz. 26 Mayıs 1840 tarihli zahire ölçümlerindeki karışıklığı gidermek amacıyla gönderilen emr-i ali'de 1 Harput kilesi buğday 54 kıyye (54 x 1282 kg. = 69.228 kg.) 1 Harput kilesi arpa 42 kıyye (42 x 1282 = 53844 kg.) olarak belirtilmektedir[644]. Yine aynı sicildeki 13 Eylül 1835 tarihli diğer bir belgede ise 1 Harput kilesi buğdayın 2.7 İstanbul kilesi, 1 Harput kilesi arpanın ise 2.1 İstanbul kilesi olduğu belirtilmektedir[645].

Tablo: 45- Harput'ta Buğday ve Arpa Fiyatları[646]

TARİH	Buğday (kile/ kuruş)	Arpa (kile/kuruş)
1826	5	3
1834	30	
1835	48	28
1840		26

[643]Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989, s.797-828.

[644]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s.411.

[645]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.*, s.461.

[646]Bu tabloda verilen fiyatlar şu kaynaklardan elde edilmiştir. ; Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989. ; *HŞS. 389*; s. 26, 44, 49, 88, 108, 148, (1862- 63- 64) ; *HŞS. 390*; s. 232 , 126 , 138. (1865) BA, *Cevdet Askeri*, 40623.

1846	75	
1847	30	15
1848	27	16
1862		29
1863		44
1864		67
1865	85-90	43
1899	90	57,5
1901	60	35

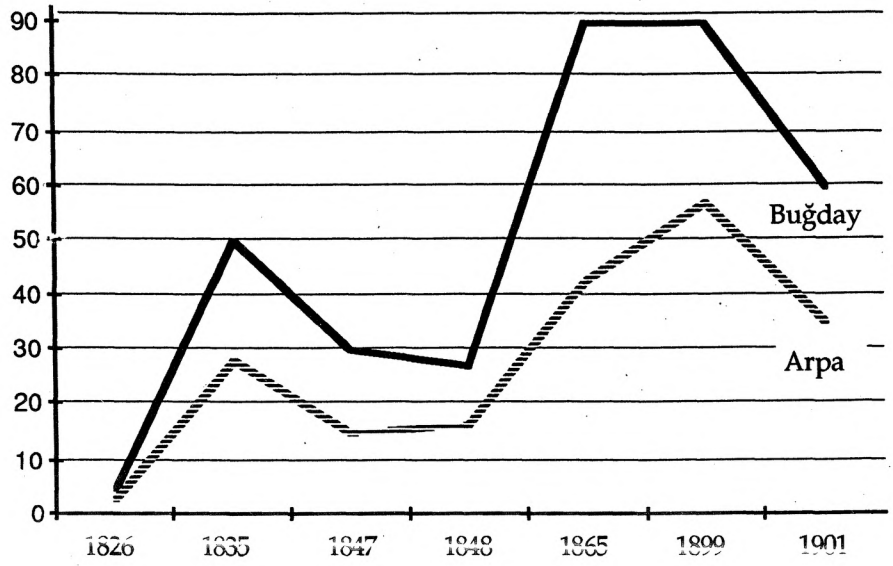
Görüldüğü gibi 1826 da kilesi 5 kuruş olan buğday ve kilesi 3 kuruş olan arpa bu tarihden sekiz - on yıl sonra yaklaşık olarak on kat artmıştır. Bu tarihden yaklaşık olarak on yıl sonra yani1846 yılında fiyatlar bu kez %25 oranında daha artış göstermişken[647] 1847- 48 yılında % 50 lere varan bir düşüş göstermiştir. Bu tarihlerdeki fiyat yükselişlerinin sebeblerini anlayabileceğimiz belgelere maalesef ulaşamadık. Ancak 1833 yılında Diyarbakır ve Sivas Valisi ünvanıyla tayin edilen Mehmed Reşit Paşa dönemindeki Harput ve civarındaki çeşitli ayaklanmaları bastırabilmek amacıyla bölgeye çok sayıda asker sevkedilmesi ve bu askerlerin iaşelerinin yüksek miktarlara ulaşması neticesinde halkın hububat sıkıntısı çekmesine yolaçması ve talebin karşılanamaması sonucu fiyatların artması yönünde bir etken olabilir. Bunun yanında ayaklanmalar bölgede asayişi de bozmuş olduğundan zirai kesim de bu durumdan tabiatıyla olumsuz yönde etkilenecektir.

Hububat fiyatlarının 1847 tarihinden itibaren büyük oranlarda düşmesinin sebebi ise Harput'un tanzimat'a dahil edilmesi ve yeni idari ve mali düzenin zirai hayata bir canlılık verdiği şeklinde izah edilebilir.

---

[647] 1846 yılında buğdayın kilesi 75 kuruş ise de bu anormal yükselişin sebebi karaborsacılar yüzünden olmuştur. Kasten yaratılan hububat darlığının devlet önüne geçebilmek maksadıyla buğdayın narh fiyatını 60 kuruş olarak tespit etmiştir.

Grafik 5: Harput'ta Buğday ve Arpa Fiyatları

1863 yılındaki fiyat yükselişinin sebebi ise Harput'ta bu tarihden itibaren yaşanan kıtlıktır. Bu kıtlık neticesi Harput'ta yaşayan bir çok gayrimüslim aile *cizyelerini* (Bedel-i askeri) ödeyemez duruma düşmüş ve bu yüzden cizyelerinin tahsili bir yıl ertelenmişti[648]. Diğer taraftan yaşanan kıtlık bir çok aileyi açlığa ve sefalete itmiş, Harput ve Palu kazalarından birçok aile kıtlık ve pahalılıktan ötürü Urfaya göç etmek zorunda kalmıştı. Urfa'ya gelip yerleşen bu aileler; çekirge salgını yüzünden zorluk çeken ve kışın bu şehirde de sert geçmesi neticesinde burada da perişan olmuşlardı. Bu yüzden Urfa halkı da bu insanlara

[648]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 22781.

yardım etmekten aciz kalmış, neticede bu insanlara yardım etmek amacıyla 9 Ocak 1864 tarihinde merkez hazineden karşılanmak üzere para yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Göç edenlerin sayıları bu belgede belirtilmemekle beraber bu ailelerin aylık ekmek ihtiyacı için tahsis edilen para miktarı 20.000 kuruştur[649].

2- Diğer Gıda Maddelerinin Fiyatları

Bu grupta yer alan gıda maddelerini et, yağ, ekmek, un, pirinç, tuz, bal, bulgur gibi temel gıdalar oluşturmaktadır. Gıda maddelerinin fiyat seyri genellikle yıllık mahalli üretim veya iç ticaret hacmine göre değişmektedir. Bu ve benzeri gıda maddelerinin fiyatları biraz önce tarifini yapmaya çalıştığımız narhlar vasıtasıyla temin edilmekteydi. Fiyatları kasten yükselterek haksız kazanç sağlamaya çalışanlara da asla müsahama edilmemekteydi[650]. Gıda maddelerine verilen narhlar 19. yüzyıl başlarında senede iki veya üç kez verilirken bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren narhların aylık olarak da verildiği görülmektedir.

Harput Şeriyye Sicillerinde yer alan narhlar incelendiğinde bazı gıda maddelerinin fiyatları Tablo: 46'da görüldüğü şekildedir.

---

[649]BA, *İrade Meclis-i Vala*, 22613.

[650]Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989, s.804.

Tablo: 46- 19. yüzyılın ilk yarısında bazı gıda maddelerinin fiyatları

CİNSİ (KIYYE/PARA)	Aralık 1835[651]	Ekim 1837[652]	Mart 1839[653]	Eylül 1845[654]	Ekim 1847[655]
Ekmek	36.5	26	20	30	22
Et	62.5		70	50	46
Pirinç	120	140	100	63	80*
Kahve	640	640	800	880	440
Kül şeker	440	480	480	440	400
Peynir	180	160	180	160	140
Bal	208	200	200-260	180	180
Zeytinyağı	400	400	600	320	400*
Sade yağ	200	200	220	180	180
Tuz	24	18	36	22	21
Lebleb		80	60	70	100
Soğan	10	16	12	10	12
Ceviziçi		120	120		120

Görüldüğü üzere 1835 tarihinden 1847 tarihine kadar geçen süre içerisinde fiyatlarda çok büyük artışlar olmamıştır. Fiyatlar daima bir yükselme eğilimi göstermemiş aksine çoğu üründe düşüşler yaşanmıştır. İstikrarlı bir fiyat izleyen ürünlerin başlıcaları Ceviziçi, kül

---

[651]Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989, s.806.

[652]*HŞS. ; 393*, Sic. s. 5.

[653]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS.* , s.199, 381.

[654]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s.63.

[655]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 204.

* Temmuz 1846 Fiyatlarıdır.

şeker ve bal olarak görünmektedir. Fiyatı sürekli artan ürünler ise hemen hemen hiç yok gibidir. 1835 yılındaki fiyatların gerçek değerinden daha yüksek olduğu söylenilebilir. Zira 1835 yılında kıyyesi 200 para olan sadeyağ 1845'de180 paraya, kıyyesi 208 para olan bal 180 paraya, kıyyesi 120 para olan pirinç 80 paraya ve kıyyesi 36.5 para olan ekmek ise 22 kuruşa kadar düşmüştür.

19 yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ekonomik durumdan olsa gerek fiyatlarda bir istikrar sağlanamamıştır. senede iki üç defa ancak verilen narhlar artık senede 5-6 defa verilir olmuştu. Bu bakımdan bahsi geçen döneme ait yıllık fiyatların yanında aylık fiyatları da örnek teşkil etmesi açısından vermeyi uygun görüyoruz.

Tablo: 47- 19.Yüzyılın ikinci yarısında fiyatlar

Cinsi Kıyye/Para	Kasım 1862[656]	Mayıs 1863[657]	Ocak 1864[658]	Mart 1865[659]
Ekmek	26	40	54	36-40
Et	50	100	120	100
Pirinç	80	120	160	140
Sade yağ	260	320	400	240
Nohut	34	40	80	80
Tuz	60	80	120	100
Toz Şeker	400	440*	360	360

[656] *HŞS, 389*, s. 24.
[657] *HŞS, 389*, s. 73.
[658] *HŞS, 389*, s. 148.
[659] *HŞS, 390*, s. 232.
* Aralık 1863 fiyatıdır. HŞS, 390, s. 134.

1864 yılında fiyatların arttığı açık bir şekilde görülmektedir. Bunun sebebi 1863 yılında yaşanan kıtlık ve kuraklık olayıdır. Dikkat edilirse tarımsal ürünlerde bu artış daha fazladır. Tuz fiyatlarındaki artış da dikkat çekicidir. 1850 öncesi 20 ila 30 kuruş arasında seyreden tuz fiyatları bu tarihlerde % 300'e yakın oranda artış göstermiştir. Eyalet içerisinde bulunan tuzlalardan yılda 6.500 ton tuz üretimi sağlanan bir bölgede[660] tuz fiyatlarının bu oranda artışı oldukca ilgi çekicidir. Et fiyatlarının ise 1863 yılında % 100 arttığı görülmektedir. Bu dönemde hayvancılığın da tıpkı ziraatte olduğu gibi sıkıntı içerisinde olduğu ileri sürülebilir. Zira 1858 yılında koyun ve keçilerden alınan toplam sancak geliri 460500 kuruş iken 1863 yılında bütün eyalet genelinde ancak 1.359.415 kuruş toplanabilmiştir. Harput Eyaleti dahilindeki diğer sancakların büyüklükleri gözönüne alındığında eyalet toplam gelirinin daha yüksek olması düşünülebilir.

Tablo: 48- 1863 Yılı İçerisinde Verilen Narhlar

Cinsi / Kıyye/Para	Nisan[661]	Mayıs[662]	Temmuz[663]	Eylül[664]	Aralık[665]
Ekmek	40	40	40	52	52
Et	250	100	60	60	80
Pirinç	120		120	120	160
Sade yağ	320	320	320	320	400
Nohut	40	40	40	40	80
Tuz	80	80	80	80	-
Soğan	25	10	10	20	-

[660]Rifat Önsoy; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, İstanbul, s.82.

[661]*HŞS, 389*, s. 70.

[662]*HŞS, 389*, s. 73.

[663]*HŞS, 389*, s. 88.

[664]*HŞS, 389*, s. 108.

[665]*HŞS, 389*, s. 134.

Fiyatlar içerisinde dikkat çekici olan et fiyatlarıdır. 1862 yılında önce 60 sonra da 80 para olan et fiyatı 1863 yılı başlarında yükselmeye başlamıştır. Ocak ayında kıyyesi 250 para olan et fiyatlara Mayıs ayında tedricen verilen narhlarla istikrar getirilmeye çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Nitekim Mayıs ayında verilen narhda et fiyatı önce 200 sonra 140 ve en son olarak da 100 para olarak yazılmıştır. Narh listesinin altına düşülen şerhde et fiyatlarının Haziran ayı başında kıyyesinin 90 12. gününde itibaren 80 ve 19 gününden sonra 70 paraya düşürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Et fiyatlarının düşürülmesinin narh listelerine bakıldığında başarıldığı görülmektedir. Ancak bu fiyatların dışında beliren ve *rayiç bedeli* denilen serbest piyasa fiyatının ne olduğu hakkında bu listelerde bilgi yoktur. Ancak Ocak 1864 tarihli bir narhda kıyyesi 120 para olan et fiyatının altına 160 para rayiç bedeli olarak yazılmıştır.

Bahar aylarında yüksek sonbaharda düşük olması gereken ekmek fiyatı ise kıtlık ve kuraklık sebebiyle aksi bir gelişme göstermiş fiyatı artmıştırtır.

3- Gayrimenkul fiyatları

a- Ev Fiyatları

Gayri menkul fiyatları elbette belirli bir standarta tabi olmayıp ev ise mevkisine, genişliğine ve işçiliğine arazi ise verimine göre değişmektedir. Bu bakımdan bu fiyatları verirken mümkün olduğu kadar fiyatlar mukayese edilerek değerlendirilecektir[666].

---

[666]Gayrimenkullerin fiyatları için daha geniş bilgi için bakınız, Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989, s.819.

Harput'un büyük mahallelerinden biri olan Meydan Mahallesinde 163-64 tarihlerinde incelenen tereke kayıtlarında verilen en düşük değer 2000 kuruş olup[667], diğer bir tereke kayıdında bu mahallede bulunan altı odalı bir evin değeri 4000 kuruş olarak verilmektedir[668]. Bununla birlikte Meydan Mahallesinde 11.500 kuruş değerinde ev de bulunmaktadır[669].

Zahiriye Mahallesinde ise 1863 yılına ait bir satış hüccetinde 6000 guruşa ev satıldığını görüyoruz[670]. Ancak biraz önce dediğimiz gibi bu fiyatlar evin durumuna göre değişmekteydi. Nitekim 4 Şubat 1865 tarihli bir terekede bu mahallede sakin iken vefat eden Mehmet Ağanın evine 25.000 kuruş değer biçilmiştir[671].

Ağa Mahallesinde 1830 tarihinde 6500 kuruşa ev satılmışken[672], 1864 yılına ait bir terekede 2500 ve 600 kuruş gibi büyük farklılıklar arzeden fiyatlarla karşılaşmaktayız.

Müderris Mahallesindeki fiyatlar 1863 ve 65 yılları arasında 1700 ve 11000 kuruş arasında değişmektedir[673]. Aynı tarihlerde Hoca Mescid Mahallesindeki fiyatlar ise 8000 kuruş civarındaydı[674]. Yine bu tarihlerde Sara Hatun Mahallesinde hem 2800 kuruş[675] ile 4000 kuruş

---

[667]*HŞS, 390*, s. 138. ; *HŞS, 389*, s. 44.
[668]*HŞS, 390*, s. 3.
[669]*HŞS, 390*, s. 120.
[670]*HŞS, 389*, s. 104.
[671]*HŞS, 390*, s. 229.
[672]Mustafa Öztürk; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Belleten*, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara, 1989, s.819.
[673]*HŞS, 390*, s. 184, 238. ; *HŞS, 389*, s. 137.
[674]*HŞS, 390*, s. 132. ; *HŞS, 389*, s. 124
[675]Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı HŞS.* , s.106

[676], Gayri müslim nüfusun yoğun olduğu Çelebi ve Gürcübey gibi mahallelerinde ise 6000-8000 kuruş arasındadır[677].

b- Dükkan Fiyatları

Harput'ta bulunan çeşitli meslek gruplarına ait hanlar ve çarşılar vardır. Bu çarşılarda yer alan dükkanların fiyatları ise hemen hemen ev fiyatlarına yakındır diyebiliriz.

Tereke kayıtlarına göre Attarlar çarşısında bir dükkan 1863- 64 yıllarında 3000, 4000 ve 5500 kuruş değerindeydi[678]. Terziler çarşısında bir dükkanın değeri 4000 kuruş iken[679] İpli Han'da 10000 kuruş idi[680]. Eskiciler Çarşısında 1200 kuruş değerinde dükkan var iken, Hoca Mescid Mahallesinde kuyumcu dükkanı 750 kuruşdur. 1847 tarihinde Saray Çarşısında bir dükkanın değeri 1000 kuruş olarak belirlenmiştir[681].

Harput'a bağlı ve bugünkü Elazığ'ın kuruluş olduğu bölgede, ki o zamanki ismiyle Ağavat Mezrasında bir tütüncü dükkanı 5000 kuruş bir kıta çiftlik ise 20000 kuruş değerindeydi[682]. Yine aynı yerde tereke kayıtlarında hem 2500 hem de 8800 kuruş değerinde dükkana rastlamak mümkündür.

---

[676] *HŞS, 389*, s. 97.
[677] *HŞS, 389*, s. 28, 73.
[678] *HŞS, 389*, s. 117, 124. ; *HŞS, 390*, s. 90, 229.
[679] *HŞS, 390*, s. 2.
[680] *HŞS, 390*, s. 229.
[681] İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 157.
[682] *HŞS, 389* s. 127.

c- Diğer Gayrimenkul Fiyatları ve inşaat Bedelleri

25 Ağustos 1845 tarihinden sonra Harput'ta Anadolu Ordusu için inşası gerekli olan Hastanenin Ağavat Mezrasında yapılması uygun görülerek, bu inşaat ile birlikte harap durumda olan mevcut kışlanın da tamir edilerek bu inşaat ve tamirata dair mali rapor istenmiştir. Merkezden gelen bu isteğe karşılık gönderilen raporlarda masrafların dökümü ve sarfedilecek para miktarları şu şekilde bildirilmişti[683].

Hastanenin yapılacağı arazinin istimlakına verilmesi gereken tutar, 40.000 kuruş.

Hastanenin inşası için yapılacak olan harcamaların bedeli 131.085 kuruş.

Kışlanın tamiratına sarfedilecek miktar ise 83.090 kuruş.

Hastanenin yapılacağı arazinin ilk mübayaası 25.000 kuruş karşılığında iki zımmi kardeşten dört dönüm arazi alınarak yapılmıştır[684].

7 Aralık 1847 tarihli bir belgede ise Harput Eyaletinden ayni olarak toplanan zahirenin telef olmaması için bir zahire anbarı yapılması gereği duyulmuştur. Bu maksatla 69.000 kuruş keşif bedeli ile binanın ihale edilmesi Meclis-i Vala tarafından kararlaştırılmıştır[685].

1868 yılında Eyalet Valisi bulunan Ahmet İzzet Paşa Çatal Mezrası adı verilen bölgede 40.000 kuruş karşılığında iki adet büyük

---

[683]BA, *Cevdet Maliye*, 12832.
[684]İbrahim Yılmazçelik; *392 Numaralı HŞS.*, s. 69.
[685]BA, İrade Meclis-i Vala, 9449.

konak ve çeşitli bahçe ve tarlalar almıştır. Bu fiyata aldığı gayrimenkullerin evsafı ise şu şekildedir.

Birinci konak 5 büyük oda, iki ahır, bir merek, havuz, ve bu konağa ait üç kilelik sulu bir tarla.

İkinci konak, 3 oda, iki ahır, bir merek, bir kış damı ve bir civelek odası.

Diğerleri ise, iki kilelik üzüm bağı, otuzyedi adet dut ağacı, iki kilelik meyve bahçesi[686].

4- Kitap Fiyatları

Harput Şeriyye Sicillerinde mevcut olan iki ayrı terekede dikkat çeken yazma eserler mevcuttur bu eserlerin fiyatları iktisadi bakımdan önemli olduğu kadar sosyal açıdan da önemlidir. Bu terekelerden ilki 11 Aralık 1840 tarihinde vefat eden Diyarbakır Eyaleti Maliye Nazırının katibi olan Halet Efendiye aittir.[687] Harput'ta vefat eden Halet Efendinin terekesinde şu eserler bulunmaktadır.

Mushaf-ı şerif 13 cilt	255	kuruş
Kara Davut Şerhi	75	"
Menasık-ı Hacc-ı Şerif	56	"
Dela'il-i Şerif	60	"
Tarih-i Gülşenî Maarifi	62	"
Divan-ı Hafız	51	"

Diğer tereke ise Harput'un Cami-i Kebir Mahallesinde sakin iken Haziran 1863 tarihinde vefat eden eşraftan Şeftalluzade Mahmut

---

[686]Ahmet Halaçoğlu; *381 Numaralı HŞS.* , s.57.
[687]Ahmet Aksın; *218 Numaralı HŞS,* s. 271,272.

Efendiye aittir[688]. Mahmut Efendinin 160.000 kuruş tutan terekesi içerisinde birçok eser mevcuttur. Bunların isimleri ve değerleri şöyledir.

Kamus (3 cilt)	500	kuruş
İsmail Hakkı Divanı	20	"
Sezai Divanı	30	"
Sami Divanı	30	"
Erzurûmî Salih Efendi Tarihi	40	"
Sarraf Cümlesi	12	"
Haşimi Divanı	20	"
Ahmet Vassaf Tarihi (2 cilt)	60	"
Hafız Divanı	40	"
Fuzuli Divanı	20	"
Marifetname	100	"
Gülistan	30	"
Niyazi Divanı	15	"

1835 yılında ekmeğin kıyyesinin 36, 1864 de ise 60 para olduğu gözönüne alınırsa kitap fiyatlarının biraz yüksek olduğu görülür. Zira1864 yılında 30 kuruşluk bir kitaba sahip olabilmek için yirmi kıyye ekmek veya yedibuçuk kıyye et parası gerekmekteydi. Bir kıyye ekmek 1282 gram demektir ki bu ağırlık günümüz ekmeğinden yaklaşık dört kat fazladır. Bu rakamı günümüzle kıyaslayacak olursak yaklaşık 80 ekmek yapmaktadır. Ayrıca birinci terekedeki fiyatların ikinci terekedeki fiyatlardan daha yüksek olması da dikkat çekicidir.

---

[688] *HŞS, 389* s. 78.

5- Canlı Hayvan Fiyatları

Bu bölümde şer'iyye sicillerinde bulunan terekelerde yer alan canlı hayvan fiyatları esas alınarak bir takım bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Bunun sebebi mübayaa fiyatlarının devletin resmi rakamı olması ve bu rakamların da rayiç bedellerin altında olmasıdır.

Tablo: 49-Harput'ta Çeşitli Tarihlerde Canlı Hayvan Fiyatları[689]

Cinsi (Kuruş)	1845	1847	1862	1865	1897
Katır	483.5	250		850	
Beygir	600				
Koyun		20	30-40		
Keçi		20	37.5	38	25
İnek		60	100-150	150	100
Merkep		30		100-150	200
Oğlak				10	10
Kuzu			10		
Tosun			30	70	
Öküz			179	150	200

Canlı hayvan fiyatlarında istikrarlı bir fiyat hareketi görülmemektedir. 1845 yılında 483 kuruşa bir katır alınırken iki yıl sonra 250 kuruşa katır alabilmek mümkün görünmektedir. Elbetteki hayvanın özellikleri de fiyata etki etmektedir. Dikkat çeken diğer bir fiyat ise keçi fiyatlarıdır. 1847 yılında 20 kuruş olan bir keçi fiyatı, 1865 yılında 46 kuruşa kadar çıkmış bu tarihden 1906 yılına kadar geçen sürede ise fiyatı 30 kuruşa kadar devamlı düşmüştür.

---

[689]Bu tablodaki bilgiler Mustafa Öztürk'ün "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar" adlı makalesinden seçilmiştir.

SONUÇ

1516 yılında Osmanlı hakimiyeti altına giren Harput, 1846 yılına kadar Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak olarak kalmıştır. Harput şehri bu tarihden sonra yaklaşık otuz kazadan oluşan Harput Eyaletinin kurulmasıyla, bu eyaletin merkezi olmuştur. Harput, Behisni, Dersim ve Maden-i Hümayun sancaklarını içerisine alan Harput Eyaleti özellikle Maden işletmelerinden dolayı Osmanlı Devletinin önemli iktisadi merkezlerinden birisi olmuştur.

Harput'a eyalet statüsünü kazandıran faktörler 1846 tarihinden yaklaşık 12 yıl öncesine dayanmaktadır. 1834 yılında Diyarbakır Eyaleti Valisi ve Maden-i Hümayun Emini olarak tayin olunan Mehmed Reşid Paşa Harput şehrini kendine merkez edinmiş ve buradan kendine bağlı sancaklara buyuruldular göndermiştir. M. Reşid Paşadan sonra aynı görevle tayin olunan Diyarbakır valileri de bu şekilde Harput'u merkez olarak tercih etmişlerdir. Hatta 1844 yılında Diyarbakır Valisi ve Maden-i Hümayun Emini İsmail Paşa'nın isteği doğrultusunda Hükümet Konağı olarak kullanılmak üzere bir bina dahi satın alınmıştır. Bu gelişmelerin en büyük sebebi biraz önce bahsini ettiğimiz Maden-i Hümayun'a ait Keban ve Ergani Maden İşletmeleri'dir. Muhtemelen Diyarbakır Valisi ve Maden-i Hümayun Emini sıfatıyla tayin olunan yöneticiler bu işletmelere daha yakın olabilmek amacıyla Harput'u seçmişlerdir. Zaten Osmanlı Devletinin bu işletmelere verdiği önem üretimin artırılması amacıyla gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır.

Harput Eyaletinin kurulmasıyla beraber Maden-i Hümayunun mülki sorumluluğu Harput Valisine, mâli sorumluluğu da başka bir idareciye verilmiştir. Ancak 1850'den itibaren Bu işletmelerin hem mülki hemde mali sorumluğu Harput Valilerine tevcih edilmiştir.

Harput Eyaleti ve kazası bu idari yapısını 1867 yılına kadar sürdürmüştür. 1867 Vilayet Nizamnamesiyle birlikte tekrar Diyarbakır'a bağlı bir sancak haline getirilen Harput'a 1875'den itibaren müstakil Mutasarrıflık statüsü verilmiştir. Mutasarrıflıkla dört yıl idare edilen Harput, 1879 tarihinden itibaren şehrin büyüklüğü ve genişlemeye müsait olmasından ötürü vilayet haline dönüştürülerek valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

Araştırmamızın Tanzimat dönemiyle sınırlandırılmış olmasından dolayı Tanzimatla birlikte getirilen yeniliklerin nasıl tatbik edildikleri de gözlemlenmiştir. Özellikle mali ve sosyal alandaki yeniliklerin uygulanması pek kolay olmamış halkın tepkileri söz konusu olmuştur. Bu tepkilerden ve yönetim kademelerindeki zaaflardan dolayı ne eski kanun ve yönetmelikler kaldırabilmiş, ne de yenileri tatbik edilebilmiştir. Hatta bazen aynı alandaki hem eski hem de yeni yönetmeliklerin uygulandıklarını görmekteyiz.

Şehir içerisinde mevcut gayri müslim nüfus 19. yüzyıl boyunca %30- 40 arasında seyretmiştir. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Ermeni nüfusun yoğun olduğu şehre yakın bir kaç yerleşim biriminin de nüfus sayımlarında Harput şehrine dahil edilmesinden dolayı yüzde oranının yüksek olduğunu belirtmek lazımdır. Tanzimat'la birlikte azınlıklara verilen haklardan gayrimüslimlerin özellikle kilise inşaatları ve tamiratlarıyla birlikte sonraki dönemlerde açılacak olan eğitim kurumlarıyla faydalandıkları

görülmektedir. Müslüman ve Gayrimüslimler arasında bu döneme kadar pek problem olmadığı halde verilen Bu hakların, batılı devletler tarafından kötü niyetle kullanıldığından, meydana getirdiği sosyal ve siyasi problemler günümüze kadar çözümlenememiştir.

Tanzimatla birlikte olumlu gelişmeler de yok değildir. Vergilerin düzenli olarak toplanması ve Asker alma kanununda yapılan değişiklikler bunun en çarpıcı örnekleridir. İktisat bölümünde de görüldüğü gibi Harput'un aşar vergisi sürekli bir yükseliş göstermiştir. Herkesin mal ve mülküne göre vergi vermesi bir eşitlik ve adalet olarak düşünülmüştür. Ancak buna engel olan yöneticiler görülmekte ise de bu durum genel anlamda düşünüldüğünde pek önemli olmayıp bölgesel problemler olarak düşünülmelidir.

Asker alma kanununda da aynı iyi niyet vardır. Yeniçeri ocağının kaldırılması ve tımar sisteminin askeri ve mali bakımdan eski özelliğini kaybetmesinden dolayı yerlerine kurulan askeri birliklere kolluk güçleriyle asker toplamaktan başka çaresi olmayan devlet, Tanzimat'la birlikte Kurrâ-yı Şer'iyye usulüyle bu sahada da hakkaniyet gözetmeye çalışmıştır.

Tanzimatla birlikte yürürlüğe giren benzeri yeniliklerin hemen hepsi hakkaniyet ve adalet ilkesi gözetilerek düşünülmüştür Buna rağmen yenilikleri uygulayabilecek idari kadronun yetersiz olması yapılan icraatlarda hep olumsuzluk faktörü olarak göze çarpmaktadır. Araştırmamızda da buna benzer örnekler vardır. Köylüden fazla vergi talep eden kaza müdürleri, aşar ihalesini alan bazı mültezimler buna misaldir.

Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemlerinde önemli bir şehir konumunda olan Harput şehrinin Osmanlı fethinden sonra Diyarbakır şehri ve Maden işletmelerinin gölgesinde kalmasından dolayı bu özelliğini kaybettiği görülmektedir. Bunun en çarpıcı örnegi de şehirde bulunan dini ve sosyal yapılardan anlaşılmaktadır. Şehirde mevcut cami, mescit ve zaviye gibi eserlerin çoğu Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa edilmiş, Osmanlı döneminde bu eserlere bir kaç ilave yapılarak, eski eserlerin tamiriyle iktifa edilmiştir.

Harput'un demografik yapısı da bu iddiayı doğrular mahiyettedir. Osmanlı fethinden sonra 1566 yılında yapılan üçüncü tahrirde şehir nüfusu yaklaşık 13000 civarındayken bu rakam sonraki dönemlerde sürekli düşüş göstermiş 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu rakama ancak ulaşabilmiştir.

Aynı durum şehrin eğitim kurumlarında da belirginlik arzetmektedir. İncelediğimiz dönemde şehirde gerçek anlamda yüksek medrese eğitiminin pek olmadığı, medrese olarak geçen mevcut eğitim kurumlarının çoğu bugünkü ilk ve orta okul seviyelerinde olduğu görülmektedir.

Harput şehrinin yüksek bir tepede kurulu olması belkide bu olumsuzluğun en büyük sebebi olmalıdır. Osmanlı fethinden sonra bölgenin güvenlik içerisinde olmasından dolayı Harput Kalesi de önemini kaybetmiş, şehrin aşağısındaki ova şehir yerleşimine müsait bir hale gelmiştir. 1834 yılında başlayan ovaya yerleşme 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanmış ve şehir resmi kurumlarıyla birlikte buraya yerleşmiştir. Şehrin ovaya taşınmasıyla birlikte ismi de Mamuratü'l-Aziz olarak değiştirilmiş ve Harput bir kasaba hüviyetine bürünmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

1- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

a- İrade Tasnifi

- İrade Dahiliye No:

1-	860	11-	9165	21-	14221	31-	27056
2-	1530	12-	9449	22-	14372	32-	28020
3-	6090	13-	9500	23-	14762	33-	28382
4-	6213	14-	10026	24-	15062	34-	37501
5-	6542	15-	10351	25-	15813	35-	38901
6-	7390	16-	10913	26-	16302	36-	42372
7-	8252	17-	12311	27-	21577	37-	45775
8-	8427	18-	12856	28-	22063	38-	49973
9-	8508	19-	12916	29-	23478	39-	56042
10-	8773	20-	12933	30-	24944		

- İrade Meclis-i Vâlâ No:

1-	259	7-	3483	13-	7653	19-	17506
2-	1081	8-	4178	14-	9449	20-	17608
3-	1505	9-	4778	15-	9500	21-	19247
4-	2042	10-	6080	16-	10870	22-	22613
5-	2090	11-	7106	17-	13197	23-	22781
6-	3368	12-	7172	18-	15062		

-İrade Hariciye No:

7264, 9471, 9700, 14772

- *İrade Evkaf No:*

66 (1695) Hususi 12

- *İrade Şurâ- yı Devlet No:*

259, 1171

b- Bâb-ı Ali Belgeleri

- *Amedi Kalemi (A. AMD.)*

DosyaNo	Sıra No
5	11
7	62
8	83
19	23
23	99

- *Mektûbî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.)*

Dosya	Sıra
2-A	53
2	40

- *Mektûbî Kalemi Umum Vilayât (A. MKT. UM.)*

Dosya	Sıra
12	29
16	26
20	46
34	59

-Mektûbî Kalemi (A. MKT.)

adet	Dosya No	Sıra No	adet	Dosya No	Sıra No
1-	28	17	18-	93	71
2-	28	36	19-	106	35
3-	29	32	20-	115	10
4-	37	81	21-	125	72
5-	39	30	22-	126	41
6-	45	19	23-	126	91
7-	45	26	24-	128	49
8-	50	47	25-	130	68
9-	51	96	26-	138	67
10-	56	99	27-	142	31
11-	60	13	28-	152	16
12-	73	98	29-	152	13
13-	73	98	30-	155	56
14-	82	18	31-	159	67
15-	86	25	32-	162	1
16-	90	23	33-	169	38
17-	92	3			

- Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devair (A. MKT. NZD.)

Dosya	Sıra
13	71
14	40

- *Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT. MVL.)*

adet	Dosya	Sıra
1-	3	7
2-	10	85
3-	14	58
4-	16	86
5-	18	11
6-	20	61
7-	20	94
8-	25	76
9-	30	89

c- Cevdet Tasnifi

- *Cevdet Adliye No:*

1486
4430
4890
5023

- *Cevdet Askeri No:*

40623
41602
44749

- *Cevdet Darbhane ve Meskûkât No:*

698

- *Cevdet Dahiliye No:*

1-	131	**11-**	11802
2-	1549	**12-**	13142
3-	4440	**13-**	13164
4-	1373	**14-**	13232
5-	1566	**15-**	13671
6-	5185	**16-**	14542
7-	7551	**17-**	15115
8-	7927	**18-**	15439
9-	11250	**19-**	15450
10-	11566		

- *Cevdet İktisat No:*

1296

- *Cevdet Maliye No:*

4984

9878

12832

- *Cevdet Nafia No:*

203

2182

- *Cevdet Sıhhiye No:*

907

- *Cevdet Evkaf No:*

1-	312	**12-**	20001
2-	313	**13-**	21691
3-	2970	**14-**	21978
4-	4480	**15-**	22052
5-	5304	**16-**	24216
6-	6309	**17-**	26588
7-	7389	**18-**	27505
8-	9497	**19-**	29808
9-	13571	**20-**	31624
10-	17147	**21-**	31896
11-	18395		

- *Cevdet Zaptiye No:*

2187

2839

d- Bâb-ı Defterî Anadolu Muhasebesi Kalemi

- *Bab-ı Defterî Ceride Odası Defterleri (D. CRD.)*

Genel	Özel
40719	843
40721	845

f- Kamil KepeciTasnifi

Defter No

5857

e- Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Sıra	Karton
20475	74/12
22309 A	85/7
22339 A	85/23

g- Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

Defter No
7872
8019
13188
13190

h- Maliye Nezareti Defterleri Tasnifi

- Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri

Defter No
658
1296

- Maliye Nezareti Mesarifat Defterleri (ML. MSF.)

Defter No
17814

- ***Maliye Nezareti Varidât Defterleri (ML. VRD.)***

Defter No

825

1993

2335

3034

3057

3186

3475

5130

- ***Maliye Nezareti Cizye Muhasebesi Kalemi (ML. VRD. CMH.)***

Defter No

930

j- Yıldız Tasnifi

- ***Yıldız Mütenevvi'a***

Dosya	Sıra
2	19
13	106

ı- Mühimme Defterleri Tasnifi

Defter No	Hüküm No
251	514
255	401
255	771
256	44
257	276
257	959
257	1000
258	142
258	175
258	177
259	11
259	423
259	692
260	74
260	114
260	293
261	163

2- MİLLİ KÜTÜPHANE

a- Harput Şer'iyye Sicilleri

Defter (Envanter) No
396
393
389
390

(Bu sicillerin Fırat Ünv. Fen-Edb Fak. Tarih Bölümü Arşivindeki nüshalarından istifade edilmiştir. Ayrıca Transkripsiyon çalışması yapılan Harput Şer'iyye Sicilleri *Tetkik Eserler* kısmında verilecektir).

3- GAZETE VE SALNAMELER

a- Takvim-i Vekayi

Def'a
36, 41, 71, 80, 124, 140, 182, 293, 301, 303, 306, 404

b- Salnameler

1298 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratü'l- Aziz, 1298.

1301 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratü'l- Aziz, 1301.

1310 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratü'l- Aziz, 1310.

1325 Tarihli Mamuratül-Aziz Salnamesi, Mamuratü'l- Aziz, 1325.

II- TETKİK ESERLER

A. De Novo, John; *American İnterest and Policies in the Middle East 1900-1939* , Minneapolis, (USA) 1963.

Abdurrahman Vefik; *Tekalif Kavaidi*, C. 1-2. Dersaadet, 1330.

Açıkses Erdal; *Tanzimat Sonrası Harput (Mamüratül-Aziz)'ta Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, (Ank. Üniv. Türk İnk. Tar. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1991.

Ahmet Lütfü Efendi Tarihi; C.9, (Yayınlayan Prof. Dr. Münir Aktepe), İstanbul,1984.

Akçora, Ergünöz; "Harput'ta 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo- Ekonomik Durumu ve Ermeni İsyanları". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* , Sayı 58, İstanbul, 1989, s. 183- 203.

Akdağ, Mustafa ; *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, C. 2, İstanbul, 1979.

Akgündüz, Ahmet ; *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, İstanbul, 1988.

Aksın, Ahmet; *218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1249-1256 (1833-1840)*, (Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1991.

_____ ; "218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *30 Mayıs 1995 Tarihinde Yapılan Bahaeddin Ögel Sempozyumuna Sunulan Tebliğ* .

Ardıçoğlu, Nureddin ; *Harput Hükümdarı Balak Gazi,* Ankara, 1966.

_____ ; *Harput Tarihi*, İstanbul, 1964.

Ayın, Faruk ; *Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları* , Ankara, 1994.

Barkan, Ömer Lütfü ; "Avarız", *İ.A.* , C.II, s. 13-19.

_____ ; "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s.291-375.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Md. Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay. No. 5, Ankara 1992.

Baykara, Tuncer ; *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988.

Becker, C. H. ; "Cizye Maddesi", *İ. A.* , C.3, İstanbul 1988, s. 199-201.

Beldiceanu, Nicoara ; *XIV Yüzyıldan XVI yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar* , (Çeviren M. Ali Kılıçbay), Ankara 1985.

Berki, Ali Himmet ; *Büyük Türk Hükümdarı Sultan Mehmet Han ve Adalet Hayatı,* İstanbul, 1953.

Cezar, Yavuz ; "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul, 1985, s 924-933.

Çadırcı, Musa; "1830 Genel Sayımına göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1980, s.109-131

_____; "Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kura Usulüne Geçilmesi- 1845 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı, 18, Şubat, 1985.

_____; "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin oluşturulması",*Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan,* Ankara, 1985, s. 257-278.

_____; "Osmanlı Orduşunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", *Birinci Askeri Tarih Semineri-Bildiriler II,* Ankara, 1983, s. 85-98.

_____; *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856*, (Ankara Ünv. D.T.C.F. Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1979

_____; "Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda *Menzilhane ve Kirabaşılık* " VIII. Türk Tarih Kongresi, C. II, Ankara, 1981, 1359- 1365.

_____; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.

_____; *Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi*, (Ankara Ünv. D.T.C.F. Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1972

_____; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840- 1856)", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, Ankara, 1985, s.97-104.

_____; "Tanzimatın İlanı sıralarında Türkiye'de Yönetim" , *Belleten*, C. LI, Sayı, 20, Ankara, 1987, s. 1215-1240.

_____; "Tanzimattan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1985, s.210-230.

_____; "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840 - 1876) ", *Belleten*, C. LIII, Sayı 206, Ankara, 1989, s. 237-257.

Darkot, Besim ; "Harput" *İA.* , C. V, s. 296-299.

Dökmeci, Cenani ; "Mamuratü'l-aziz", *Yeni Fırat* , Sayı 24, Haziran 1964, s. 9-12.

Ercan, Yavuz ; "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar" *Belleten*, C. LV, Sayı, 213, Ankara 1991, s.371-392.

Eryılmaz, Bilal ; *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi* , İstanbul, 1990

Gülcü, Erdinç ; *391 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili 1691-1692* , (Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1993.

Güran, Tevfik ; *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara, 1989.

Halaçoğlu, Ahmet ;*381 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili h.1283-84 (1866-68)*, (A.Ü.İ.T.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1986.

Hırant Andreasyan; *Polonyalı Simeon'un Seyehatnamesi 1608- 1619*, İstanbul 1964.

İnalcık, Halil ; "Mahkeme Maddesi", *İ.A.*, C. VII, İstanbul, 1988, s.149- 151.

_____; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1536- 1544.

_____: "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu, (Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler)*, İstanbul, 1993, s.361-424.

Genç, Mehmet ; "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Bildirileri*, Ankara, 1975.

Joseph Schacht; "Mahkeme Maddesi",*İ.A.*, C. VII, İstanbul, 1988.

Karal, Enver Ziya ; *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara, 1983.

Kayalı, Kurtuluş ;" Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* , C.5, İstanbul 1985, s. 1250- 1276.

Kılıç, Orhan ; *Van Sancağı (1548-1648)* , (Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1994.

_____; "Osmanlı Döneminde Yurtluk Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *14-17 Ekim 1993 Tarihlerinde Yapılan Fırat Ünv. I. Tarih Sempozyumuna Sunulan Tebliğ* .

Koçlar, Bekir ; *362 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H. 1082-1083 , (M. 1671-1672),* (Fırat Ünv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,) Elazığ 1991.

Kramers J. H. ; "Kharput", *The Encyclopaedia of İslam* , Volume II, Leiden 1983, s. 914-916.

Kütükoğlu, Mübahat S. ; *Osmanlı -İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838* , Ankara 1974.

Mardin, Ebul Ula ; "Kadı Maddesi", *İ.A.* , C. VI, İstanbul, 1988, s. 42-46.

Helmut von Moltke; *Feldmereşal Helmut Von Moltke'nin Türkiye Mektupları* , (Çeviren: Hayrullah Örs) , İstanbul, 1969

Murray's Hand-Book for Travellers in Turkey in Asia , London, 1876

Mustafa Nuri Paşa ; *Netayicü'l- Vuku'at,* C.3-4, Ankara, 1980.

Ocak, Ahmet Yaşar - Faruki, Süreyya; " Zaviye" *İA.* C. XIII, s. 468-476.

Ongan, Halit ; *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili* ,Ankara, 1958.

Ortaylı, İlber ; "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *S.B.F.D.*, sayı, 1-4, Ankara, 1977, s. 119-128.

_____ ; "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi,* C. 9, Sayı 1, Ankara, 1976, s.95-107.

_____ ; *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği,* İstanbul, 1985.

Özdemir, Rifat ; "Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demoğrafik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler",*X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (22-26 Eylül 1986)* , Ankara, 1993, s. 1581-1613.

_____ ; "Harput ve Çemişgezek'te Askeri Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı 1890-1919" *Tarih İncelemeleri Dergisi* , V, İzmir, 1990, s. 41-123.

_____ ; "Harput'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı 1631-1919", 23-26 Mart 1986 Tarihlerinde Fırat Üniversitesince tertiplenen *Türk -İslam Tarih ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu'* na sunulmuş tebliğ.

_____ ; "Kırşehirde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı 1880-1906" *Osmanlı Araştırmaları,* IX, İstanbul, 1989, s.101-157.

_____ ; "Tokat'ta Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı (1771-1810), *Belleten,* C.LIV , Sayı, 211, Ankara, 1990, s.993- 1052.

_____ ; *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara, (Fiziki, Demoğrafik, İdari, Sosyal, Ekonomik Yapısı), 1785-1840,* Ankara, 1986.

Özkaya, Yücel ; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum yaşantısı*, Ankara, 1985.

Öztürk, Mustafa ; "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", Belleten, C. LV, Sayı, 212, Ankara, 1991, s. 87-100.

_____ ; "Osmanlı Döneminde Iskat-ı Ceninin Yeri ve Hükmü", *Fırat Ünv. Dergisi Sosyal Bilimler* , C. 1, Sayı 1, Elazığ, 1987, s. 199-208.

_____ ; "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", Belleten, C. LIII, Sayı, 207-208, Ankara 1989, s.797-828.

Pakalın, Mehmet Zeki ; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* , C.I-II-III, İstanbul 1983.

Sayar, Ahmet Güner ; *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul, 1986.

Shaw, J. Stanford; " Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi ", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul 1985, s.934-946.

_____ ; *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* , London, 1991.

Sunguroğlu, İshak ; Harput Yollarında, C.1-2, İstanbul,1958.

Şener, Abdüllatif ; "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat (Bildiriler),* Yayına Hazırlayan, H. Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s. 259-276.

Tabakoğlu, Ahmet ; *Türk İktisat Tarihi* , İstanbul, 1986.

Tızlak, Fahrettin; *398 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili, H. 1230-1255, M. 1814-1839)* (Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1987.

_____ ; *Keban ve Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850),* (Fırat Ünv. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1991.

_____ ; "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Vakıfları",*Vakıflar Dergisi,* Sayı, XXII, Ankara 1991, s.69-75.

Turan, Osman ; *Anadolu Beylikleri;* İstanbul 1980

_____ ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , İstanbul 1984.

Türkay, Cevdet ; *B.A. Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler,* İstanbul, 1979

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı ; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* , Ankara, 1984.

Ünal, M. Ali ; "1056-1646 Tarihli Avarız Defterine göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, C. LI, Sayı 199, Ankara, 1987, s.119-129.

_____ ; XVI.Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara,1989.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet ; "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat* , İstanbul,1940, s.169.

Yazıcı, Nesimi ; "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1985, s.1636-1656.

Yılmazçelik, İbrahim ; *392 Numaralı Harput Şer'iye Sicili* , (A. Ü. İ. T. E. , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987.

_____ ; *XIX.yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır* , (Fırat.Ünv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1991.

_____ ; "1840/ 1850 Yıllarında Harput", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* , Sayı 52, İstanbul, 1988, s.123-142.

_____ ; XIX. Yüzyılda Anadolu'da Ermenilerin Sosyal ve İktisadi Durumları Hakkında Bazı Belgeler, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* , c. 1 , s. 1 , Elazığ 1987, shf. 247.

Yınanç, Mükrimin Halil ; "Belek ",*İ.A.* C. II, İstanbul, 1979, s. 468-473.

DİZİN*

A

Abdüaziz (Padişah): 35,72

Abdülmecid (Padişah): 83

Adana 69

Aded-i ağnam 238

Ağa

Ağa Camii 132

Ağa Camii Mahallesi : 122,123,127, 160, 163,212, 220, 269

Ağavat Mezra'sı: 52, 53 54, 72, 221, 270, 271

Ağınsı 221

Ağnam Mukataacılığı: 238

Ağnam Müdürlüğü :238

Ağnam ve Keçi Rüsumu 238

Ahi Musa Mahallesi 121, 122, 123, 126, 156, 160, 163, 212

Ahi Musa Mescidi 136

Ahmed Beğ Mahallesi 122,123, 125, 156,160, 163

Ahmed Bey Camii 133

Ahmet İzzet Paşa:Harput Valisi) 71, 72, 75, 94, 271

Akçadağ 30, 33,36, 53, 168, 170, 208, 250

Alaca Mescid

Alaca Mescid Mahallesi: 122, 123, 126, 137, 156, 160, 163, 213

Alacalı Camii 135

Ali Paşa (Harput Valisi): 60, 62, 63, 64, 94, 97

Ali Paşa (Harput Mutasarrıfı) 93

Ali Rıza Paşa (Harput Valisi) 71, 94

Alişam 217

Aluçlu 64, 83

Amasya 54

Anadolu Ordû-yı Hümayunu 58, 59

Ankara 89, 198

Arabistan 70

Arabkir 28, 30, 33,35, 36,53,102, 168, 170, 190, 250

Arap Baba 137

Arapkirli Sadrazam Kamil Paşa 142

Arguvan 28, 33, 34,53, 168,194, 259

Arif Paşa Harput Valisi: 70, 94

Arslaniye Mahallesi :121,127

asker zabiti 80

Asuri (Süryani) Mahallesi 129,146, 164

Asuri Mahallesi

Aşağı Han 147

Aşayir-i Selase 65, 102

Aşçı Mahallesi 119

Aşvan 188

Aşvan 221

Atmalı 53

*Harput, Maden-i Hümâyûn kelimeleri sıkça geçtiği için indekse dahil edilmemiştir.

Attarlar Çarşısı 147, 270
Avarız 109
Avsiya 217,221
Ayasofya 107
Aydın 68, 89, 198
Ayvalıdere 28, 33, 34, 168

B

Bakır Madeni Kazası 35
Balaban 33, 34,53
Bedel-i Askeri 248
Behisni 31, 34,36, 53, 103, 168, 194, 197, 250
Behrimaz 83
Behrimaz Nahiyesi 25, 26
Bekir Rüstem Paşa 62
Beylerbeyi 87
Biga 70
Birvan 217
Boybeği 64
Börekçi Pir Mehmet 119
Bursa 198

C-Ç

Cami- i Kebir Mahallesi :120, 121,122, 123, 128, 156, 160, 163, 213,272
Cami-i Arslaniye (Esediye) Mahallesi 156
Cami-i Kebir Medresesi 141
Cami-i Kebir vakfı 181
Cami-i Meydan Mahallesi 156
Cami-i Zahiriye Mahallesi 156
Canik nahiyesi 208
Cemal Paşa (Harput Valisi) 70, 71, 94
Ceride Nezareti 161
Cevheriye 142
Cib 217
Cizye 231, 246, 247
Cizye Tahsildarları 247
Cuma Mescidi 121
Çakucular Sokağı 147
Çalkan 53
Çarsancak 27, 28, 30, 34,35, 69, 168, 250
Çatal Mezra'
Çatal Mezraası 63,149
Çatal Mezrası 150, 271
Çavuşlar 116
Çelebi Mahallesi 129, 164, 220, 270
Çemişgezek 28, 30, 33, 85, 102, 168, 170, 250
Çemşid Hamamı 144
Çermik 27, 28, 30, 33, 168, 250
Çorum 51
Çötelizade Ahmet Ağa 140
Çötelizade Ahmet Ağa Medresesi 139
Çötelizade Hacı İsmail Bey 141
Çötelizade Hacı Memi Ağa 139
Çötelizade İbrahim Paşa 88, 140, 183
Çötelizade İshak Paşa 142,183
Çötelizade İsmail Ağa Medresesi 140
Çötelizade Süleyman Paşa 142
Çüngüş 27, 28, 31, 33, 168, 190, 250

D

Danişmend Nahiyesi 26

Defter Nazırlıkları 161

Defterdar 83, 91, 95, 96

Demirciler Çarşısı 147

Dere Hamamı 121, 144

Dersim 31, 32, 34, 66, 68, 69, 176, 195, 196, 259

Dirican 53, 194

Divriği 51, 54

Diyarbakır 25, 27, 28,30, 31, 32, 35, 50, 51, 54,56, 57, 58, 59, 66, 68, 71, 75, 88, 89, 90, 94, 159, 164, 171, 183, 194, 258

Diyarbakır Müşirliği 55, 56

Dücek Aşireti 196

E-F

Ebu Tahir 33, 123, 160, 168, 212

Ebu Tahir Mahallesi : 28, 31,125, 163,122, 250

Ebutâhir Nahiyesi 25,26

Edirne 89, 198

Eğil 27, 28, 30, 33, 97, 168, 250

Eğin 28, 30, 33, 35, 36, 168, 170, 250

El-aziz 76

Elazığ 52, 76

Ergani 27, 29, 31, 33, 35, 51, 59, 158, 168, 250

Ergani ma'a Nevahi 28

Ergani ma'a Nevahi ve Hazran 28

Ergani Madeni 33, 250

Erice 190

Ermeni Kiliseleri 70

Ermeni Patrikhanesi 187

Erzincan 53

Erzurum:53, 69, 70, 89

Erzürük " 221

Esediye Mahallesi:.122,123, 160,163, 212, 213

Esediye (Arslaniye) Camii 134

Esediye Medresesi 139

Eskiciler Çarşısı 147, 270

Etminik 190

Evliya Çelebi 117, 131, 134, 144, 146

Eyalet Meclisleri 80, 81, 83, 84, 85

Fahrettin Karaarslan 130

Fatih 107

Fener Patrikhanesi, 187

Fetihhan 116

G

Gazi Kıranlı Aşireti 53

Genepi Karyesi 221

Gerger 31, 34, 168, 250

Gökçeli Mah. 122

Göl 217

Gölcük-i Süflâ Nahiyesi 25

Gölcük-i Ülyâ Nahiyesi 25

Görecik 53

Gözene 53

Gümrük ve Ruhsatiyye-i Duhan 240

Gürcanis 28, 31, 33, 66, 150, 195, 196, 250

Gürcü Beğ Mah. 164

Gürcü Beğ Mahallesi (Gayrimüslim) 156

Gürcü Bey 129

Gürcü Bey Mahallesi : 120, 121,122, 145, 146, 190, 220, 270

H

Habusu 221

Hacı İbrahim Paşa Medresesi 140

Hacı Mescid 123, 160

Hacı Satılmış 119

Hacı Yunus Hamamı 144

Hacılar Mahallesi 127, 163, 212

Hacılı 121

Hacılı Mah. 122

Hafız Mehmed Paşa(Diyarbakır Valisi) 54, 56, 89,93,148

Haftahisar 195, 207, 208

Hahamhane 187

Hanege Mescidi 180

Hanke 119

Hankendi 217

Harput Defterdarı 67

Harput kalesi 52, 117

Harput Kazası Mukayyidi 258

Harput Kazası Tahrirat Başkatibi 259

Harput Mutasarrıfı 259

Harput Nahiyesi 25, 26

Hasan Bey 75

Hasan Çelebi 28, 33, 34, 63, 103, 170

Hastane 271

Hazine Defterdarlıkları 95

Hekimhanı 29, 31, 33, 168, 250

Herdi 64, 65, 83, 101, 102, 182

Hersini Nahiyesi. 25

Hısn-ı Mansur 31, 34,36, 53, 168, 194 196,250

Hıyarcılar Çarşısı 147

Hoca Hasan Mahallesi 119, 120, 121

Hoca Mescid 123, 160

Hoca Mescid Hamam 144

Hoca Mescid Mahallesi 128, 156, 163, 269, 270

Hoca Mescit 137, 212, 213

Hoğ-ı süfla 218

Hoğ-ı Ülya 217

Holvenk 70

Horlar 208

Hortlu 53

Hozektek 218

Huriye Hatun 121

Hüdavendigar 89

Hükümet Konağı 56, 57, 148

Hüseynik 53, 69, 148, 149, 150, 217

Hüsrev Paşa (Harput Valisi) 62

I-İ

Iğiki 218

İçme 70,221

İğdeli Kilise 146

İpli Han 147, 270

İshak Paşa Çötelizade (Diyarbakır Valisi) 56, 89

İshak Paşa Medresesi 142
İsmail Paşa 55, 56, 57, 70, 93, 94, 148
İzzet Paşa (Harput Valisi) 71

K

Kadı Kayası 119
Kahta 196
Kahta Kazası 36
Kale 123, 160
Kale Camii 134
Kale Hamamı 125, 144
Kale Mahallesi 124, 163
Kalealtı Hamamı 144
Kamil Paşa Medresesi 142
Kara Sofu Camii 133
Kara Sofu Mahallesi 122, 125, 163,213,
Kasaphane 147
Kassamlar 116
Katolik Kilisesi 146
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 53, 194
Kaya Mahallesi 119,120
Kaymakam 79, 83, 86
Kaza Meclisleri 86
Kaza Müdürleri 79,83, 87, 101, 102
Kaza Müdürlükleri 100
Keban 29, 51, 53, 59, 158, 194
Keban Madeni 33, 250
Keban Madeni Kazası 35, 36
Kelozade Hacı Ahmet Ağa 142
Kemah 28, 29, 31, 33, 150, 195, 196, 250
Kesirci Aşireti 53
Kethuda 115
Kışla 69, 84
Kızılhisari Ömer Paşa (Harput Valisi) 69, 94
Kiracıbaşı 104
Kiracıbaşılar 104
Koçgiri Aşireti: 31, 34, 66, 196, 250
Konya 71, 89, 198
Koparuşağı 217
Kozican 31, 66, 196, 250
Kozluca Mahallesi 121
Kozluca Mahallesi Mescidi 136
Köğank Karyesi 221
Kökçüzâde Mescidi 137
Kura Meclisleri 65
Kura-i Askeriye 66
Kura-i Şer'iye usulü 67
Kurşûnî 123, 160
Kurşunlu Camii 135
Kurşunlu Medresesi 139
Kuruçay 28, 29, 31, 33, 195, 196, 250
Kuzabad 25, 26
Kürdamlik 218

M

Mahmut II: 79,89, 90, 104, 107, 161, 224, 231
Ma'mûratü'l-Aziz 35,36, 72,75, 175, 176,197,
Maçlıoğlu Hanı 147
Maden Eminleri 59

Maden kazaları 59

Maden-i Ergani 29, 30, 168

Maden-i Keban 29, 30, 168

Mahkeme 109, 112

Mahpushane 71

mal müdürü 86

Mal Sandığı) 98

Malatacık Ülya 218

Malatya 30, 33, 168, 170, 176, 202, 250 36, 64

Mamüratü'l- Aziz Sancağı Mutasarrıfı 75

Mamüratü'l- Aziz Vilayeti Valisi 76

Mar Şamun Kilisesi 146

Maraş 67

Mazgird 31, 34, 66, 196, 250

Meclis-i Vala 72, 100

Medrese Mah. 122

Medrese-i Hümmam Mahallesi 119, 120

Mehmed Reşid Paşa 51,52, 53, 54, 69 93,94,148, 149, 150,151, 159, 164, 165, 194

Mehmed Ziya Paşa (Harput Valisi) 69,94

Memleket Meclisi

Memleket Meclisleri 59, 80, 81, 82, 83, 98

Memleket Sandığı 98

Menzil teşkilatı 103, 104

Mescid-i Ahi Musa Mahallesi 120

Mescid-i Alaca Mahallesi 120

Mescid-i Arslaniye Mahallesi 120

Mescid-i Atik 120

Mescid-i Cedid Mahallesi 120

Mescid-i Cuma 119

Mescid-i Hacı Mahallesi 156

Mescid-i Karasofu Mahallesi 156

Mescid-i Muzaffereddin 125

Mescid-i Muzaffereddin Mahallesi 120

Mescid-i Müderris Mahallesi 120, 125, 156

Mescid-i Ortak Mahallesi 120, 156

Mescid-i Saray Mahallesi 156

Mescid-i Zahiriye Mahallesi 120

Meydan

Meydan Camii 121, 131

Meydan Mahallesi , 122, 123, 127, 160,163,212, 269

Meydan Medresesi 142

Meydan-ı Atik Mescidi 131

Molla Maksut Mescidi 121

Molla Seydi Ahmet Mahallesi 120

Monlakendi 217

Muhassıllığm

Muhassıllık 82, 100

Muhassıllık Meclisleri 80, 81

Muhzırbaşı ve Muhzırlık 115

Mukayyid 114, 259

Munzuroğlu 221

Mustafa Sabri Paşa (Harput Valisi) 64, 66, 67, 92, 94,207, 208

Mübaşirler 116

Müderris

Müderris Mahallesi 121, 122, 123, 160, 164,212, 269

Müderris Mescidi 137

Mürüdü Nahiyesi 26

Müskirat Rüsumu 242, 243

Müskirat vergisi 243

Müşir 79, 89

Müşirler 79

mütesellim 91

naib 83, 84, 111

N

Naib 111

Nermigan 53, 194

Norsis 119, 121

Norsis Mahallesi 120

Nuri Paşa 68

Nüfus Nazırı 259

O-Ö

Obuz Nahiyesi 26

Ortak Mahallesi: 122, 123, 160, 164, 212

Ortak Mescidi

Ortak Mescidi Mahallesi 121, 126,138

Ortak Nahiyesi 26

Osman Gazi 106

Osman Nuri Paşa(Harput Valisi) 67, 68, 94, 151, 202

Ovacık 31, 34, 250

Ozan Nahiyesi 26

Ömer Faiz Paşa (Harput Mutasarrıfı) 30, 58, 59, 60,69, 93, 199

Ömeranlı Aşireti 97

P

Palu 27, 28, 29, 30, 33,35, 92, 168, 190, 193, 247, 250, 259

Parçikan 64, 65, 83, 101, 102, 182

Paşa Hamamı. 144

Patrikhane Memurları 247

Pekinik 217, 218

Peygamber Mescidi 136

Pincirik Nahiyesi 26

Polonyalı Simeon 155

Posta Müdürlükleri 57, 103, 105, 259

Posta Nezareti 105

Posta Teşkilatı 104

Postahane hazinesi 105

Postahane-i Amire hazinesi 105

Protestan Kilisesi 146

R

Ragıp Paşa (Harput Valisi) 68, 69, 94

Redif

Redif Askeri Birlikleri 79, 89

Reşid Paşa

Rışvan 53

Rıza Paşa (Sadrazam) 81

Ruzname 110

Rüsûmât-ı Müteferrika 244

Rüsûmî Varidât 244

S-Ş

Saçlı Mehmet Hoca 84, 141, 180

Sadrazam Reşid Paşa 81

Sadullah Paşa(Diyarbakır Valisi) 54, 55, 93

Samakolu Hüsrev Paşa(Harput Valisi) 61, 62, 93

Saman Pazarı 147

Samsad 31, 34, 168, 250, 259

Sancak Meclisleri 86

Sandık Emini 98, 259

Sandık Eminliği 98

Sara Hatun Camii 132

Sara Hatun camisi 125

Sara Hatun Mahallesi 123,124, 160, 164, 213, 269,

Sara Hatun Medresesi 140

Saray Çarşısı 270

Saray Hatun 121, 132

Saray Hatun Mah. 122

Sarıkamış Nahiyesi 25

Sarını 217

Sarnulu 217

Sarraçlar Sokağı 147

Selanik 69

Selim III 90, 95, 107, 223

Sinabud Mahallesi 119, 120, 121, 122, 129, 146, 156,164, 190

Sinabut Kilisesi 146

Sivas 51, 54, 194, 198

Siverek 28, 31, 34, 168, 250

Siverek Kazası 35

Süleyman Paşa Medresesi 142

Sürp Agop Kilisesi 145

Sürp Karabet Kilisesi 145

Süryani Kilisesi 146

Süryani Mahallesi 146

Şakir Efendi 67

Şam 67, 70, 95

Şehroz Mahallesi 119, 120, 121,122 ,128, 145, 146, 156, 164, 221

Şehroz Hamamı, 144

Şeyh Edebali 106

Şeyh Osman Efendi 180, 181

Şeyhü'l-kainat (Fatih Ahmet Baba) Mescidi 138

Şintil 188

Şiro 28, 30, 33, 168, 170, 250

Şotikan 53

Şüşnaz Nahiyesi 26

T

Tahiriye Mescidi 138

Tahrir-i Temettüat 61

Tahrirat Baş Katibi 258

Tekalif-i şer'iyye 230

Telgraf Hattı Muhafızı (Çavuş) 259

Telgraf Hattı Muhafızı (Nefer) 259

Tepegöz Mah. 122

Terkez 208

Terziler çarşısı 270

Terziler Sokağı 147

Tevfikiye Medresesi 141

Trabzon 199

U-Ü

Ulu Camii 125, 130

Uluabad 25

Uluabad Nahiyesi 25, 26

Urfa 54, 193

V-Y

Varidat-ı Rüsumiye 243, 245

Vecihi Paşa (Harput Valisi) 55, 93

Veysi Paşa (Harput Valisi) 71, 94

Yakub Paşa (Harput Valisi) 93

Yakubi (Meryem Ana) Kilisesi 146

Yakup Paşa (Harput Valisi) 30, 60, 61, 258

Yemeniciler Çarşısı 147

Yeni Hamam 144

Yenice 70, 189

Yukarı Dikiciler Çarşısı 147

Yusuf b. Arapşah b. Şaban 137

Yusuf Paşa (Harput Valisi) 67, 71, 94

Z

Zahire anbarı 85

Zahiri Baba 126, 138

Zahiribaba Mescidi 138

Zahiriye

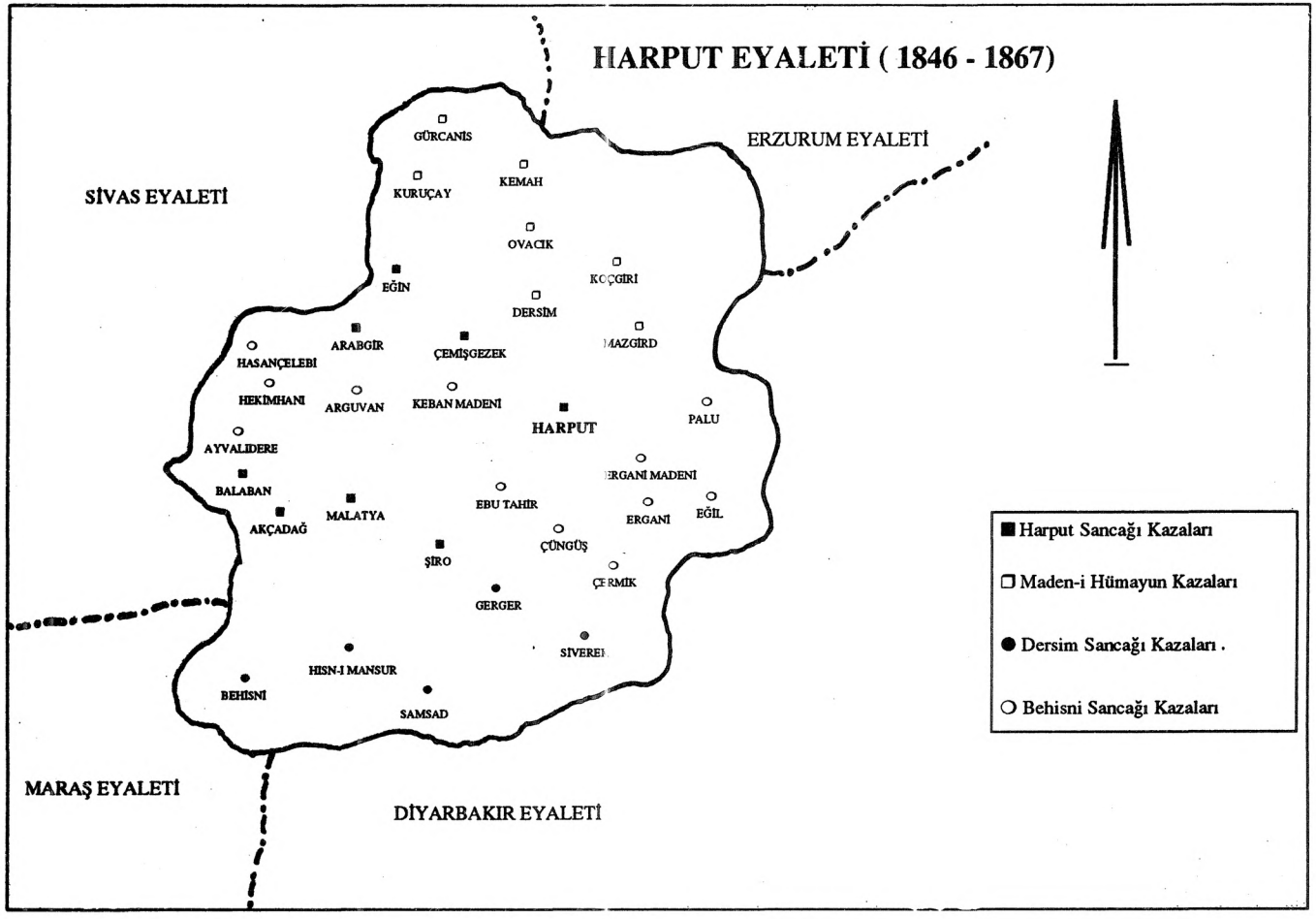
Zahiriye Camii 134

Zahiriye Mah. 122

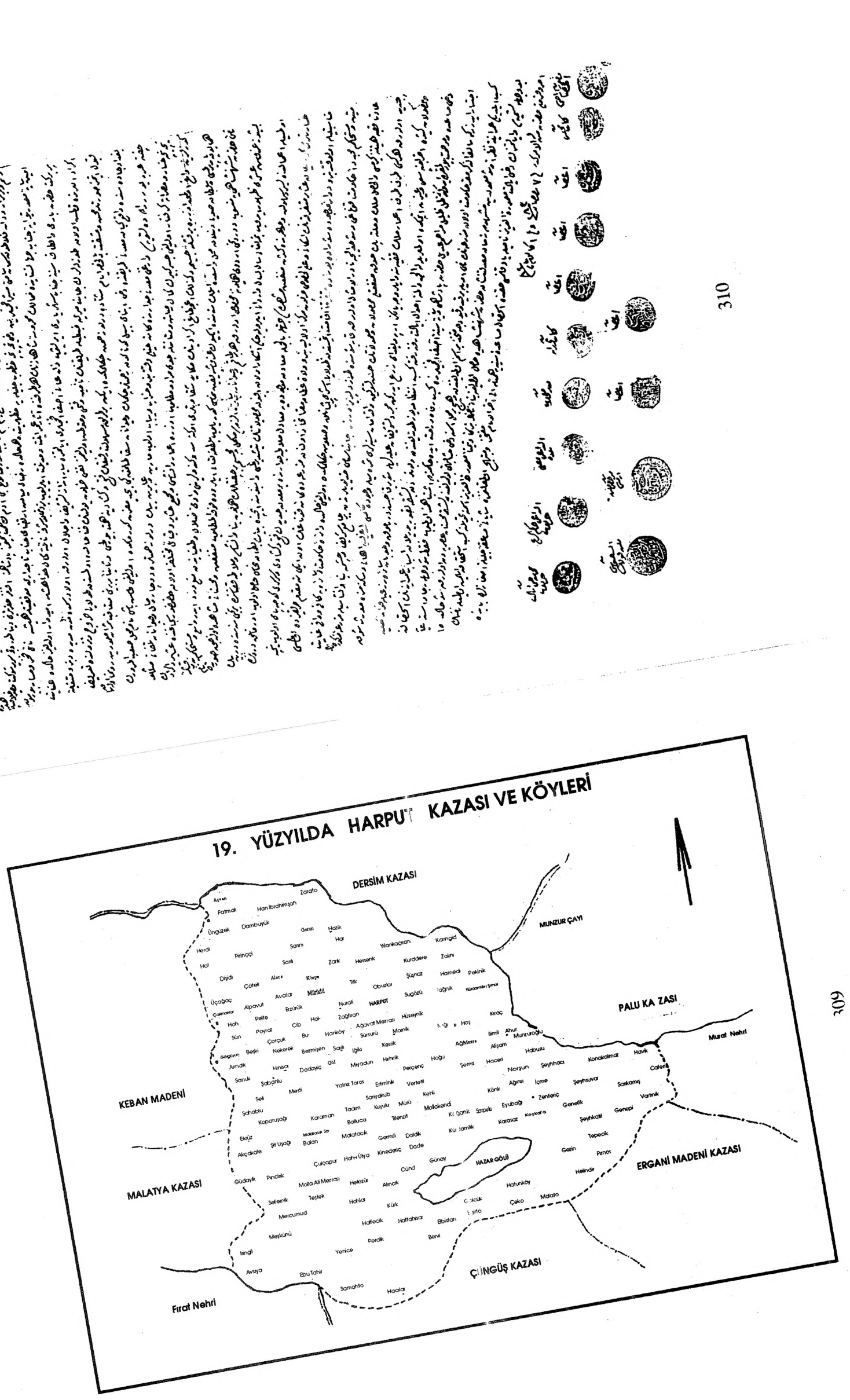
Zahiriye Medresesi 140

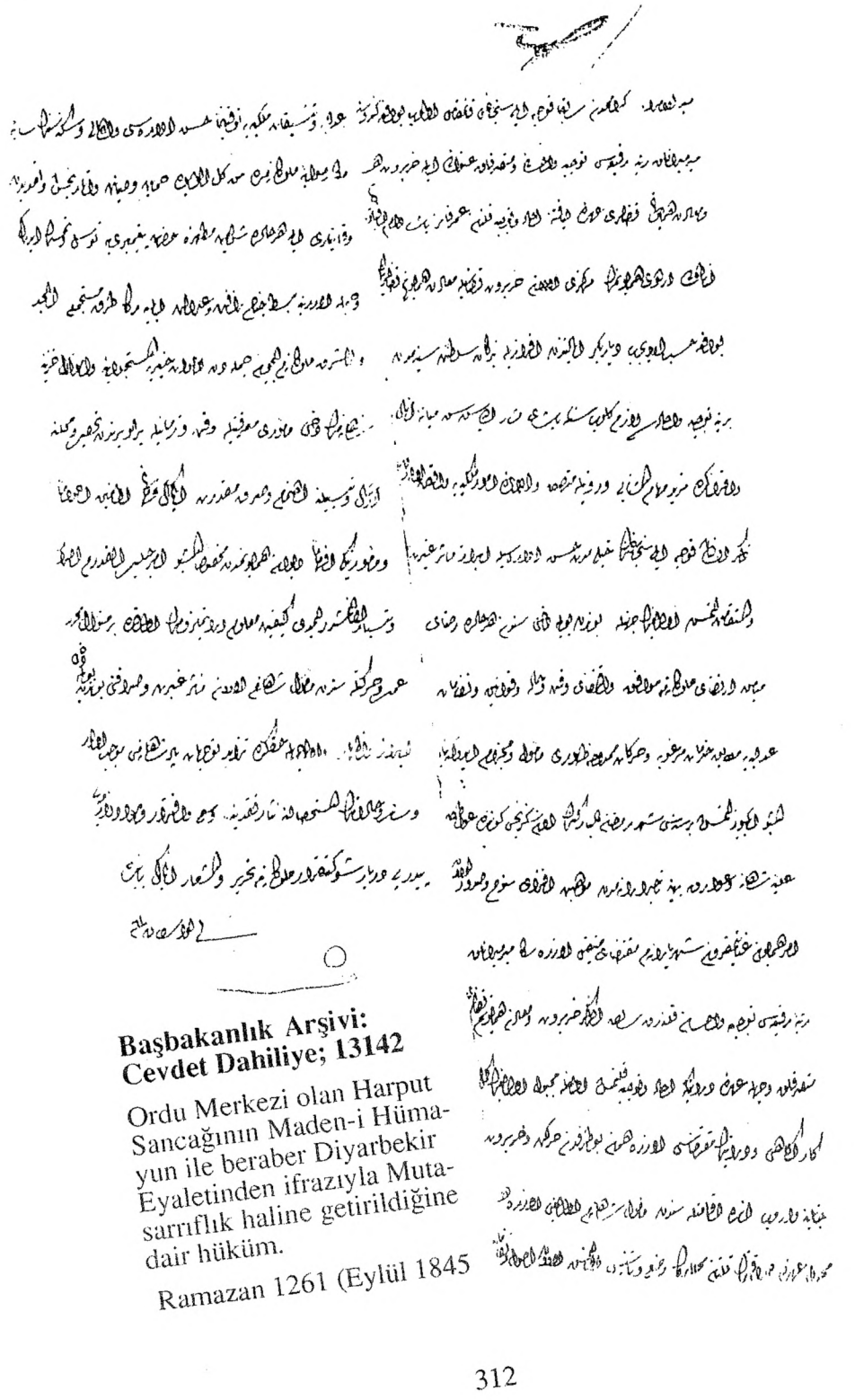
Zahiriyye Mahallesi 123,126, 160, 164, 212, 213, 269

Zeyve 64, 65, 83, 101, 102, 182

HARPUT EYALETİ (1846 - 1867)
ERZURUM EYALETİ
SİVAS EYALETİ
MARAŞ EYALETİ
DİYARBAKIR EYALETİ
GÜRCANİS
KEMAH
KURUÇAY
OVACIK
EĞİN
KOÇGİRİ
DERSİM
ARABGİR
ÇEMİŞGEZEK
MAZGİRD
HASANÇELEBİ
HEKİMHANI
ARGUVAN
KEBAN MADENİ
HARPUT
PALU
AYVALIDERE
ERGANİ MADENİ
BALABAN
EBU TAHİR
AKÇADAĞ
MALATYA
ERGANİ
EĞİL
ÇÜNGÜŞ
ŞİRO
ÇERMİK
GERGER
SİVEREK
HISN-I MANSUR
BEHİSNİ
SAMSAD
Harput Sancağı Kazaları
Maden-i Hümayun Kazaları
Dersim Sancağı Kazaları .
Behisni Sancağı Kazaları

Başbakanlık Arşivi ; İrade Dahiliye: 38901
Harput isminin Mamüratü'l- Aziz olarak değiştirilmesi hususunda Harput Eyalet Meclisinin kararı

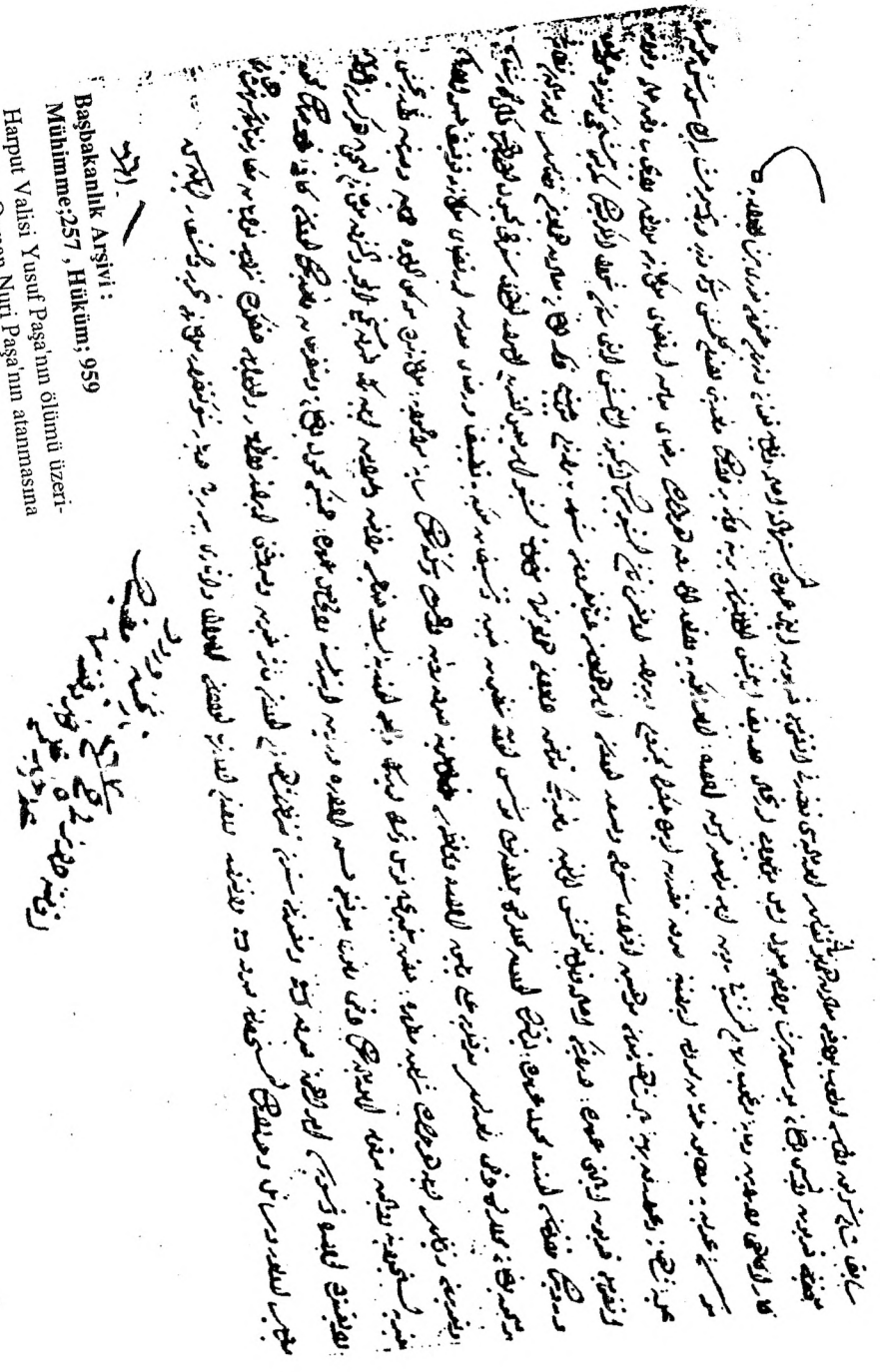

Başbakanlık Arşivi:
Cevdet Dahiliye; 13142

Ordu Merkezi olan Harput Sancağının Maden-i Hümayun ile beraber Diyarbekir Eyaletinden ifrazıyla Mutasarrıflık haline getirildiğine dair hüküm.

Ramazan 1261 (Eylül 1845

Başbakanlık Arşivi:
Mühimme;257 , Hüküm; 959

Harput Valisi Yusuf Paşa'nın ölümü üzerine yerine Osman Nuri Paşa'nın atanmasına dair hüküm

25 Şevval 1266 (3 Eylül 1856)

Harput Şehrinden 20. yüzyıl başında çekilmiş bir sokağın resmi

Harput Şehrinden 20. yüzyıl başında çekilmiş bir resim